

Historisk Tidskrift för Finland

3 • 2000 årg. 85

MIKROHISTORIA OCH LIVSHISTORIA

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. Stefan Nygård, fil.mag. Henrika Tandefelt

Ekonom: Fil.stud. Lars Karhunen

REDAKTIONSRÅD

Henrik Meinander (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård

Tom Gullberg • Lauri Karvonen • Matti Klinge • Rainer Knapas

Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén • Eljas Orrman

Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Ann-Catrin Östman

CAFE
Kaffka

Svenska Teatern

tfn 171 380

050-501 2543

Snabba bokleveranser

Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår nya adress: HTE, Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. Telefon 09/191 22 836, fax 09/191 23 217.

För att täcka bankernas stigande och betungande provisioner är redaktionen tvungen att fr.o.m. 1998 införa en avgift på Mk 25,- för varje inkommande utlandsbetalning. Den tillkommande utlandsavgiften skall betalas samtidigt med den egentliga prenumerationen som en summa.

Historisk tidskrift för Finland trycks med bidrag av Finlands Akademi och Svenska litteratursällskapet i Finland.

Mikrohistoria och livshistoria

Det är ett välkänt faktum att historieforskningens brännpunkter varierar. Inresset för olika perioder, temata och forskningsinriktningar går i vågor. En sådan vågrörelse har under de senaste decennierna ägt rum mellan massa och individ, mellan struktur och aktör. Tiden kring 1970 präglades i hög grad av en ofta kvantifierande socialhistoria om grupper, inflytande från de stora samhällsvetenskapliga teorierna och betonande av strukturernas avgörande betydelse. De tendenser som på senare tid har präglat forskningen har utgått från individen, från biografien och från aktörsperspektivet. Med inspiration från litteratur- och traditionsvetenskaper och antropologi har man betonat individen som handlande subjekt, som formare både av sitt liv och sin identitet, men också av berättelsen om sitt liv. Människorna gör de stora berättelserna till sina och formas samtidigt av dem. Mikrohistorien handlar i mycket om mötet mellan struktur och aktör.

Forskningsperspektiven utesluter knappast varandra: man ser mycket av världen såväl i ett teleskop som i ett mikroskop. Däremot ser världen inte nödvändigtvis likadan ut när optiken är en annan. Det är emellertid fråga om mer än enbart ett mode som fluktuerar. Biografins återkomst var mer än en återkomst, den hade vidgat både sitt objekt och sitt grepp: de stora männen hade ersatts av små människor och statsmännens dåd av vardagslivet. Man kan knappast tala om att de vanliga människorna blev föremål för forskning eftersom de flesta studier visat att "vanliga människor" är ganska ovanliga. När det lilla återuppväcktes var det heller inte frågan om en återkomst för det antikvariska samlandet av lokala och personliga kuriosas; mikrohistoria handlar inte obetingat om individer och små orter. Det var snarare fråga om en ambition att fånga världen i en vattendroppe, att med en ofta nog så sofistikerad teoretisk medvetenhet se det stora, men också det unika och aparta, i det lilla och använda dessa insikter för nya perspektiv på både stort och smått.

Detta mikrohistoriska temanummer tar fasta på en del av dessa strömningar med en avgränsning till människor kring sekelskiftet 1900. Uppsatserna illustrerar väl samspelet mellan vanligt och ovanligt. De personer som framträder är i högsta grad individer, men lyfter samtidigt fram ett flertal av sekel-

skiftets brännande frågor som envar tog ställning till på sitt sätt, programmatiskt och genom att leva sina liv. Genom att placera in dem i sekelskiftets miljö och granska hur de själva placerade in sig framträder förhoppningsvis nya aspekter på sekelskiftet.

Utan att vare sig uttömma eller uttolka den mångfald som de följande livsödena ger uttryck för kan man peka på några aspekter som den mikrohistoriskt-livshistoriska infallsvinkeln belyser och som – vilket är centralt – kunde vara svåra att bemästra med andra metoder. Sådana är t.ex. individens sätt att gestalta sitt liv i det ofta förbluffande omfångsrika dagboks- och brevmaterial som bevarats till våra tider. Andra temata som träder fram är lärarnas roll och den starka tron på bildningens makt samt nykterhetens oerhört centrala betydelse som grund för nationellt medvetande, föreningsväsende och sedlighet. Uppsatserna belyser vidare hembygdkänslan i en värld av urbanisering och vidgade perspektiv samt de oerhört varierande sätten att gestalta och handskas med sociala motsättningar. Andra temata som tas upp är mönster och individualitet i förhållandet mellan kvinnligt och manligt, liksom i relationerna mellan intimt och offentligt, privat och arbete, människors reaktioner vid livets vändpunkter och kriser samt deras självförståelse. Dessa exempel kan räcka som argument för de mikro- och livshistoriska infallsvinklarnas fruktbarhet.

HTF har haft glädjen att se fil. lic. Ann-Catrin Östman som gästredaktör för detta nummer.

Max Engman

Ledtrådar, marginaler och monader

Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen

MATTI PELTONEN

Omkring år 1975 utkom några historiska studier som mycket snart skulle visa sig bli omvälvande för det historiska tänkandet. Böcker som Emmanuel Le Roy Laduries *Montaillou* (1975), E. P. Thompsons *Whigs and Hunters* (1975), Natalie Zemon Davis' *Culture and Society in Early Modern France* (1975) och Carlo Ginzburgs *Osten och maskarna* (1976) föreföll representera ett nytt paradig inom historieforskningen.¹ Jag kommer här att behandla denna forskning som "1970-talets nya mikrohistoria", även om den först tolkades på ett annat sätt. Under 1980-talet talades det mycket om "berättelsens återkomst", efter Lawrence Stones berömda artikel som var den första att uppmärksamma det nya i denna forskning.² Det var emellertid inte bara berättarkonstens återkomst som Stone lade märke till. Han konstaterade dessutom att gränserna mellan historien och de övriga samhällsvetenskaperna hade blivit tydligare, och att historieforskningen nu intog en mera självständig ställning. Något Stone däremot inte uppmärksamade var mikrohistoriens teoretiska program, den kritiska attityden till moderniseringsteorin och dess antaganden om samhället. Mikrohistoriens förkastande av moderniseringsteorins grundenheter, na-

¹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou. Village occitan de 1294 à 1324* (Paris 1975), sv. övers. *Montaillou. En fransk by 1294-1324* (Stockholm 1980); Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France. Eight Essays* (London 1975); E. P. Thompson, *Whigs & Hunters. The Origin of the Black Act* (London 1975); Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi. Il cosmo un mugnaio del '500* (Torino 1976), sv. övers. *Osten och maskarna* (Stockholm 1983).

² Lawrence Stone, 'The revival of narrative: reflections on a new old history', *The Past and the Present Revisited* (London 1987 [1979]).

tionalstaten, som forskningens "naturliga" ram har starkt kritiserats särskilt inom den tyska diskussionen om *Alltagsgeschichte*.³

Den andra stora historieteoretiska diskussionen på 1980-talet handlade om mentalitetshistoria. Också i detta sammanhang kan man tala om en återkomst i form av ett starkt inflytande från den mentalitetshistoriska forskningen på 1920- och 1930-talen (H u i z i n g a, B l o c h, F e b v r e). Redan det faktum att man nu talade om mentaliteter i plural form innebar dock i sig en betydande teoretisk nyorientering som avslöjade att man hade övergivit antagandet om en enhetskultur även när det gällde förindustriella samhällen. Samtidigt bör det noteras att det också fanns inflytelserika texter i vilka det talades om mentalitetshistoria i singularis, som t.ex. J a c q u e s L e G o f f i artikeln "Mentaliteter, en tvetydig historia" eller akademiker E i n o J u t i k k a l a i den befolkningshistoriskt orienterade *Kuolemalla on aina syynsä*.⁴

Början av 1980-talet såg en ny våg av berömda mikrohistorier, med Natalie Zemon Davis' *The Return of Martin Guerre* (1983), Giovanni Levis *L'eredità immateriale* (1985) och Robert Darntons *The Great Cat Massacre* (1984),⁵ av vilka många var teoretiskt genomtänkta och provocerade fram nya diskussioner. Idag kan man tala om en jämn ström av tätt utkommande mikrohistoriska studier, samtidigt som det är svårare att bli uppmärksammas utanför den lilla krets som intresserar sig för samma period eller ämnesområde. På 1990-talet började man även skriva teoretiska artiklar om mikrohistoria. I synnerhet de italienska galjonsfigurerna Carlo Ginzburg och Giovanni Levi var aktiva på denna front. Betecknande var att den mikrohistoriska attityden sågs som ett exempel på postmodernt tänkande.⁶ Post-

³ Winfried Schulze (Hrsg.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Eine Diskussion* (Göttingen 1994), s. 40–53.

⁴ Jacques Le Goff, 'Mentaliteterna, en tvetydig historia', Jacques Le Goff & Pierre Nora (red.), *Att skriva historia* (Stockholm 1978), s. 244–262; Eino Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä: maailman väestöhistorian ääriiviivoja* (Porvoo 1987).

⁵ Giovanni Levi, *L'eredità immateriale: carriera di un esorcista del Piemonte del Seicento* (Torino 1985), fi. övers. *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa* (Helsinki 1992); Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge, Ma 1983); Robert Darnton, *The Great Cat Massacre* (New York 1984); se även Robert Darnton, *Boken i rännstenen. Bland författare, kolportörer och boktryckare i Upplysningstidens undre värld* (Stockholm 1984 [orig. uppl. 1982]).

⁶ F. R. Ankersmit, 'Historiography and Postmodernism', *History and Theory* 28

modernismen definierades i detta sammanhang på ett ensidigt sätt som en idé som betonar diskontinuitet, och för det mesta har denna koppling inneburit en kritik mot mikrohistoriska arbeten.⁷

Den rumsliga tolkningen av mikro- och makronivå

Termen mikrohistoria lanserades med en italiensk accent genom Levis och Ginzburgs artiklar. De förklarade hur och när man hade börjat använda termen och vilka målsättningar de som använde sig av det mikrohistoriska perspektivet hade uppställt.⁸ Ginzburg skrev först om sin tolkning av mikrohistorien under rubriken "Ledtrådar", en tidig version av den artikel som Lawrence Stone uppmärksammade i den ovannämnda artikeln om berättelsens återkomst.⁹ Enligt Ginzburg avvek historieforskningen med sitt konkreta angreppssätt och med sitt intresse för det specifika och singulära på ett väsentligt sätt från samhällsvetenskaperna som enligt honom alltför helhjärtat hade omfamnat den kvantitativa forskningsmetoden. Giovanni Levi var däremot mera öppen för samarbete med samhällsvetenskaperna; han rent av uppmanade historiker att tillämpa mera krävande matematiska hjälpmedel.

Det första viktiga elementet i både Levis och Ginzburgs tillvägagångssätt är "teckentolkningsmetoden", som går ut på att forskningen börjar från avvikande detaljer, konstiga företeelser som kräver förklaringar. Den avvikande detaljen uppfattas som ett tecken på en tidigare okänd större struktur. Följande gemensamma drag hos Levi och Ginzburg är mikro/makro-förbindelsens

(1989), s. 137–153; Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory* (Pretoria 1993); Richard J. Evans, *In Defence of History* (London 1998), s. 189–190, 243–249 och 300. Det är symptomatiskt, att Evans är tvungen att hänvisa till två typer av postmodernistiskt tänkande för att det skall vara möjligt att karakterisera historiker som Carlo Ginzburg och Natalie Zemon Davis som postmodernister.

⁷ För en översikt av den historieteoretiska diskussionen på 1990-talet, se Matti Peltonen, 'Kieli, kulttuuri ja arki', *Historiallinen aikakauskirja* 2000, s. 203–211.

⁸ Giovanni Levi, 'On Microhistory', Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge 1991), 93–113; Giovanni Levi, 'The Origin of the Modern State and the Microhistorical Perspective', Jürgen Schlumbohm (Hrsg.), *Mikrogeschichte-Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?* (Göttingen 1998), s. 53–82; Carlo Ginzburg, 'Microhistory: Two or Three Things that I Know about It', *Critical Inquiry* 20 (1993), s. 10–35.

⁹ Carlo Ginzburg, 'Ledtrådar. Morelli, Freud och Sherlock Holmes', *Häften för Kritiskska Studier* 16:3 (1983), s. 6–37.

rumsliga natur. Båda betonar att forskningen bör ske i en förminskad skala, t.ex. i en by eller en stadsdel. Den franske historikern Roger Chartier har på ett träffande sätt sammanfattat denna aspekt av mikrohistoriskt tänkande: "Endast denna förminskade skala och utan tvekan endast denna skala, erbjuder en möjlighet att utan deterministisk reduktionism förstå hur å ena sidan tros-, värde- och representationssystem och å andra sidan sociala hierarkier står i relation till varandra."¹⁰ Såväl Levi som Ginzburg har anslutit sig till denna definition.¹¹

Tyvärr har man gett denna andra aspekt av mikrohistorien en överdimensionerat stor betydelse, vilket ofta har förenklat bilden av det mikrohistoriska perspektivet. Det är tvärtom nödvändigt att beakta bägge mikrohistoriska aspekter och att försöka tillämpa dem samtidigt. För att tala med Giovanni Levi, är det nämligen så att mikrohistoriker inte utforskar byar, även om de forskar i byar.¹² Ginzburg och Carlo Poni har formulerat saken så att i mikrohistoriska studier har det eller de som undersöks namn.¹³

Mikroperspektivet i sociologi och nationalekonomi

Också för samhällsvetenskaperna är den rumsliga definitionen viktig i förhållandet mellan mikro- och makronivå. Inom nationalekonomin delar man vanligen hela den teoretiska apparaten i två delar, mikroteori och makroteori, som står i ett problematiskt förhållande till varandra. Inom sociologin är förhållandet mellan mikro- och makrosociologi kanske mindre spánt, även om man inom disciplinen betraktar denna relation och de därav uppstående problemen som en av de svåraste frågorna inom samhällsvetenskaperna.¹⁴

¹⁰ Roger Chartier, 'Intellectual History or Sociocultural History?', Dominick LaCapra & Steven L. Kaplan (eds.), *Modern European Intellectual History. Reappraisals & New Perspectives* (Ithaca 1981), s. 32.

¹¹ Giovanni Levi, 'On Microhistory', s. 95; Carlo Ginzburg, 'Microhistory', s. 22; se även Jacques Revel, 'Microanalysis and the construction of the Social', Jacques Revel & Lynn Hunt (eds.), *Histories. French Constructions of the Past* (New York 1998), s. 501.

¹² Giovanni Levi, 'On Microhistory', s. 95.

¹³ Carlo Ginzburg & Carlo Poni, 'The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographical Market Place', Edward Muir & Guido Ruggerio (eds.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe* (Baltimore 1991), s. 1–10.

¹⁴ Randall Collins, *Theoretical Sociology* (San Diego 1988), s. 373–410; Nicos Mouzelis, 'The Poverty of Sociological Theory', *Sociology* 27 (1993), s. 677.

Den moderna akademiska sociologin var från början av makronatur och utvecklades som en reaktion till psykologin. Mikrosociologin utvecklades å sin sida på 1950- och 1960-talet med ett starkt intresse för det vardagliga livet, relativt triviala och repetitiva företeelser, gemensamma vanor och bruk. Metodologiska diskussioner om länken mellan mikro- och makroplanet började förhållandevis sent, på 1980-talet.¹⁵ Mikro- och makronivåerna åtskildes i nationalekonomisk forskning på ett alldeles annorlunda sätt än inom sociologin. Inom nationalekonomi används mikroteorin för att förklara den enskilda ekonomiska aktörens (firmans, konsumentens m.m.) beteende, medan makroteorin belyser relationer mellan ekonomiska helheter av typen produktion, prisnivå eller sysselsättning. Det kan påpekas att termerna *mikro* och *makro* introducerades i nationalekonomin förhållandevis sent, på 1940- och 1950-talen.¹⁶ Den berömda läroboken i nationalekonomi, *Economics* av Paul A. Samuelson, upptar begreppsparet fr.o.m. 1958 års upplaga. Den metodologiska diskussionen kring makroteorins grundval på mikro-nivån började inom nationalekonomin på 1970-talet.

Det är intressant att notera att ekonomer i början definierade relationen mellan mikro- och makronivå i temporala och inte alls i rumsliga termer. Tidiga versioner av begreppen, som användes på 1940-talet, var *microdynamics* och *macrodynamics*. Det sistnämnda hade att göra med det nya intresset för ekonomiska situationer i vilka undersysselsättning rådde i synnerhet i fråga om arbetskraften. I slutet av 1800-talet hade Alfred Marshall i verket *Principles of Economics* (1890) talat om den korta och den långa perioden i samma betydelse som vi nu talar om mikro- och makroteori. Marshall kom dock enbart att skriva om den korta perioden, vilket resulterade i att den akademiska nationalekonomin kom att domineras av mikroteori, medan makrotänkandet svårigen kunde infogas i den nya matematiska teoribildningen.¹⁷ När begreppen *mikro* och *makro* togs i bruk under 1940- och 1950-ta-

¹⁵ Karin Knorr-Cetina & A.V. Cicourel (eds.), *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro- and Macro-Sociologies* (Boston 1981); Michael Hechter (ed.), *The Microfoundations of Macrosociology* (Philadelphia 1983); Jeffrey C. Alexander et al. (eds.), *The Micro-Macro Link* (Berkeley 1987); Joan Huber (ed.), *Macro-Micro linkages in Sociology* (Beverly Hills 1991).

¹⁶ *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. Vol. III (London 1987) s. 273–275, 461–463.

¹⁷ D. C. Coleman, *History and the Economic Past. An Account of the Rise and Fall of Economic History in Britain* (Oxford 1987), s. 128.

len började man samtidigt, i stället för den korta och långa perioden, tala om mikro- och makronivån; mikronivån bestod av individuella konsumenter eller företag och makronivån var ett konglomerat av dessa mikroelement. Det vore intressant att undersöka hur medveten denna förändring var.

Vad är "mikro" i mikrohistorien?

Mikrohistoriker kan lätt kritiseras för att ha glömt bort den temporala aspekten i samspelet mellan mikro- och makronivåerna. Kanske har man tagit det som något självklart, men faktum är att man i teoretiska texter om de mikrohistoriska perspektiven inte har problematiserat denna aspekt av förhållandet mellan *mikro* och *makro*. Trots detta kan berömda mikrohistoriska arbeten uttryckligen läsas ur ett temporalt perspektiv. Särskilt Carlo Ginzburgs böcker är instruktiva i detta avseende, eftersom det är kännetecknande för hans tänkande att utgå från en spänning mellan kort och lång tid. Jag tänker till exempel på verk som *Benandanti*, *Osten och maskarna* och *Ecstasies*.¹⁸ I alla dessa försöker Ginzburg förmedla till sin läsare att det mest intressanta och grundläggande är mötet mellan en ovanlig eller underlig händelse och en bestående, tidigare gömd eller glömd, historisk struktur av folklig kultur. Dessa märkvärdiga punkter i tiden, när dylika möten äger rum, öppnar sällsynta möjligheter att se det förflutna på ett annat sätt.¹⁹ Även om undersökningarna företas ur ett snävt perspektiv, är målsättningen att hitta rätt stora och långvariga strukturer. Denna aspekt av det mikrohistoriska perspektivet kommer inte tillräckligt tydligt fram när mikrohistoria förenklat definieras som forskning i mindre skala.

Jag tror att vi måste omdefiniera vad det är som menas med *mikro* i mikrohistoriska studier. Vad är det som kan betecknas som mikrohistoriskt i *Osten och maskarna*? Är det mjölnaren Menocchio som på något sätt representerar mikroperspektivet eller ligger det mikrohistoriska i de obegripliga detaljerna i mjölnarens förhör – som bokens titel hänvisar till – som de lärda männen som plågar Menocchio inte förstår, och som de följaktligen måste återvända till gång på gång? Och vari ligger mikroperspektivet i Zemon Davis' *Martin*

¹⁸ Carlo Ginzburg, *Benandanti: "de goda häxmästarna"* (Stehag 1991 [orig. uppl. 1966]); Carlo Ginzburg, *Osten och maskarna*; Carlo Ginzburg, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath* (London 1991 [1989]).

¹⁹ Se Matti Peltonen, 'Carlo Ginzburg and the New Microhistory', *Suomen antropologi*, 20:1 (1995), s. 2–11.

Guerres återkomst? I Martin själv eller i byn Artigat? Eller avses med mikro-perspektiv det äventyrliga förhållandet mellan Bertrande och Pansette, förhållandet som Martin avslutar då han vid sin återkomst blivit underrättad om att en annan man tagit hans plats? Jag tror att den stora betydelse som har tillskrivits det mikrohistoriska perspektivets rumsliga definition har fått många läsare av mikrohistoriska verk att tolka det mikrohistoriska på ett alltför konventionellt sätt. Det är skäl att påpeka att dessa konventionella tolkningar, som med "mikro" utan vidare avser t.ex. en person eller ett litet samhälle (by, stadsdel m.m.), inte i tillräcklig mån har beaktat alla relevanta metodologiska synpunkter i den mikrohistoriska diskussionen.

När man jämför metodologiska diskussioner i historia med diskussioner inom samhällsvetenskapliga ämnen, stöter man på den första intressanta skillnaden redan i texternas målsättningar. Inte heller samhällsvetarna är emellertid eniga om hur man borde definiera förhållandet mellan mikro- och makronivå, och många av dem är – liksom kanske flertalet historiker – benägna att tolka mikronivån som ett annat uttryck för det individuella planet. Det finns ändå några spännande åsikter inom den metodologiska diskussionen kring begreppsparet *mikro* och *makro*, som är av intresse i detta sammanhang.

I sociologiska betraktelser kring mikro- och makroplan kritiseras alltför enkla eller obefintliga definitioner. Om makronivån inte är mer än summan av sina mikroelement, kan relationen mellan mikro- och makroplan kritiseras för att vara trivial eller åtminstone tautologisk. Betecknande för de kritiska rösterna i dessa diskussioner är att man inte nöjer sig med att se samspelet mellan mikro- och makroplan som analogt med länken mellan aktör och struktur eller individ och samhälle. Om detta skrev den amerikanske sociologen Jeffrey Alexander på 1980-talet:

The equation of micro with individual is extremely misleading, as, indeed, is the attempt to find any specific size correlation with the micro/macro difference. There can be no empirical references for micro and macro as such. They are analytic contrasts, suggesting emergent levels within empirical units, not antagonistic empirical units themselves.²⁰

Nicos Mouzelis verkar vara fullständigt ense med Alexander:

²⁰ Jeffrey C. Alexander, et al (eds.), *The Micro-Macro Link*, s.1; Charles Lemert, *Sociology. After the Crisis* (Boulder 1995), s. 163.

In so far as micro is not linked to agency nor macro to structure, the micro-macro distinction is a very useful one. Whether we are dealing with actors/interactions or institutional structures, macro refers to cases where the impact of institutionalised rules (when instantiated) or actors' practices stretch widely in time and space; micro applies where this impact is very limited.

Mouzelis fortsätter: "The micro- macro distinction has the character of 'more or less' rather than of 'either/or'."²¹ Mouzelis påminner således mycket om de italienska mikrohistorikerna, även om han inte tycks vara medveten om metoddiskussioner utanför sociologin. Hans strävan att ta hänsyn till hierarkier i det samhälleliga livet framgår också ur vissa radikalare metodologiska repliker inom nationalekonomin. Till exempel har Nobelpristagaren R o b e r t S o l o w nyligen riktat kritik mot förenklade modeller:

In their desire to insist that the only valid macro model is the exact aggregation of a micro model, the protagonists of the newer school have been led to favour two very narrow basic presumptions. The first of them is a bias in favour of models populated by a single representative agent who lives forever, or perhaps by a large number of identical immortal agents. That device certainly solves the aggregation problem neatly, but at the cost of ignoring every problem that arises from the heterogeneity of households and firms, and that means, arguably, ignoring nearly everything that is interesting in macroeconomics.²²

Om vi översätter Solows kritik till historievetenskapens språk, kunde vi säga att han är missnöjd med levnadsteckningar av stormän och inflytelserika kvinnor samt att han motsätter sig analyser av människogrupperingar som homogena enheter.

Övriga mikrohistorier: Michel de Certeau och Walter Benjamin

Ginzburgs och Levis mikrohistoria representerar bara ett alternativ som det kunde vara intressant att jämföra med andra mikrohistoriska projekt. Jag föreslår att vi börjar med den franske historikern Michel de Certeau. de Certeaus verk uppmärksammas mera sällan i mikrohistoriska sammanhang, trots att många av hans arbeten och vissa teoretiska uppsatser uttryckligen är av intresse för det mikrohistoriska perspektivet.²³ Jag vill särskilt

²¹ Nicos Mouzelis, *Sociological Theory: What went wrong? Diagnosis and Remedies* (London 1995), s. 155.

²² Robert Solow, *Monopolistic Competition and Macroeconomic Theory* (Cambridge 1998), s. 10.

²³ Jeremy Ahearne, den brittiske litteraturvetaren som skrivit en monografi över Michel de Certeau, analyserar inte hans verk i samband med den historiografiska diskussionen. J e r e m y

nämna hans *The Writing of History* (1975) och framförallt artikeln "Den historiska tankeoperationen" i denna bok.²⁴ de Certeaus första mikrohistoriska undersökning *Le Possession de Loudun* (1970) utkom bara några år före den stora vågen av mikrohistoriska verk 1975–1976.²⁵

I sin undersökning om de besatta nunnorna i 1600-talets Loudun avslöjar de Certeau sitt intresse för det marginella och det extrema, vilket är tydligt närvarande också i den ovannämnda teoretiska artikeln som ursprungligen tillkom som en kritik av Paul Veynes provokativa arbete *Writing history* (1971).²⁶ Följaktligen behandlar han flera viktiga metodfrågor, av vilka en berör förhållandet mellan historia och övriga samhällsvetenskaper. Också i denna fråga visar de Certeau sitt intresse för det marginella. Han anser inte att historieforskningen borde motsätta sig de modeller som de andra samhällsvetenskaperna försöker formulera. Tvärtom borde historikern vara intresserad av de avvikelser från dessa modeller som han hittar i sitt material.²⁷ de Certeau använder i detta sammanhang termen "märkvärdig avvikelse", som kanske inte är så avlägsen från de italienska mikrohistorikernas "exceptionellt typisk". de Certeau diskuterar inte endast förhållandet mellan historia och samhällsvetenskap; han definierar också hur den historiska forskningen skiljer sig från litteraturvetenskapen: "Historisk forskning tolkar texter (och andra typer av källor) som ledtrådar till verksamhetssystem. Varje produkt bär spår av sin egen tillverkning. Den historiska forskningens idé är att på ett meningsfullt sätt ställa vad som sägs i förhållande till vad som görs."²⁸

de Certeau hänvisar till den franske historikern Fernand Braudel då han framför sin tanke om det marginellas och gränshändelsernas kun-

Ahearne, Michel de Certeau. *Interpretation and its Other* (London 1995). Om Michel de Certeau se även Matti Peltonen, *Mikrohistoriasta* (Tampere 1999), s. 107–119.

²⁴ Michel de Certeau, *The Writing of History* (New York 1988 [orig. uppl. 1975]). Michel de Certeau, 'Den historiska tankeoperation', Jacques Revel & Pierre Nora (red.), *Att skriva historia*, s. 26–66. Den svenska översättningen omfattar endast den första delen av de Certeaus artikel.

²⁵ Michel de Certeau, *The Possession at Loudun* (Chicago 2000). En annan välkänd tolkning om Louduns händelser ges av Aldous Huxley, *The Devils of Loudun* (London 1952).

²⁶ Paul Veyne, *Writing History. Essay on Epistemology* (Manchester 1984 [orig. uppl. 1971]).

²⁷ Michel de Certeau, *The Writing of History*, s. 77.

²⁸ Michel de Certeau, 'History and Mysticism', Jacques Revel & Lynn Hunt

skapsteoretiska användbarhet. Han hävdar att de förenklade och lätthanterliga händelserna inte är lika komplicerade att analysera som de stora och homogena kulturella områden vilka de tillhör. I den artikel om civilisationens begrepp som de Certeau i sammanhanget hänvisar till, talar Braudel om "civilisationens mikroelement".²⁹

Den tyske intellektuellen *Walter Benjamin*, som kanske bäst är känd som litteraturvetare och filosof, hade även han en intressant syn på historieforskning. Särskilt i den postuma undersökningen *Paris. 1800-talets huvudstad*, som slutligen publicerades efter en lång väntan 1982, anknyter Benjamin till "mikrohistoriska" diskussioner.³⁰ I synnerhet den metodologiska delen av detta manuskript, som handlar om kunskapsteori och framstegsteori, visar aktualiteten i Benjamins historiska tänkande. Tyvärr har det varit vanligare att diskutera Benjamin snarare som historiefilosof än historieforskare.³¹

Benjamin skrev manuskriptet i 1930-talets Paris. Titeln antyder att Paris inte enbart var Frankrikes huvudstad, utan att staden kulturellt var betydelsefull för hela kontinenten. Idén var ganska radikal och Benjamin började med att undersöka Paris arkader i egenskap av symboliska element för det tidiga industriella tidevarvets drömvärld eller kollektiva medvetande. Det tidiga kommersiella livet med alla dess variationer var för Benjamin något speciellt och märkvärdigt, något som återspeglade alla sidor av det moderna livet. Paris passager var miniatyrer som avbildade hela livet runtomkring.³² "... en sådan passage är en stad, ja en värld i miniatyr."³³

Sina metodologiska åsikter om kulturhistorisk forskning hade Benjamin redan börjat formulera i sin avhandling om de tyska tragiska skådespelen på 1700-talet. I företalet till den tidigt förkastade avhandlingen – som senare blivit en bestående klassiker på sitt område – hänvisar han till filosofen

(eds.), *Histoires*, s. 444. Ursprungligen i tidskriften *Revue d'histoire de la spiritualité* 89 (1972), s. 69–82.

²⁹ *Fernand Braudel, On History* (Chicago 1980), s. 203. Ursprungligen i tidskriften *Revue d'histoire de la spiritualité* 89 (1972), s. 69–82.

³⁰ *Walter Benjamin, Paris. 1800-talets huvudstad. Passagearbetet I–III*. (Stockholm 1990).

³¹ Se även *Matti Peltonen, Mikrohistoriasta*, s. 72–97.

³² *Susan Buck-Morss, The Dialectics of Seeing. Walter Benjamin and the Arcades Project* (Cambridge, MA 1989).

³³ *Walter Benjamin, Paris. 1800-talets huvudstad I*, s. 87.

Leibniz och dennes s.k. monadlära. "Idén är en monad; det här betyder att varje idé innehåller bilden av världen."³⁴ Även om världen är full av monader är det ändå inte så lätt att se och beskriva gränserna mellan den enskilda monaden och världen, eller att hitta hela världen i den bild som finns i monadens inre struktur. Det är detta Benjamin menar när han talar om nödvändigheten att spränga den monadologiska bilden ur historieförloppets kontinuitet: "Den monadologiska strukturen framträder först hos det bortsprängda objektet."³⁵

I den mera omfattande, men tyvärr ganska fragmentariska, metodologiska delen av Parismanuskriptet försöker Benjamin sig på en mera detaljerad formulering av grundlinjerna i sin monadologiska forskningsidé. Han är intresserad av "trasorna, avfallet", för honom "sönderfaller historien i bilder, inte i berättelser" och forskningens uppgift blir "att i analysen av det enskilda ögonblicket upptäcka helhetsskeendets kristall".³⁶ Även om Benjamins tankar härstammar från 1930-talet, är hans mikrohistoriska resonemang rätt omfattande. Benjamin själv använde inte termen mikrohistoria, som ju också var främmande för de Certeau, men enligt Walter Benjamins samtida bekanta var en viss "mikrologi" kännetecknande inte enbart för hans forskningssätt, men för allt han tog sig för;³⁷ "Det som av de andra betraktas som avvikelser utgör mina kursangivelser."³⁸

Exceptionellt och typiskt

Man kan inte tala om mikronivå utan att på något sätt definiera förhållandet mellan mikro- och makronivå. Även om förhållandet inte alltid är tydligt formulerat, finns det ändå gömt mellan raderna. Den nya mikrohistorien, i synnerhet den italienska versionen, betecknar relationen mellan mikro- och makronivå som "exceptionellt typiskt", en definition som ofta framförts inför kritiken mot de mikrohistoriska perspektiven. Mikrohistoriens kritiker anser

³⁴ Walter Benjamin, *The Origin of German Tragic Drama* (London 1977), s. 48.

³⁵ Walter Benjamin, *Paris. 1800-talets huvudstad I*, s. 402.

³⁶ Walter Benjamin, *Paris. 1800-talets huvudstad I*, s. 379, 405 och 381. Den sist citerade meningen har Ulf Peter Hallberg tyvärr översatt på ett vilseledande sätt så att mikrohistoris idé försvinner. Jag följer här den tyska originaltexten.

³⁷ Gary Smith, *On Walter Benjamin. Critical Essays and Recollections* (Cambridge, MA 1988); Pierre Missac, *Walter Benjamin's Passages* (Cambridge, MA 1995).

³⁸ Walter Benjamin, *Paris. 1800-talets huvudstad I*, s. 373.

vanligtvis att endast "typiska" eller "representativa" mikrofall kan granskas i historiska studier, medan konservativa kritiker av mikrohistorien tilltalas av det andra alternativet, att "exceptionella" händelser eller människor görs till föremål för forskningen. Dessa två alternativa relationer mellan mikro- och makronivå är så vanliga att vi kan använda dem utan att lägga märke till att det rör sig om mikrohistoria. Även några delområden inom historieforskningen, t.ex. demografisk historia, kan göra bruk av de moderna mikrohistoriska perspektiven utan att bli kritiserade,³⁹ medan det "exceptionellt typiska" som sagt ofta stöter på motstånd. Det förekommer dessutom att metodologiskt mera konservativa historiker till och med själva kan använda sig av djärva mikrohistoriska perspektiv i sina egna studier, samtidigt som de kritiserar motsvarande studier gjorda av andra forskare.⁴⁰

Kategorier som "exceptionell" eller "typisk" skiljer sig mycket från de kategorier som samhällsvetenskaperna använder när de skildrar förhållandet mellan mikro- och makronivå. Vanligen använder man engelska begrepp som "link" eller "linkage" och "nexus". I nationalekonomi används uttrycket "foundation". Alla dessa ord är ganska neutrala och strävar till universalitet; samhällsvetenskapernas målsättning är att formulera teorier om hur samhället fungerar och vad individens roll i denna helhet är, medan man i historieteoretiska diskussioner koncentrerar sig på möjligheter att lära känna det förgångna. Med andra ord är det kunskapsteoretiska intresset större i historiskt tänkande, och man kan säga att historieforskningens begrepp är mera konkreta och kunde betecknas som oteoretiska. Begrepp som den nya mikrohistoriens "exceptionellt typisk", som kan beskrivas som en dubbel koppling mellan mikro- och makronivå, är i sin tur helt okända inom den samhällsvetenskapliga diskussionen kring mikro/makro-problematiken.

"Ledtrådar", "marginaler" och "monader" är lika konkreta begrepp som "exceptionell" eller "typisk". Det existerar inte inom samhällsvetenskaperna

³⁹ Bernard Bailyn, *On the Teaching and Writing of History* (Hanover 1994), s. 31–32.

⁴⁰ Jämför till exempel Richard J. Evans bok *Death in Hamburg* (Oxford 1987) och dess mikrohistoriska idé att koncentrera sig på koleraepidemin i Hamburg år 1890 med samma författares rätt negativa bild av den mikrohistoriska forskningen i hans *In Defence of History* (Granta Books 1997). John H. Elliott, *National and Comparative History* (Oxford 1991) kritiserar också mikrohistoriker, men föreslår själv en mikrohistorisk strategi som påminner Michel de Certeaus tankar. Elliott hävdar nämligen, att kolonier återspeglar och presenterar i koncentrerad form sina metropolars egenskaper och därför kunde vara nyttiga forskningsobjekt för att förstå livet i metropoler (s. 27).

motsvarande kategorier, även om en del forskningsidéer till en viss del liknar de ovanligare mikrohistoriska begreppen. Exempelvis påminner Émile Durkheims tanke att självmorden utgör en indikator på ett samhälles hälsotillstånd mycket om de Certreaus mikrohistoria.⁴¹ Och den mera medicinska metoden att analysera fallstudier, "case studies", i stil med t.ex. Sigmund Freud har ofta omtalats i samband med Carlo Ginzburgs resonemang kring mikrohistorien.

Det är intressant att notera hur olika samhällsvetenskaper, var och en från sitt eget perspektiv, samtidigt har börjat omdefiniera relationen mellan mikro- och makronivå. Även om det inte är svårt att på vissa nivåer, till exempel när det gäller teorier om samhället, hämta inspiration från andra ämnen, tycks det vara nästan omöjligt att också i metodfrågor följa med de diskussioner som förs inom andra än den egna disciplinen. Varje ämne har sina egna och särpräglade begrepp som tycks vara främmande för andra. Det är kanske också värt att lägga märke till hur självständig historien som vetenskapsgren är i metodfrågor.

Jämförelsen med samhällsvetenskaperna kan dessutom upplysa oss om de omständigheter som legat till grund för uppkomsten av nya mikrohistoriska infallsvinklar. Det handlar inte enbart om "berättelsens återkomst" eller om "mentalitetshistoriens återkomst". Metodologiskt var man ute efter att omdefiniera relationen mellan mikro- och makroplanet, även om till och med ledande mikrohistoriker inte har kunnat skildra sina motiv på ett tillräckligt omfattande sätt.

Det är också klart att den poststrukturalistiska idén om diskontinuitetens grundläggande betydelse inte alls kan tillämpas när man försöker definiera den nya mikrohistoriens begrepp. Liksom hos Walter Benjamin har kontinuiteten parallellt med diskontinuiteten en lika viktig plats som en av grundidéerna i den historiska forskningens kunskapsteori. Att samhälleliga enheter samtidigt kan stå i så motsatta relationer till varandra kan på ytan förefalla underligt eller till och med omöjligt. Men redan i det vardagliga livet stöter vi på liknande, och t.o.m. svårare filosofiska begrepp, som förutsätter en komplicerad relation mellan två ting. Ta t.ex. begreppet mimesis och dess olika former, eller en översättningssituation där fullständig olika språk med myck-

⁴¹ Birgitta Odén, *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia*. (Lund 1998).

et olika ord och en olik grammatik kan betyda samma sak. Handlar inte det om att vara olika och lika samtidigt?⁴²

Den franske historikern *Jacques Revel* har uttryckt detta väl i en kommentar över Giovanni Levis arbete *L'èredità immateriale*; enligt Revel är det inte nödvändigt att göra analysen enkel, om man kan göra den komplicerad.⁴³

⁴² Se *Matti Peltonen*, *Mikrohistoriasta*, för en mera utförlig diskussion av det mikrohistoriska perspektivet.

⁴³ *Jacques Revel*, 'L'histoire au ras du sol', förord i *Giovanni Levi*, *Le Pouvoir au village* (Paris 1989), s. xxiv.

För den stora fosterländska sakens skull

Lärrarinnekall och förlovning i Minna Forss' memoarer

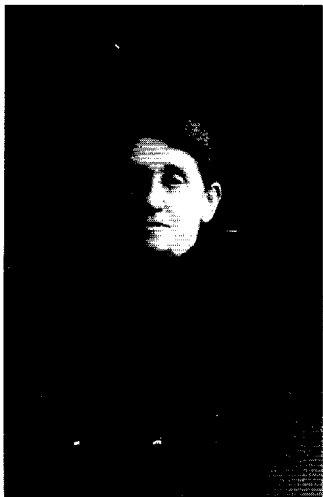
ANETTE JOHANSSON

Porträtten på väggen framför mig av tidigare lärare och direktorer kom mig att tänka på mamma. Jag stod här, där hon en gång stått. Men vilken skillnad! Hon, hänförd som vigd till ett heligt kall vid sidan av andra lika hänförda – dessa första – pionjärerna, som hade Uno Cygnaeus till vän och beskyddare. Och jag – för att få mig ett yrke så fort som möjligt ...¹
(Lilli Forss-Nordström om sin mor Minna Forss)

Minna Rancken (1848–1931) var 22 år när hon skrevs in som elev vid Ekenäs seminarium. Året var 1871 och hon tillhörde skolans första årgång. Idag ligger hennes handskrivna memoarverk på handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek och ger oss en direkt länk till en tid som ligger allt mer avlägsen. Den här uppsatsen handlar om hur Minna, som en lärarinna på väg att pensioneras, beskrev sitt liv i den finländska folkskolans första år, sitt lärrarinnekall och sin förlovning mitt i en ung lärarkår.

Minna föddes år 1848 på prästgården i Mietois, norr om Åbo. Hennes far Engelbrekt var kaplan och modern Maria var hans unga hustru, den tredje i ordningen. Hennes halvbröder var redan vuxna och verksamma runt om i landet. Efter henne följde ännu några yngre syskon. När fadern dog var Minna bara 13 år och den forna ekonomiska tryggheten för familjen var borta. Trots de hårda förhållandena gick hon något år i flickskola i Åbo. Hon beskriver gärna det rika umgängeslivet i Nådendal under badsäsongerna och glittrande baler på traktens herrgårdar. En vinter tillbringade hon hos släktingar i

¹ Minna Forss' dotter Lilli Forss-Nordström i *Ekenäs seminarium 1871–1946. Minneskrift och matrikel utgiven i anledning av 75-årsdagen den 12 oktober 1946* (Ekenäs 1947), s. 22. Citater är daterat den 13 sept. 1912 som ett utdrag ur hennes dagbok.

Minna Rancken som äldre (i privat ägo).

Kronstadt för att, som hon skriver, få sin uppfostran fullbordad i ett internationellt societetsliv. Hon kom så småningom till seminariet och efter avlagd examen fick hon på direkt initiativ av Uno Cygnaeus tjänst som lärarinna vid normalskolan i Nykarleby. Där träffade hon senare sin blivande man, lärarkandidaten och bondsonen Mathias Forss, och när bröllopet stått, sommaren 1880, slog sig lärarparet ned i Borgå. Största delen av sitt gemensamma liv tillbringade paret emellertid i Helsingfors, där båda arbetade i stadens folkskolor. Familjen fick fem barn.

När Minna Forss började skriva sina memoarer 1912 var barnen utflugna, två av dem hade dött som unga studenter och själv var hon änka sedan flera år. Eftersom hon närmade sig pensioneringen såg hon tillbaka på sitt liv med facit i hand. Hennes memoarer fyller tolv vaxdukshäften som omfattar över 2500 handskrivna sidor. Därtill finns en gedigen samling av brev både till och från Minna.² Det finns många olika infallsvinklar på ett så stort personarkiv. Memoarer är subjektiva minnen av händelser ofta långt tillbaka i tiden och man kan undra hur man som historiker kan använda sig av dylikt material. Minnesfel förekommer och de bilder som finns har färgats med åren.

² Minna Forss' memoarer uppmärksammades genom det tvärvetenskapliga livshistorieprojektet Kvinnoliv i Svenskfinland vid Institutet för Kvinnoforskning vid Åbo Akademi.

Skribentens motiv och vilja att framställa sig och sin omgivning i någon viss dager samt föreställningar om vad som är lämpligt att beskriva måste dessutom beaktas.

Om livshistorien bara är en narrativ rekonstruktion av det förflutna som skribenten målar upp, hur kan man då som historiker använda den överhuvudtaget? Yvonne Hirdman talar om att det just i konstruktionen av berättelsen finns kunskap att hämta. Själva tillrättsläggandet av minnena berättar om skribentens drömmar och om hur han eller hon ser på sitt liv eller tolkar sitt liv. Men Hirdman talar också om att det finns berättelser i berättelsen, som man som historiker kan kalla kvarlevor. Kvarlevorna finns på två nivåer. Den första kategorin av kvarlevor är rena faktauppgifter om det förflutna, som inte kan ändras efter skrivsituationen: Vad man gjort, vem som gjort vad och var, när och hur detta hände, är exempel på detta. Livshistorien i sig är den andra kategorin. Den är en kvarleva från den tid då den skrevs och berättar om sin tids uppfattning om vad man kan och bör skriva.³ Jag har i min studie haft själva tillrättsläggandet och folkskolelärarinnans retrospektiva tolkning av livet som främsta fokuseringspunkt. Det som Minna Forss betonar och ger betydelse åt står i blickpunkten. Därmed inte sagt att kvarlevorna, de faktiska händelserna i berättelsen, är mindre intressanta. Jag har även gjort en djupdykning i brevmaterial som berör reaktionerna på hennes förlovningsför att få en kontrast till själva livshistorien.

Det är naturligtvis inte möjligt att utgående från en enda persons historia komma fram till några allmänna sanningar om kvinnors liv och värderingar under den berörda tiden. Generaliseringar är omöjliga, men likväl är livshistorieforskningen att räkna med eftersom historieforskningen genom den sänker sig från de övergripande förklaringarna om samhällets utveckling, till en fallstudie på mikronivå av den enskilda individen och dennes egen historia. Individen förklarar inte sin tid, men han eller hon speglar sitt samhälle och ger oss en inblick i dess inre liv. "Individen lever i samhället men samhället lever också i individen."⁴

Jag inledde med ett citat av Minna Forss' dotter Lilli Forss-Nordström. Hennes dagboksutdrag visar att hon som ung seminarist betraktade sin mamma som en av folkskolans första pionjärer. Forss-Nordström skriver att

³ Yvonne Hirdman, *Påminnelser om kvinnors liv i Sverige* (Stockholm 1995), s. 23–25

⁴ Ronny Ambjörnson et al, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (Stockholm 1997), s. 9.

dessas första lärarinnor var som vigda till ett heligt kall. Ord som kallelse verkar idag främmande för den sekulariserade människan, men i 1800-talets tankevärld hade kallelseläran en central plats, vilket bl.a. Inger Hammar har visat i sin tolkning av den svenska emancipationsprocessen där den lutherska kallelseläran ställs i fokus. Enligt Luthers kallelselära har varje kristen en av Gud given livsuppgift. Luther förknippade inte kallelsen med det yrkesmässiga, som senare varit fallet, utan kallelsen omfattade alla sysselsättningar i samhället: dels inom familjen som mor, far, maka, make eller barn, dels i det samhällsliga förvärvsarbetet såsom bonde, furste eller soldat. Mannens kallelse var att verka i båda dessa sfärer, medan kvinnans livsuppgift var knuten till hemmet där hon svarade för reproduktion, fostran och vård av det kommande släktet. Hammar påpekar dock att gränsen mellan de båda sfärerna inte var lika skarp i det bondesamhälle Luther levde i som under 1800-talet. Då hade kallelseläran anpassats till ett samhälle som splittrats i en privat och en offentlig sfär. Mannens förvärvsarbete blev i och med industrialiseringen alltmer tolkat som en del av den offentliga sfären, medan kvinnan var knuten till hemmet genom sitt ansvar för reproduktionen. Ett problem som Luther inte heller behövde ta ställning till var det stora kvinnoöverskottet på 1800-talet.⁵ Pirjo Markkola skriver om kvinnors arbete inom filantropisk verksamhet under 1800-talets senare hälft. Hon lyfter fram att detta passade väl in i den lutherska kallelseordningen, eftersom kvinnorna blev mödrar till de sjuka och lidande i samhället.⁶

Hur framställer Minna sitt lärarinneyrke? Var kallet oproblematiskt för henne eller fanns det en konflikt mellan kvinnorollen och arbetet ute i samhället? En annan fråga jag ställt är hur nyheten om hennes förlovning med den yngre lärarkandidaten Mathias Fors tog emot i den tidiga folkskollärarkåren? En förlovning kan i sig verka som en rätt obetydlig händelse, men för en lärarinna under 1870-talet var det inte nödvändigtvis något självklart steg och för oss kan episoden berätta en hel del om synen på både kall och klass. Vi förflyttar oss till Ekenäs seminariums invigningsfest år 1871.

⁵ Inger Hammar, 'Den problematiska offentligheten. Filantropi, kvinnokall och emancipation', *Scandia* 62 (1996), s. 272–273, 300.

⁶ Pirjo Markkola, 'The Calling of Women. Gender, Religion and Social reform in Finland, 1860–1920', Pirjo Markkola (ed.), *Gender and Vocation*. *Studia Historica* 64 (2000), s. 119.

Kateder och kvinnlighet

Efter den högtidliga invigningsakten kände jag mig invigd för folkskolläraryrket. Med själ och hjärta ville jag helga mitt lif för detta höga kall. Alla voro vi nu lyckliga och tack-samma för att ha haft lyckan att få hängifva oss för ett arbete så högt och ädelt. Cygnaeus hade för all framtid entusiastmerat oss, och det var denna entusiasm, som lättade arbetsbör-dan för oss och som hjälpte oss igenom svårigheterna vid seminariet.⁷

Fram till denna händelse har memoarerna skildrat en ung kvinnas strävan att finna ett yrke att försörja sig med. När berättelsen når fram till seminarieti-den blir tonen en annan och Minna lyfter fram lärarinyrket som något mer, ett kall, en livsuppgift värd att viga sitt liv åt. Eftersom hon tillhörde den första kullen seminarister vid Ekenäs lärarinneseminarium var skolstarten utan tvivel minnesvärd och inspirerande för de unga kvinnor som skulle börja sin läraryrke. En fråga som jag ställde mig när jag fördjupade mig i me-moarerna och det tidiga yrkesarbetet, var huruvida Minna reflekterade över en eventuell konflikt mellan yrkesrollen i den offentliga sfären och hennes roll som kvinna. Christina Florins doktorsavhandling *Kampen om katedern* handlar om yrkets feminisering i Sverige, och Florin citerar följande yttrande från 1868: "De kvinnor, som passa i skolan, äro ej egentligen kvin-nor till sin karaktär, utan män. Har en kvinna länge förestått en skola, så får man se att hon förlorat sin kvinnlighet."⁸ Yttrandet fälldes av en motståndare till kvinnliga lärare på ett lärarmöte i Örebro. Det möttes av både bifall och ogillande, och detta visar en attityd som fanns i Sverige, även om den inte var den allmänt rådande.⁹ Matti Klinge skriver att det i Finland inte fanns något motstånd mot kvinnliga folkskollärare såsom fallet var i Sverige.¹⁰ På ett ställe i Minnas memoarer finns dock en beskrivning som för tankarna till yttrandet i Örebro.

Flera af lärarinnorna hade lagt sig till egendomliga kostymer och buro kortklippt hår, dessa sågo otreffliga och karlavulna ut. Skall äfven jag komma att se sådan ut efter några år, skall lärarinnekallet verkligen göra en karlavulen. Jag talade härom med Evelina, hon mente att man borde kunna undvika detta genom att noga gifva akt på sig själf.¹¹

⁷ Minnas Memoarer häfte II, s. 269, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB). I fortsättningen förkortat MM I-IV.

⁸ Utalande av B.C. Rohde på ett lärarmöte i Örebro 1868, citerat i Christina Flo- rin, *Kampen om katedern* (Umeå 1987), s. 32.

⁹ Ibid.

¹⁰ Matti Klinge, *Krig, kvinnor, konst* (Helsingfors 1997), s. 124

¹¹ MM III, s. 116-117. I Klinge *Krig, kvinnor, konst*, s. 171 finns ett fotografi av en

Utdraget är hämtat från beskrivningen av lärarmötet i Jyväskylä 1875, vilket Minna deltog i som nyutexaminerad. Lärarinnorna med de kortklippta frisyrerna kom antagligen från Jyväskylä seminarium. Mellan raderna läser jag både förvåning och motvilja gentemot detta överskridande av könsgränser. I texten visar Minna en uttalad rädsla för att hon själv skall förlora sin kvinnlighet. I Ekenäs hade dylika trender knappast varit synliga eftersom Minna tillskriver lärarinnorna i Jyväskylä ett kortklippt hår och uttrycker ett så stort främlingskap i mötet med dem. Betraktades lärarinneyrket som en del av den manliga sfären, eftersom Minna såg sin kvinnlighet hotad? Evelina af Enehielms¹² kommentar är intressant: om man gav akt på sig själv borde man kunna undvika att påverkas. Ansågs lärarbanan därmed vara manlig och var man rädd för att dess manliga karaktär skulle kunna påverka lärarinnorna omedvetet? Minna diskuterar inte explicit frågan om läraryrkets manliga karaktär. Även om problematiken skymtar fram då och då vid en genomläsning, verkar den inte vara särskilt relevant i Minnas livstolkning. Det är snarare offentligheten som är en utmaning i berättelsen. Angående kvinnor och offentlighet kommenterar Minna en episod från seminariet, när hon och de övriga nyblivna eleverna vid seminariet grubar sig för att besvara ett brev de fått från de finska seminaristerna i Jyväskylä. "Allt, som syntes vara officiellt var något hemskt för oss då tidens kvinnor, men vid seminariet pressades man så småningom till att vänja sig vid att uppträda inför fremmande personer."¹³

Det var tydligen själva framträdandet inför främmande personer som var laddat. Just beträffande offentlighet citerar Inger Hammar en memoarförfattare, som skrev att en kvinna inte betraktades som en dam om hon uppträdde offentligt, höll tal eller skrev i tidningar. Detta gällde tiden kring sekelskiftet 1900.¹⁴ Men Hammar ger också ett annat exempel på inslag i diskussionen om offentlighet. Hon citerar Minnas bror, Oskar Rancken, och hans syn på lärarinnan och den offentliga sfären:

I hvarje händelse förblir den offentliga lärarinnan trogen sin kallelse som qvinna, ty en skolas offentlighet behöfver aldeles icke fattas så, att dess verksamhet skall vara offentlig, skall

grupp kvinnliga seminarister i Jyväskylä. En del av kvinnorna har kortklippta frisyrer. Bilden saknar dessvärre datering.

¹² Evelina af Enehielm var föreståndarinna vid Ekenäs seminarium och Minnas goda vän.

¹³ MM II, s. 289.

¹⁴ H a m m a r, s. 286.

Minna Rancken som ung (i privat ägo).

ske, så att säga, inför öppna dörrar; den består, om man så vill, blott deri, att den underhålles med offentliga, allmänna medel; och endast sådana yrken, som innebära ett verkligt utträdande i offentlighetens sfer, strida i allmänhet mot qvinligheten.¹⁵

Samtidigt påpekar Hammar Ranckens uppenbara svårigheter med att definiera begreppet offentlighet, eftersom han ansåg att "flickan bör uppfostras för hemmet".¹⁶ Skolvärlden var av allt att döma ett gränsområde mellan hemmet och offentligheten, och ett gränsområde som var långt ifrån okomplicerat bland de större tänkarna.

Även om man av texten förstår att Minna inte var någon uttalad kvinnosaks kvinna, visar hon en stor medvetenhet om kvinnors ställning och villkor. Särskilt under tiden i Nykarleby, när hon var ensam kvinna bland skolgossar, lärarkandidater och lektorer, påpekar hon att hennes position var speciell.

¹⁵ Ibid., s. 295. Citatet är hämtat ur boken *Flickors uppfostran i öfversättning utgifven samt med noter och et bihang försedd af J.O.I Rancken*. (Helsingfors 1870). Originalupplaga på tyska av Karl von Raumer. Oskar Rancken var rektor vid Vasa lyceum, men även bl.a. insamlare av folktradition. Han och Minna stod varandra nära, trots den stora skillnaden i ålder.

¹⁶ Ibid.

Minna som lärarinna i Helsingfors (i privat ägo).

Under en vistelse i Helsingfors sommaren 1877 mötte hon några kvinnor som även de, enligt Minna, tycktes vara imponerade av hennes befattning.

På söndag anlände några andra självförsörjande damer. Fröken Thilda Helander, som med sina glasögon och sitt kortklippta hår såg ut som en karl, hon var klok och energisk. En annan satt och virkade på en stor duk, hon sade att det var endast på söndagen hon hade tid att arbeta på denna duk. Underligt var att sällskapa med dessa praktiska affärskvinnor, sådana hade jag aldrig förr sammanträffat med. Alla var de särdeles vänliga emot mig. Detta, att mig, en kvinna, anförtröts en gosskola, imponerade på dem.¹⁷

Trots att Minna också var självförsörjande och utåt sett representerade den nya självständiga kvinnan, tycker jag mig i hennes beskrivning skönja ett visst utanförskap gentemot de kvinnor jag tolkar som emanciperade. Inger Hammar visar att det inom den tidiga kvinnorörelsen i Sverige pågick en diskussion om sann och falsk strävan till emancipation. En del kvinnor stod för den lutherska komplementära människosynen och ville genom att vidga sfären för den kvinnliga kallelsen ge kvinnor en större möjlighet att verka i samhället. Å andra sidan fanns det kvinnor som tydligen ville ha radikalare föränd-

¹⁷ MM III, s. 243.

ringar än så. Inger Hammar citerar texter där dessa kvinnor beskylls för att vara hätska och karlavulna.¹⁸ Vilka tankar Minnas vänner än hade om emancipation, är det utanförskap Minna antyder i sitt förhållande till kortklippta damer intressant. I Minnas beskrivning av mötet med affärskvinnorna skymtar också en religiös aspekt: Minna noterade kvinnan som satt och virkade på en söndag. Även om man bör vara försiktig med att tolka beskrivningen av kvinnans handarbete i religiösa termer, kan man konstatera att Minna ansåg att detta var anmärkningsvärt.

En annan fråga skymtar i avsnittet om ankomsten till Nykarleby seminarium: "Här satt jag nu en ensam kvinna ibland ett trettio-tal herrar, det kändes ganska underligt, men känslan af att farbror C. som skickat mig hit nu fanns här, ingaf mig mod och trygghet."¹⁹ Uno Cygnaeus framställs som något av en idoliserad person i det här sammanhanget, men det är inte bara i detta avsnitt som han är central. Ända fram till sin död år 1888 dyker han från och till upp i berättelsen. Hans efterträdare på överinspektorsposten får inte samma uppmärksamhet. Om man sätter Cygnaeus' centrala plats i texten i samband med den lutherska kallelseleläran, får hans roll en djupare mening. Hos Luther var kallelseleläran starkt förenad med det patriarkala system, som rådde i det feodala samhälle han levde i.²⁰ Om man tolkar folkskolan som ett utsprång av den privata sfären och ger Uno Cygnaeus rollen som den patriarkala fadersgestalten i spetsen, framstår kvinnornas roll i lärarkåren som ganska oproblematiske. I Cygnaeus' brev till Minna har jag bl.a. funnit uttryck som "Mitt innerligt kära Barn" och "från Er gamle faderlige vän och Farbror Uno Cygnaeus".²¹ Den benämning han idag är känd under, Finska folkskolans fader, blir i den här kontexten något mer än bara en titel på folkskolans förgrundsgestalt. Kai Häggman tangerar en liknande tanke när han behandlar frågan om den bildade kvinnan och hennes roll som samhällsmoder. Genom att undervisa folkets barn hade den bildade kvinnan ett visst inflytande på och kontroll över de fattigare samhällslagren. Hon i sin tur, skriver

¹⁸ Hammar, s. 284–285.

¹⁹ MM III, s. 205.

²⁰ Hammar, s. 272–273.

²¹ Cygnaeus till Minna Forss 7.6.1879 och 4.4.1875, i släktens ägo. I ett brev från Cygnaeus till direktor Conradi vid seminariet i Nykarleby, hälsar Cygnaeus denne med "Min Högtvärderade Bror". Hälsningen är i och för sig inte särskilt märkvärdig, snarare något pikant i sammanhanget, Cygnaeus till Conradi 28.11.1879, Nykarleby seminariets arkiv, Vasa landsarkiv (VLA).

Hägman, kontrollerades av män ur sin egen klass.²² Det medvetna i resonemanget kan diskuteras. Minnas betoning av Cygnaeus som sin beskyddare förstärks säkert av det faktum att hon själv förlorade sin far vid unga år och därför såg en fadersgestalt i Cygnaeus. Minnas syn på samhällsskicket i stort utgör en intressant parallell till folkskolan. I hennes anteckningar från 1920-talet fann jag att hon inte visade folkvälde stort förtroende. Kejsarna, fränsett den siste, beskrivs däremot generellt med respekt, något som kan tolkas som en aktning för den patriarkala samhällsordningen.

Minna verkade själv inte uppfatta någon konflikt mellan lärarinneyrket och hennes kvinnoroll. Det var i mötet med lärarinnor i kortklippt hår som problemet aktualiserades, och läsaren skönjer tankegången att läraryrket möjligtvis var manligt kodat. Förenat med tanken på yrkets manliga laddning fanns en rädsla för ett omedvetet hot mot den egna kvinnligheten. Frågan utgjorde hur som helst inte ett problem för Minna personligen, utan var snarare en reflexion över fenomen hon observerat hos andra, för henne främmande, lärarinnor. Hon betonar emellertid vilken utmaning offentligheten var för de blivande lärarinnorna och hur främmande den i början tedde sig. Undervisning var ändå inget nytt för kvinnor och behovet av en fast inkomst gjorde att steget till folkskolan föreföll ganska naturligt, särskilt eftersom denna fanns i gränslandet mellan det vi idag betecknar som privat och offentlig sfär.

Äktenskap i lärarkåren

Att eleverna, som en gång fått inträde skulle ingå giftermål ansåg U.C. äfven vara orätt, för den stora fosterländska sakens skull.²³

Citatet är hämtat från Minnas beskrivning av några äktenskap som ingåtts vid Jyväskylä seminarium. Under den aktuella tiden hade ett par unga lektorer gift sig med två blivande lärarinnor. Matti Klinge skriver i sin bok *Krig, kvinnor, konst* att folkskollärarinnorna med fördel kunde gifta sig med en kollega och fortsätta sin verksamhet, medan andra tidiga offentliga tjänster förutsatte att kvinnorna förblev ogifta. Samtidigt citerar Klinge ett brev skrivet av Minna Canth till Lucina Hagman 1892, i vilket Canth redogör för

²² Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Helsinki 1994), s. 199.

²³ MM II, s. 238–239. Förkortningen står för Uno Cygnaeus, då direktor för Jyväskylä seminarium och överinspektör för Finlands folkskolor.

Cygnaeus' fruktan för giftermål mellan eleverna vid Jväsckylå seminariun. Denne hade själv grundat seminariet som samskola.²⁴ Enligt Maria Schulman's undersökning om Ekenås seminariun uppfostrades seminariisterna långt in på 1900-talet till att undvika att ingå åktenskap. En gift kvinna och mor skulle splittras i sin gärning, och med barn hemma skulle hon knappast ha tid att anta oavlönade förtroendeuppdrag. Hon kunde då inte bli byns kulturella stöttepelare eller "offra sig för fostrandet av Finlands barn".²⁵ I Sverige ville kyrkomötet på 1890-talet att regeringen skulle ge skolråden rätt att avskeda gifta folkskollårarinnor. Motiveringen var att kvinnorna inte ansågs kunna sköta sitt yrkesarbete tillfredsställande ifall de hade familj. Stockholmslårarinnorna, varav 16% var gifta år 1893, stod för det största inslaget i debatten. De protesterade mot att det ansågs önskvårt att de manliga lårarna gifte sig, samtidigt som denna "dygd" för kvinnorna betraktades som ett brott. Lårarinnorna ansåg tankegången vara orimlig och krävde likställdhet.²⁶

Kunde lårarinnorna, som Klinge skriver, med fördel gifte sig eller finns det i memoarerna tecken på det tänkande som enligt Schulman rådde vid seminariet under 1900-talets början? Vilken bild ger Minna av frågan när hon själv gifte sig? Vilken hållning intog Uno Cygnaeus, och vilka reaktioner mötte Minna efteråt?

Det djupa fallet

... ifrån den, som anlånder till sist i kvåll till fröken ...s.²⁷

Så gjorde Mathias Forss sin debut i Minna Ranckens liv. Brevet, som citeras i memoarerna, var instucket i hennes muff en skoldag vårvintern 1879. Brevskrivaren hade utgjutit sina känslor för henne och avslutade det anonyma brevet med dessa ord. På kvållen skulle det hållas vitsordskonferens hemma hos Minna. Forss var kandidat, nio år yngre och bondson från Vörå. Hon var normalskolans föreståndarinna och en kvinna ur den bildade klassen. När brevskrivarens identitet röjdes, var denna en fullständig övverraskning för Minna. Till en början gav hon honom avslag, med motiveringen att hon inte

²⁴ Klinge, s. 123 och 147.

²⁵ Maria Schulman, *Ekenås seminariun – ett samhålle i samhålet* (Ekenås 1994), s. 44.

²⁶ Florin, s. 65.

²⁷ MM IV, s. 25.

Mathias Fors (i privat ägo).

älskade honom och en påpekan om den stora ålderskillnaden. Men historien slutar inte där, utan de sidor som följer beskriver den process som ledde till att hon under våren beslöt sig för att bejaka Forss' kärlek. Beslutet hade varit allt annat än självklart och hon skriver hur hon slitits mellan sitt kall att vara ett stöd för mor och syskon och tanken på den unge mannen. "Efter veckor af ovisshet och kval segrade kärleken och jag fick det klart för mig att det var Guds vilje att jag skulle förena mitt öde med Mathias Forss."²⁸

Minna och Mathias eklaterade sin förlovning sommaren 1879. Hon hade firat sommarlov på resande fot och bland annat träffat sina bröder i Mietois. Han hade flyttat till Borgå för att tillträda sin första lärartjänst. Där träffades de sedan i augusti och växlade ringar innan hon återvände hem till skolarbetet i Nykarleby. Så här långt handlar Minnas memoarer om hennes beslut att ingå äktenskap. Nu blir omgivningens reaktioner det centrala.

Mamma var mycket nedslagen vid min hemkomst, ty den lilla staden skvallrade nu tappert om mig. Jag hade begått den skandalen att flirta med en bondpojke ifrån Vörå. Ja, man hade sig bekant, att jag uppgjort resällskap med honom till Vasa. Någoting så oerhört hade man aldrig kunnat tro om fröken Minna Rancken. Mamma var ytterst förbittrad, ifrån det att hon gillat vår förening var hon nu alldeles utom sig öfver den stora skandalen jag samkat vår familj. Mamma var alltså ganska aristokratisk, hennes äldsta dotter, som hon

²⁸ MM IV, s. 32.

alltid väntat så mycket af och som alla hittills värderat och högaktat hade nu således förlorat allas aktning och detta aldeles ohjelpigen.²⁹

Minnas mor hade till en början sett förlovningen som Guds vilja, men påverkades synbarligen av skvallret i staden. Enligt memoarerna försonade hon sig åter med tanken på dotterns förlovning vid jultiden. En bidragande orsak till detta var att en äldre man bekänt sin kärlek till Minna, något som modern fick kännedom om strax före jul. Modern, som i många år varit änka efter äktenskapet med den äldre Engelbrekt, var glad över att dottern inte mött samma öde och gift sig med en äldre man. Minna berör inte den övriga släktens reaktioner, sin bror Oskar undantagen. Hon skriver att han mötte henne med varm förståelse, när hon under påsken besökte honom i Vasa.

Hur beskriver Minna då reaktionerna från lärarkårens sida? Var en lärarinns giftermål något kontroversiellt? Hon skriver att seminariets direktor Conradi lyckönskade henne till en ung mans kärlek och uppmanade henne att så fort som möjligt gifta sig för att "bli moraliskt räddad".³⁰ Vilka rykten som hade florerat i staden är svårt att veta, men Minna skriver att det enligt Conradi t.o.m. varit tal om att hon inte skulle kunna kvarstå som normalskolans föreståndarinna. Han hade också påpekat att kvinnorna, t.ex. hushållerskan, varit mest fördömande. Jag får som läsare en känsla av att skvallret ibland överglänste verkligheten – eller åtminstone den verklighet Minna själv återger i berättelsen om sin relation till Mathias Forss:

Så betraktades en förening af denna art dåför tiden, den var rent af omoralisk. Efter mig ha hundrade lärarinnor gift sig med lärare utgågna ifrån bondeståndet, ingen af dessa har blifvit så illa behandlad och tadlad som jag.³¹

Orsaken till skandalen knyter hon i memoarerna till frågan om klass, till den bildade lärarinnan som gifter sig med en lärare ur bondeståndet. Livshistorien innehåller kanske också ett uns av martyrskap: Hon hade genom sitt beslut fått röja väg för andra. Det tidigare återgivna citatet om Uno Cygnaeus visade en ganska negativ inställning till att lärarinnor gifte sig. Hur beskriver Minna hans reaktioner på hennes egen förlovning?

Det svåraste slaget som träffade mig var ett bref ifrån farbror Cygnaeus. Han hade af Alli Trygg hört om min förlofning och var nu högst indignerad öfver mitt "djupa fall". Han hade ej vågat anförtro denna post åt någon annan af dem, som utgått ifrån seminariet, men

²⁹ MM IV, s. 72.

³⁰ MM IV, s. 74.

³¹ MM IV, s. 74–75.

mig hade han litat på och nu hade jag förnedrat mig till kandidaternas ståndpunkt [...] Att han skulle ogilla mig för, att jag gifte mig förutsåg jag, men att det skulle betraktas rent af som ett brott emot heder och anständighet, detta kunde jag ej förstå.³²

Cygnaeus ogillade uppenbart hennes förehavande. Av beskrivningen framkommer det dock att missnöjet föranleddes av att hon inlett ett förhållande med en kandidat, medan Minna främst fäster sig vid själva steget att ingå äktenskap. Cygnaeus' reaktion beskrivs som en klimax i reaktionsvågen och hans åsikt var helt tydligt av betydelse för Minna, eftersom hon redan innan förlovningen påpekar hur hon reflekterade över hans hållning i frågan.

Om farbror Cygnaeus finge höra om allt detta, så skulle han säkerligen anse mig sjelf vara skulden härtill och dock visste jag med mig sjelf, att jag aldrig koketterade för någon, utan alltid var kamratlig uti mitt sätt emot alla dessa herrar.³³

Det var inte bara Minna som bekymrade sig över Cygnaeus' reaktioner när det gällde förlovningar. När Mandi Cantell förlovade sig med Aksel Granfelt, undrade hennes syster vad vännen Uno skulle säga: "... han som anser det bättre att påverka som lärarinna än som doktorinna".³⁴ Mandi och Aksel förlovade sig 1878, ett år före Minna och Mathias.

För Minna var Cygnaeus' brev ett hårt slag. Pastorn i staden, Johannes Bäck, beskrivs som en räddare i nöden. Han besökte och tröstade henne när förtalet i staden var starkt, och hon skriver att han föreslog att de skulle bränna Cygnaeus' brev. Han tog sig an Minnas sak så att opinionen småningom vände i staden. På vilket sätt Alli Trygg framställt saken för Cygnaeus är oklart,³⁵ men i mars när Uno Cygnaeus besökte Nykarleby bad han Minna om förlåtelse för sitt brev. Hon skriver: "Han hade alldeles missuppfattat vårt förhållande och ville utplåna den skymf jag lidit genom honom."³⁶

Minnas text visar alltså i och med ursäkten inte på något kompakt motstånd till giftermål från Cygnaeus' sida. En viss besvikelse märks när Minna konkluderar:

³² MM IV, s. 75.

³³ MM IV, s. 29.

³⁴ Irma Sulkuonen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* (Helsinki 1995), s. 13. Min övers.

³⁵ Alli Trygg och Minna kände varandra sedan ungdomen och gick samtidigt på seminariet. Enligt memoarerna hade deras relation inte varit den bästa under studietiden.

³⁶ MM IV, s. 89.

När jag sedan en kväll satt hos farbror Cygnaeus, uttalade han, huru högt han skattade den bildade kvinnans uppgift uti kulturens tjänst. Han väntade stora ting af henne i framtiden, men hon måste uppfostra sig själf för den stora uppgift, som framtiden af henne kräfde, om hon skulle kunna fylla den. Jag förstod, att han gjort ett försök med mig, hans önskan var ju att bereda de unga männen tillfälle att få umgås med en bildad kvinna. Kanske han nu insåg, att min uppgift varit alldeles för svår för en så ung kvinna som jag då var.³⁷

Enligt Minna hade Cygnaeus höga förväntningar på kvinnorna i folkbildningsarbetet. Cygnaeus' idealiserade kvinnobild påpekas också i ett utdrag ur Minna Canths brev till Lucina Hagman som citeras av Matti Klinge. Canth skriver att Cygnaeus genom sin djupa beundran för kvinnan placerade henne på en piedestal. Canth konstaterar vidare att Cygnaeus fick inse att kvinnorna inte var änglar, men att han trots detta inte förlorade sin tilltro till dem.³⁸

Vad breven berättar

Jag har alltid betraktat dig som höjd öfver sådana saker som kärlek. Förlåt mig, men min uppfattning var endast en följd av dina yttranden. Jag trodde dig ega mera kraft att motstå den känslan än andra qvinnor och stoltheten skulle dervid hjälpa till.³⁹

Brevmaterialet ger en värdefull kontrast till den bild Minna förmedlar i memoarerna. Eftersom de båda källorna stammar från olika tider och därför bör läsas på olika sätt, är det fruktbart att låta dem mötas, för att se vilka frågor som väcks, men också för att se vilka förklaringar de kan ge varandra. Citatet ovan härrör från Minnas väninna från seminarietiden, Alma Husberg. Med henne hade Minna intensiv kontakt brevlades under den berörda tiden och av breven framkommer det att Minna bett henne vara tärna vid bröllopet, en förfrågan som Alma avböjde eftersom hon ansåg sig vara för gammal att klädas i vitt. Minna hade i ett brev drygt ett år tidigare varnat för kärleken eftersom den skulle dra intresset från skolarbetet. Trots att idealiseringen tydligen fanns med i bilden, var det ingen av kamraterna från seminarietiden som påpekade att förbindelsen i sig skulle ha varit opassande. Det är bara en av dem som beklagar den uppståndelse Minna måste ha genomlidit. Våren 1880 skriver Maria Candolin (f. Johansson) att det nog inte är att undra på om Cygnaeus brummar, eftersom det har varit ett lärarinnornas förlovningsår. Ett förlovningsbud från fröken Minna Rancken var ändå allt annat än väntat

³⁷ MM IV, s. 90–91.

³⁸ Klinge, s. 147.

³⁹ Alma Husberg till Minna Forss den 11 april 1880. Ranckenska brevsamlingen, ÅAB.

bland kamraterna och av breven i övrigt förstår jag att hennes höga ideal och positionen som lärarinna vid normalskolan i Nykarleby hade väckt beundran bland några av Minnas seminarievänner. De höga idealen gjorde att förlovingen mottogs med stor förvåning. Alma Husberg skriver:

Du förvånade dig säkert öfver min köld att icke ens önska dig lycka. Men vet du, jag erkänner det gerna, slaget att förlora dig såsom vårt stöd, kom så häftigt, så oväntadt, att jag blef som bedöfvad [...] Minna, Minna, hvad skola vi väl blifva utom dig. Du har brutit vägen för oss, men nu ...⁴⁰

I vilket avseende Minna brutit vägen skriver hon inte ut explicit. I memoarerna betonade Minna starkt sitt ansvar för sin familj i samband med giftermålsbeslutet, och Alma bekräftar att frågan var relevant i ett av sina brev från hösten 1879.

Du har ett svårt val. Att uppoffra en mor för egna intressen kan aldrig vara rätt, men kanske det dock finnes någon utväg för henne. Huru är det då med Rosa? Är du ej äfven hennes stöd? [...] Men lemnar du din mor och syster och blir urståndsatt att hjälpa dem så får du en sorg, som ingen sällhet på jorden kan öfverväga.⁴¹

Enligt Maria Candolin, som gift sig några år tidigare, ser inte framtiden som en folkskollärares hustru särskilt ljus ut för "kära stolta Minna", men hon tillägger att kärleken jämnar mycket som för andra synes svårt. Själv verkade hon, enligt breven, lyckligt gift och nöjd med sin situation. Hon var gift med en rektor. När hon två år tidigare berättade om sina egna giftermålsplaner skrev hon däremot att det var en riktig skam av en lärarinna som endast verkat i två år att vilja gifta sig och hon menade att Minna gott kunde vara arg på henne. Idealiseringen av den ensamma lärarinnan var alltså inte bara en eftertida romantisering av lärarinnepionjärerna, utan ett samtida ideal som tydligen kunde plockas fram, åtminstone när giftermålstankar eller brist på sådana låg i luften. Evelina af Enehielm, föreståndarinnan vid Ekenäs seminari-um, kommenterade förlovingen i december:

Ryktet vill förmåla att du är förlofvad, länge trodde jag ej derpå, men då Farbror C. sade att du sjelf skrivit derom, återstod ej något tvifvel. Gud gifve dig lycka och sin välsignelse till

⁴⁰ Alma Husberg till Minna Forss den 4 okt. 1879. Ranckenska brevsamlingen, ÅAB.

⁴¹ Alma Husberg till Minna Forss den 29 nov. 1879. Ranckenska brevsamlingen, ÅAB. Familjen var synnerligen viktig. Många lärarinnor försörjde inte bara sig själva, utan hade även ansvar för syskon och åldrande föräldrar. Jämför även *Anne Ollila, Jalo velvollisuus. Virkainaisena 1800-luvun lopun Suomessa* (Helsinki 1998), s. 94–96.

denna ingångna förbindelse! Ja! Måtte du aldrig ångra detta steg! Denna tanke uppstod då jag hörde att din trolofvade är yngre och af lägre bildningsgrad än du.⁴²

Någon översvallande entusiasm ger brevet inte uttryck för, men Evelinas reaktion var tydligen väsentlig i sammanhanget, eftersom en vän från seminarietiden i ett brev undrar vad tant Evelina säger om saken. Det framgår i ett senare brev att Minna beskrivit Evelinas bemötande som vänligt.⁴³ Det som Evelina verkar bekymrad över är varken rykte eller värv, utan snarare den stora skillnaden i ålder och bildning.

I breven från Cygnaeus är tonen hårdare. Enligt breven verkar det som om Minna själv skrivit till Cygnaeus och berättat den stora nyheten.⁴⁴

Du har genom detta steg gifvit [oläsligt ord] rum och utsatt Dig för mycket klander; icke för det du förlovat Dig, ty detta är din egen sak, med hvilken ingen annan har att skaffa, utan för det Du såsom lärarinna tillät eller som man säga inledde – ty så tolkas det – en sådan förbindelse med en som Du bordt betrakta och behandla endast som din elev.⁴⁵

Sedan fortsätter brevet med en anklagelse om att Minna genom sitt handlande stört skolans ordning. Minna lyfte i sin livshistoria upp klassaspekten; det faktum att hon som bildad lärarinna gifte sig med en bondpojke var det mest betydelsefulla. Cygnaeus däremot verkar mest ha fäst sig vid att hon som lärarinna vid normalskolan inlett ett förhållande med en kandidat. Förlovningen lämnar han i brevet helt som hennes ensak. Även i Uno Cygnaeus' brev till seminariets direktor Conradi uttrycker han till en början en djup besvikelse över Minnas beslut. "Minna har gjort mig mycken grämselse genom sitt oförklarliga beteende och lemnat mig vid 70 år en allvarsam lexa att ej hängifva mig åt illusionen."⁴⁶

I diskussionen om huruvida Minna skall utnämnas till ordinarie lärarinna under våren skriver han att hon kan utnämnas på åtminstone två provår, något som kanske ej behövts om inte de ledsamma omständigheterna inträffat. I följande brev är dock tonen redan ändrad och han skriver om Minna som "Minna-stackare"⁴⁷ och uttrycker ett djupt medlidande med henne. Han

⁴² Evelina af Enehielm till Minna Rancken Ekenäs den 21 dec. 1879, i släktens ägo.

⁴³ Maria Candolin till Minna Rancken 17.10.1879 och 8.3.1880, Ranckenska brevsamlingen, ÅAB

⁴⁴ Det framgår inte av memoarerna, men det kan förstås hända att Alli Trygg och det omtalade (brända?) brevet föregått Minnas brev till honom samt de bevarade breven.

⁴⁵ Cygnaeus till Minna Rancken 2 [?] okt. 1879, i släktens ägo.

⁴⁶ Cygnaeus till Frans Edvard Conradi 12 nov. 1879, Nykarleby seminariums arkiv, VLA.

⁴⁷ Cygnaeus till Frans Edvard Conradi 28 nov. 1879, Nykarleby seminariums arkiv, VLA.

hade kanske inte ändrat åsikt om hennes beslut, men förebrår sig själv för att han, trots tidigare erfarenheter, hade uppfattat saken sangviniskt. Minnas förhållande med Mathias ansågs tydligen vara så anmärkningsvärt att det berörde hennes kommande tjänsteförhållande. Minna påpekade, som jag tidigare nämnt, att Cygnaeus till en början missuppfattade hennes relation till Mathias, och det kan förklara en del av reaktionerna. Efter att Cygnaeus hört mera om omständigheterna verkar han ha visat förståelse och t.o.m. ett visst ansvar för det skedda, och han uppmuntrade henne till att inte lämna skolvärlden för gott utan att istället tänka på framtiden. Bilden av Cygnaeus som fadersgestalten i folkskolans värld gör sig än en gång påmind.

När jag jämför livshistorien med brevmaterialet märker jag skillnader i betoningar. Cygnaeus reagerade på att Minna hade inlett ett förhållande med en kandidat och på detta sätt störde skolans arbete, medan Minna i memoarerna tolkade hans reaktion som ett direkt motstånd mot att lärarinnor ingick giftermål. Man kan hur som helst konstatera att en lärarinns förlovning inte var okontroversiell i den tidiga folkskolan, åtminstone inte för Minna när hon senare såg tillbaka på sitt liv.

En före detta lärarkandidat vid Nykarleby seminarium framhåller det nära släktskapet mellan lärarinnekall och kvinnans uppgift i hemmet i sitt gratulationsbrev till den nyförlovade Minna. Han fäster vikt vid kvinnans värde i folkbildningsarbetet och det stora fosterländska projektet.

Du lämnar Folkskolans sak, men skolan klagar ej. Den vet, att du går tillmötes makans dyra kall och att du der lika mycket, kanhända mera, kommer och kan verka för dess ändamål: ungdomens upplysning och daning till Guds barn och goda medborgare i det borgerliga samhället.⁴⁸

Minna lämnade inte folkskolan. Hon och Mathias firade bröllopp den 21 juli 1880. I augusti reste det nygifta paret med tåg till det nya hemmet i skolhuset i Borgå, där Mathias arbete väntade. När terminen började den första september skriver Minna: "Denna dag var särdeles ledsam, för nu saknade jag min skola, här hade jag ingen uppgift än."⁴⁹

Det skulle dock inte dröja länge innan hon var tillbaka i skolsalen. Hon fick redan under hösten sitt första vikariat och så småningom fast tjänst. Hon arbetade som lärarinna fram till sin pensionering år 1916.

⁴⁸ Karl Axel Söderlund till Minna Rancken 30.10.1879, Ranckenska brevsamlingen, ÅAB

⁴⁹ MM IV, s. 116.

Familjen Forss: uppe Johannes och Mathias, stående till vänster Toni, Minna och Rafael, sittande framme Lilli och Pai. (I privat ägo).

Sammanfattning

Minna Forss var en i mängden av ogifta kvinnor som under 1800-talet var tvungna att söka sig ett yrke ute i samhället för att ordna sin försörjning. Även om arbetet som lärarinna hade varit ett jobb för brödfödan, är hon i sin livshistoria även mån om att lyfta fram den stora uppgift som hon ansåg lärarinnekallet vara. Själv ansåg hon inte att lärarinneyrket stod i någon konflikt med hennes kvinnoroll, men i mötet med andra emanciperade kvinnor visar hon att problematiken existerade även om den inte var central för henne själv. Eftersom folkskolan kunde tolkas som en utvidgad privat sfär, blev steget ut i det "offentliga" samhället inte så stort. Den titel Uno Cygnaeus senare fått, "finska folkskolans fader", får i den kontexten en djupare innebörd. När Minna och Mathias förlovade sig funderade hon mest över Cygnaeus' reaktion. På grund av omständigheterna kring paret blev reaktionerna starka. Minna Forss betonar i sin retrospektiva tolkning av reaktionerna främst det faktum att hon som bildad lärarinna förlovade sig med en yngre man ur bondeståndet. I brev-materialet framkommer dock att det faktum att hon som normalskolans lära-

rinna inlett ett förhållande med en lärarkandidat – hennes underordnade – varit det mest uppseendeväckande. När missförstånden var utredda och nyheten lagt sig visade det sig ändå att en lärarinnas giftermål inte var så anmärkningsvärt. Uno Cygnaeus bad om ursäkt för sina hårda ord, och Minna fortsatte som lärarinna fram till sin pensionering. Hon verkade både som lärarinna och mor till fem barn för den stora fosterländska saken.

Läraren Frans Nummi och inbördeskriget

Förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen

JUKKA RANTALA

Det är väl känt att folkskollärarna ställde sig på den vita sidan i inbördeskriget. Endast ett hundratal folkskollärare och seminarister, en och en halv procent av hela folkskollärarkåren, åtalades för delaktighet i uppror år 1918.¹ Genom att förhålla sig positivt till de röda hade dessa lärare demonstrerat att de var olämpliga som folkbildare i det vita Finland. Många av dem hade fortsatt sitt arbete under våren 1918 trots de vitas uppmaning att inställa undervisningen, vilket särskilt vid stadsfolkskolorna tolkades som uttryck för ett rött sinnelag. Folkskollärarna på landsbygden anklagades åter för att de antingen i ord eller gärning verkat för revolutionen.

I många fall kan man bakom dessa anklagelser finna en långvarig konflikt mellan läraren och skolans direktion. I det nya politiskt känsliga läget försökte direktionerna lösa gamla motsättningar med politiskt färgade anklagelser. De som dömdes i statsförbrytelsesdomstolarna förlorade automatiskt sin tjänst och skolstyrelsen stadfäste för sin del direktionernas beslut om avsättning. Trettio lärare avsattes, vissa dock endast för en viss tid.² Skoldirektionen

¹ Till skolstyrelsens kännedom kom omkring hundra lärare som åtalades för delaktighet i uppror eller för förbindelser med de röda. Distriktsinspektörernas översiktsberättelser 1917–1918, prot. 1918–1919, brev- och supplikdiarier 1918–1919, förteckning över varningar och bestraffningar av folkskollärare 1902–1939, skolstyrelsens avdelning för folkundervisning (SAF), RA.

² Prot. 1918–1919 och förteckning över varningar och bestraffningar av folkskollärare 1902–1939, SAF, RA. Överdomstolens för statsförbrytelser och statsförbrytelsesdomstolarnas domliggare och akter samt statsförbrytelsesdomstolarnas utslagsliggare, RA.

nerna lyckades emellertid genom påtryckningar förmå åtminstone ett tjugotal lärare att begära avsked och flytta till annan ort, trots att anklagelserna inte innehöll mycken substans.

I det följande granskar jag ett enskilt fall, folkskolläraren Frans Nummis kamp mot anklagelser om röda sympatier i Mouhijärvi. Även om man inte kan generalisera utgående från detta enskilda fall, innehåller det element som belyser företeelsen också ur ett bredare perspektiv.³ Det var primärt fråga om konflikter mellan en lärare och en av bönder dominerad skoldirektion.

Frans Nummi blev inte avsatt och man kan heller inte räkna honom till de lärare som avgick efter påtryckningar. Anklagelserna efter inbördeskriget påverkade emellertid Nummi och hans familj så djupt att de efter några år flyttade från orten. Hans fall avslöjar framför allt orsakerna till konflikterna mellan folkskollärare och bönder och med vilka mekanismer man försökte lösa dem.

Från arbetarförening till lärarseminarium

Frans Nummi anslöt sig till arbetarföreningen i Euraåminne vid 18 års ålder 1907. Socknen hörde till de första i södra Satakunta där den socialistiska ideologin vann fotfäste. Strejken bland de underlydande på Vuojoki gård 1905 hade radikaliserat ortens lantarbetare. Även om strejken hade en anknytning till storstrejkshändelserna tog den också sikte på att förbättra de underlydandes förhållanden. De strejkande krävde bl.a. åttatimmars arbetsdag och lägre arrenden. Strejkens karaktär illustreras av att en del av de strejkande vräktes och att strejkande och strejkbrytare drabbade samman. Även om de strejkande förlorade steg organiseringsgraden bland arrendatorer och lantarbetare.⁴

Frans Nummi intresserade sig redan tidigt för arbetarföreningens verksam-

³ Fallet Nummi uppvisar många likartade drag t.ex. med läraren Magnus Uusisaari i Tottijärvi, nära Mouhijärvi, och läraren Kaarlo Isomäki i Jämsä. Om Uusisaari, se M e r v i K a a r n i n e n, *Tottijärven historia. Törppariitijästä kaupunginosaksi 1689–1998* (Nokia 1998), s. 177–178 o. 'Kansakoulu, kansakunta ja tottijärveläiset', R. Parikka (toim.), *Työväestö ja kansakunta* (Helsinki 1997), s. 172–188. J u k k a R i s l a k k i har behandlat fallet Isomäki i *Kauhun aika* (Tampere 1995). Han skildrar i detalj Isomäkis väg till fängsläget i Gamlakarleby och hur denne undgick att bli arkebuserad, men förföljarnas motiv förblir något dunkla. Fallet behandlades i flera nummer av *Opettajain Lehti* hösten 1918.

⁴ M a t t i P e l t o n e n, 'Vuojoen kartanon lakko vuonna 1905. Suurlakon aikaista maa-laisradikalismia Suomessa', M. Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Jyväskylä 1990), s. 253–278.

I jämförelse med sina studiekamrater var Frans Nummi rätt så gammal när han år 1916 som 27-åring utexaminerades från seminariet i Raumo. (Tjänstemannaarkivet, Helsingfors)

het. Som ett av nio barn i en torparfamilj hade han tidigt fått vänja sig vid arbete och han livnärde sig efter folkskolan som lantarbetare. Det är inte känt om han deltog i de demonstrationer som ordnades för att stödja de strejkande, men de kan inte ha undgått att lämna spår i den unge mannens tankevärld.⁵ När han anslöt sig till arbetarföreningen fick han som läs- och skrivkunnig ta hand om många förtroendeuppdrag, bl.a. som föreningens sekreterare och ordförande i dess ungdomsavdelning.

När Nummi skrev in sig vid seminariet i Raumo 1912 lämnade han arbetarföreningen. Efter Finlands självständighet var seminarierna stödjepunkter för en kristligt-fosterländsk bildning och där fanns ingen plats för socialism. Seminariernas anda var i stort sett likartad också under Nummis studietid 1912–1916 och han höll sitt engagemang i arbetarnas sak för sig själv. Socia-

⁵ De hågkomster Frans Nummi lämnade till Arbetarnas kommitté för minneskunskap (Työväen muistitietotoimikunta, TMTK) 11:22/Nummi, Arbetarkivet (AA) ger vid handen att han följde strejken på nära håll. Detta får stöd också av att han var med om att grunda en torparfackavdelning i trakten kring Vuojoki efter strejken. I Nummis ansökningshandlingar till seminariet ingick ett frejdebevis, som visade att han inte hade åtalats för några handlingar under strejken. Elevansökningar 1912, Raumo seminariums arkiv, landsarkivet i Åbo (ÅLA).

lismens religionsfientlighet stod i motsättning till andan vid seminarierna. Seminariernas ledning fäste särskild uppmärksamhet vid elevernas fritidssysselsättningar och det var knappast möjligt för seminaristerna att verka i arbetarföreningar. En uppfattning om andan vid seminariet i Raumo ger händelserna under generalstrejken i november 1917. Enligt Veli Nurmi fortsatte seminariet sin verksamhet utan att bry sig om socialisternas order. Under tvång gick seminariedirektorn A. Alho slutligen med på att stänga seminariet. Våren 1918 fängslade de röda Alho och ett tiotal seminarister. När de röda avlägsnade sig från orten anslöt seminaristerna sig till skyddskåren.⁶

Nummi återinträdde inte i arbetarföreningen efter utexamineringen. Vid tiden för storstrejken hade många folkskollärare sett beröringspunkter mellan arbetarideologin och folkskolans ideologi, men trots det hade endast få anslutit sig till arbetarföreningar.⁷ På 1910-talet var de socialdemokratiska folkskollärarna mycket få.⁸ Socialdemokraternas tolkning var att detta berodde på att lärarna var tvungna att hålla sig väl med de makthavande för att få behålla sina tjänster och sin ställning – en folkskollärare anslöt sig till det på orten dominerande partiet, eftersom den på politiska grunder sammansatta folkskoldirektionen var hans överordnade.⁹

⁶ Veli Nurmi, *Suomen kansakoulunopettajaseminaarien historia* (Helsinki 1995), s. 129–130. Om andan vid seminarierna och den strikta övervakningen av eleverna, se Risto Rinne, *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*, Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135 (1989), s. 178–179. Trots allt lyckades seminarieandan inte kväva vissa elevers engagemang i arbetarnas sak, vilket framgår av att sju seminarister från Raumo verkade som strejkbrytare i lärarstrejken under det röda väldet, Jukka Rantala, 'Kansakoulu ja kapina. Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo', *Koulu ja menneisyys* 37 (1999), s. 158–178, 165.

⁷ Under intryck av storstrejken diskuterade folkskollärarna intensivt förhållandet mellan folkskolan och arbetarrörelsen. Vid lärarnas sommarmöte i Helsingfors 1906 uppmanades folkskollärarna att ansluta sig till arbetarföreningar för att stå närmare folkets djupa led. *Kansakoulun lehti* 1906, s. 565–567. *Opettajain Lehti* 1906, s. 231–233. Se även J. O. Metsikkö & Niko Oksanen, *Suomen Kansakoulunopettajain Liitto* (Helsinki 1943), s. 9–208, 59–64.

⁸ När Socialdemokratiska lärarförbundet grundades 1917 anslöt sig endast ett trettioalvtal personer, Frihetskrigets arkiv (FrA) 820, RA.

⁹ P. Halmc, 'Kansakoulunopettajiston suhde työväenpuolueeseen', *Kansakoulun Lehti* 1906, s. 565. Se även Hilja Pärssinens inlägg vid Socialdemokratiska lärarförbundets grundande möte 10.8.1917, FrA 820, RA. Aimo Halila, *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen* (Turku 1949), s. 45.

Även om allmän och lika rösträtt vid lantdagsval hade införts 1906, tillämpades gammal praxis fortfarande vid kommunala val: de som hade de högsta inkomsterna bestämde vem som beklädde förtroendemannaposterna. I kommunalfullmäktige kunde arbetarnas representation nå upp till omkring tio procent, men i folkskolornas direktioner var arbetarna i det närmaste utan företrädare. Däremot var bönderna mycket starkare representerade än vad bondbarnens andel av eleverna skulle ha förutsatt.¹⁰

På landsbygden tillsattes och avsattes lärare av direktionen i samförstånd med folkskolinspektorn som representerade skolstyrelsen. Folkskolförordningen gav direktionen vidsträckt befogenheter att tillrättavisa lärare. Inte enbart lärarna själva utan också skolstyrelsen var bekymrad över lärarnas skyddslösa ställning i relation till direktionernas maktutövning.¹¹ I synnerhet de lärare som anställdes på provotid eller som tjänstförrättande befann sig i en svag ställning. Direktionen kunde utse någon annan trots att den tillfällige läraren hade skött sina uppgifter på ett förtjänstfullt sätt.¹²

Nummi blir lärare i Vesunti

När Nummi närmade sig sin examen 1916 sökte den nygrundade skolan i Vesunti en manlig lärare. Efter att ha fått sitt dimissionsbetyg skickade han sina ansökningshandlingar till Mouhijärvi. Vesunti var den sista byn i Mouhijärvi som fick en egen skola.¹³ Den första direktionen bestod av Nestor Ylivilo, Juhon

¹⁰ Halila III, s. 362–363. Juhon Piilonen, *Vallankumous kunnallishallinnossa* (Helsinki 1982), s. 41. Liisa Korpinen, *Punaisten koulupolitiikka ja Hämeenlinnan tarkastuspiirin kansakoulu keväällä 1918*, avhandling pro gradu i Finlands historia, Helsingfors universitet 1976, s. 54.

¹¹ Se t.ex. folkskolinspektör Pärssinens inlägg i *Kansakoulun lehti* 1917, s. 5–8 samt ett tal av skolrådet K.A. Franssila i *Opettajain Lehti* 1919, s. 57–60. Även *Kansakoulukalenteri* (1919, s. 87–88) tog ställning till den nya folkskolförordningens § 136, som behandlade direktionens ställning i disciplinära frågor rörande lärare. Enligt folkskollärarna hade saken stannat på halva vägen. En livlig diskussion om direktionernas ställning fördes i *Opettajain Lehti* (1919, s. 638–639), där artikeln 'Eikö jo olisi aika vapauttaa kansakoulun opettajat holhouksesta?' sammanfattade missförhållandena på följande sätt: "Direktionen kan inte i fråga om en lärare verka som angivare, vittne och domare".

¹² Se t.ex. 'Keskustelua erästä asiasta', *Opettajain Lehti* 4/1918.

¹³ Folkskoltanken mötte från första början motstånd i Mouhijärvi. År 1861 försökte socknens kyrkoherde C.G. Mellberg grunda en ambulerande byskola, men försöket stupade på föräldrarnas ovillighet att betala för sina barns skolgång. Också senare motsatte man sig en urvidgning av folkskolan på grund av kostnaderna, Juhon Piilonen, *Sastamalan historia 3. 1860–1920* (Vammala 1997), s. 227, 239, 251–252. Utgifterna för folkskolorna i Mouhijärvi

Uotila, Anselm Uusisuikki, Juho Vähätykki, Kalle Niemelä och Vihtori Hannula. Frånsett parcellägaren Niemelä var samtliga bönder. Varken ordföranden Ylivilo eller viceordföranden Vähätykki hade egna barn i skolan.¹⁴

Var tredje elev i skolan i Vesunti befriades från inskrivningsavgifter och kommunen blev tvungen att bekosta deras läroböcker. Majoriteten av eleverna var barn till torpare, backstugusittare och parcellägare – endast var sjätte var bondson eller bonddotter. Enligt elevförteckningen var tretton elever barn till torpare eller arbetare, elva till småbrukare; direktionsmedlemmarna Uotila och Hannula var de enda fäderna som var storbönder. Det fanns alltså en betydande social klyfta mellan direktionen och föräldrarna.

Kommunen köpte skoltomten av Nestor Ylivilo. Byggnadsarbetena inleddes samtidigt som man utsåg lärare. Skoldirektionen utsåg enhälligt den nyutexaminerade Frans Nummi trots att det fanns erfarna lärare bland de 27 manliga lärare som sökte tjänsten. Till handarbetslärare för flickorna utsåg direktionen fröken Hilja Lahtinen. Snart bodde ett gift lärarpar på skolan.

Åtta timmars arbetsdag som konfliktämne

När Nummi blev lärare hade han beslutit att hålla sig borta från arbetarföreningens verksamhet och det förefaller som om han till en början skulle ha hållit fast vid sitt beslut.¹⁵ Han hade fått tjänsten på en två års provotid och kunde inte riskera att stöta sig med den bondedominerade direktionen. Fyra år vid seminariet hade emellertid inte påverkat hans sympatier, och han förhöll sig fortfarande positivt till arbetarnas strävanden. Snart kände ortsborna också till att han hade ett förflutet i en arbetarförening.¹⁶ Arbetarna uppfatta-

uppgick 1917 till 25% av kommunens samtliga utgifter. Byggandet och underhållet av skolorna ökade kommuninvånarnas skattebörda, ty merparten av kommunens inkomster härrörde från skatter, kommunalnämndens prot. 1917, kommunarkivet i Mouhijärvi (Mka).

¹⁴ Kommunalstämmaprot. 6.2.1917, Mka. Vesunti folkskolas journaler 1916–1919, Mka. Vesunti folkskoldirektions prot. 10.3.1916, Tervamäki skolas arkiv, Mouhijärvi.

¹⁵ Det fanns ingen arbetarförening i Vesunti och Nummis namn förekommer inte i de bevarade protokollen från Tupurla arbetarförening i Mouhijärvi, Tupurla af:s prot. 1917, Folkets arkiv (FA). Han förekommer inte heller i Piilonens *Sastamalas historia* eller i Simo Penttilä, *Parempia aikoja kohti. Mouhijärven työväestö 1903–1978* (Vammala 1985). Nummi uppgav själv att han lämnade arbetarrörelsen då han blev lärare. På detta sätt försökte han enligt egen uppgift undvika bråk, vilket vittnar om att han räknade med att skoldirektionen förhöll sig negativt till arbetarrörelsen, TMTK 11:22/Nummi, AA.

¹⁶ Nummis elever Edit Poussa (f. 1910) och Esko Niinimäki (f. 1909) berättade då jag intervjuade dem 12.11.1999 att lärarens arbetarsympatier var allmänt kända. Enligt Poussa visste

de honom som sin representant och arbetarföreningen ställde upp honom som kandidat för kommunalfullmäktige.¹⁷ Enligt egen uppgift accepterade Nummi kandidatur sedan man kommit överens om att han inte behövde följa partiets linje.

Relationerna mellan arbetare och bönder i Mouhijärvi tillspetsades sommaren 1917. I mars ordnades en folkfest på föreningshuset för att fira kejsarens abdikation. En kommuninvånare som var närvarande mindes att den socialdemokratiska lantdagsmannen Emanuel Aromaa höll ett tal "som redade borgarna så mycket, att åtminstone kantorn avlägsnade sig under talet".¹⁸ Det förefaller som om festen utformats till en arbetarmanifestation. I Mouhijärvi skyddskårs historik beklagade man sig senare över borgarnas oföretagsamhet när "de röda" började hålla "hemska brandtal". Festen utmynnade i ett krav på åtta timmars arbetsdag.¹⁹

I Mouhijärvi utbröt en lantarbetarstrejk i maj när arbetarna inte lyckades driva igenom kravet på en förkortning av arbetstiden. Situationen tillspetsades när de strejkande hindrade bönder och strejkbrytare att utföra vårarbeten samt stängde andelsemejeriet. Arbetsgivarsidan måste ge efter när strejken pågått i nio dagar och arbetarna fick kraven genomdrivna nästan i sin helhet. Slutuppgörelsen ägde emellertid rum i rätten. Arbetarna betraktade rättegången som orättvis eftersom det avtal som avslutade strejken innehöll en punkt där arbetsgivarna förband sig att avstå från skadestånd, straff och bojkott. Som en följd av strejken och dess efterspel pyrdes i Mouhijärvi en bitterhet och ett hat som sedan fick utlopp under inbördeskriget.²⁰

Konflikten och dess utgång påminde om strejken vid Vuojoki gård som Nummi hade iakttagit på nära håll. Det är uppenbart att Nummi stödde arbetarnas krav på kortare arbetstid; kravet hade ju sedan länge funnits på socialdemokraternas program. Däremot finns det inga dokument som belyser huruvida han tog ställning för de strejkande. I sina minnen berör han inte

man om att han deltagit i arbetarföreningens verksamhet i Euraåminne. Niinimäki uppgav att Nummi öppet försvarade arbetarnas rättigheter och ställde sig på de mindre bemedlades sida.

¹⁷ Nummi invaldes vid årsskiftet 1917–1918 och på nytt 1921. Vid omröstningen om kandidater i arbetarföreningen kom Nummi på fjärde plats; nio kandidater hade mindre stöd än han, prot. vid Tupurila arbetarförenings extraordinarie möte 14.8.1921, FA.

¹⁸ Penttilä, s. 19.

¹⁹ Mouhijärvi skyddskårs historik, skyddskårens huvudstabs informationsavdelning Ha 6, Krigsarkivet.

²⁰ Se Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 433–441, 464, 465, 474. Penttilä, s. 136.

saken och senare berättare är oeniga på denna punkt. Vid årsskiftet erbjöd arbetarföreningen emellertid honom plats i kommunalfullmäktige, vilket man knappast hade gjort ifall han hade fördömt strejken. Lantarbetarstrejkerna gav i Mouhijärvi upphov till bittra makt- och prestigekonflikter som rörde mycket annat än enbart en förkortning av arbetstiden.²¹ I ljuset av Nummis senare öden förefaller det som om även ett tyst stöd för strejken kunde ha varit ödesdigert.

Nyktershetsaken som konfliktämne

Frans Nummi var anhängare av absolut nykterhet och engagerade sig i nykterhetsarbetet kort efter sin ankomst till Mouhijärvi.²² Under första världskriget rådde förbudslag, men brännvin brändes och såldes allmänt.²³ Många bönder brände för husbehov, men en del försökte också tjäna pengar genom försäljning. Det fanns följaktligen behov av en nykterhetsnämnd. Kommunalstämman tillsatte en femmannanämnd sommaren 1917 för att motarbeta lönnbränning och alkoholförsäljning samt för att ställa de skyldiga inför rätta. Stämman förpliktade samtliga kommuninvånare att bistå nämnden. Vesunti representerades i nämnden av arbetaren Jalmar Haapanen.²⁴

Vi vet inte hur Haapanen skötte sitt uppdrag, men Frans Nummi tog kommunalstämmans uppmaning på allvar och fick rykte om sig att vara ortens

²¹ Esko Niinimäki mindes att Nummi kunde ha varit med om att kräva 8 timmars arbetsdag, medan Edit Poussa visste att han inte tog ställning till detta eller till lantarbetarstrejken, intervjuer 12.11.1999. Skyddskårsstabens rapport om förhör med Frans Nummi 6.5.1918, statsförbrytelsesdomstolens (VRO) akt 114/24, RA. P i l o n e n, *Sastamalan historia*, s. 432.

²² Nykterhetsnämndens papper för denna tid har gått förlorade och Nummis medlemskap i nämnden får inte heller stöd i andra kommunala handlingar, men hans meritförteckning visar att han var aktiv i nämnden. Också i sina minnen uppger han att han var aktiv i nykterhetsarbetet. Senare verkade han bl.a. som ordförande i nykterhetsnämnden i Euraåminne och ordförande för Satakunta nykterhetsdistrikt. Frans Nummis meritförteckning, meritförteckningar för pensionsansökningar 1954, Kha, Skolstyrelsens arkiv. Biografiska uppgifter om folkskollärare 1932–1961, Finlands folkskollärares förbund, Funktionärsarkivet. TMTK 11:22/Nummi, AA.

²³ Den första enkammarlantdagen godkände enhälligt en förbudslag 1907, men senaten bromsade genomförandet ända till 1917. I Finland infördes emellertid ett slags förbudslag 1914 då alkoholförbud infördes under krigstiden. Förbudet gav emellertid upphov till en kraftig ökning av lönnbränningen. Se M a t t i P e l t o n e n, *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932* (Helsinki 1997), s. 83–85.

²⁴ Kommunalstämmans prot. 11.6.1917, Mka.

”nykterhetspolis”. Många bönder förlorade sina pannor genom hans försorg. Nummi gjorde ingen hemlighet av sin avsky för brännvinsbrännare och även skolbarnen fick höra om sina föräldrars dåliga levnadsvanor. Genom denna aktivitet bröt Nummi definitivt sina relationer till många bönder.²⁵

Skoldirektionens viceordförande Juho Vähätykki var en av dem som kom i gräl med läraren. Vähätykki brände till husbehov, men Nummi satte stopp för verksamheten genom att förstöra anläggningen. Pannan tillhörde inte Vähätykki, men denne blev icke desto mindre rasande över den nitiske ”nykterhetspolisens” tilltag. Missämjan växte då Nummi började förhålla sig nedlåtande till Vähätykki.²⁶ Inställningen till förbudslagen delade Vesunti i två läger. De flesta av byns bönder bröt mot förbudet, men anhängarna av absolut nykterhet betraktade inte bruk av alkohol enbart som en privatsak, utan ansåg att samhället borde skydda människorna från alkoholens skadliga verkningar – nykterhetsrörelsen ville besluta för andras räkning. De brännvinsbrännande bönderna i Vesunti uppfattade nykterhetsarbetet som ett utifrån kommande förmyndarskap som begränsade deras rättigheter. Det är möjligt att förbudslagstanken uppfattades som i hög grad ”röd”, eftersom den hörde till arbetarrörelsens grundläggande krav.²⁷ Man kan förmoda att de paternalistiska dragen i Nummis nykterhetsaktivitet retade bönderna. De hade svårt att acceptera att en folkskollärare som utgått ur arbetarklassen och deltagit i arbetarrörelsens verksamhet, försökte ändra på deras vanor och kritisera deras moral.

Fram till storstrejken var nykterhetsrörelsen framför allt en rörelse för arbetare, men därefter övertog det socialdemokratiska partiet nykterhetsrörelsens plats som den huvudsakliga kanalen för arbetarnas organisering.²⁸ I Mouhijärvi behöll nykterhetsrörelsen emellertid längre sin karaktär av samlingsrörelse för arbetare. Många drog sig nämligen för att ansluta sig till en arbetar-

²⁵ Esko Niinimäki och Edit Poussa, intervjuer 12.11.1999.

²⁶ Esko Niinimäki mindes att hans far hade berättat att en bonde som blivit fast för brännvinsbränning sagt att ”Nummi var en illvillig karl, som inte kom på besök och visade ett djävulskt flin då han gick förbi”. Niinimäki nämnde inre bondens namn, men man kan anta att det var fråga om Vähätykki som bodde i närheten. Också Juho Vähätykkis dotter, Edit Poussa berättade att hennes far kom i gräl med Nummi om brännvinsbränning. Intervjuer 12.11.1999.

²⁷ Peltonen, *Kerta kiellon päälle*, s. 65, 97.

²⁸ Om nykterhetsrörelsens politisering, se Irma Sulkunen & Risto Alapuro, 'Raitiusliike ja työväestön järjestäytyminen', R. Alapuro & al. (toim.), *Kansa liikkeessä* (Vaasa 1989), s. 142–153.

förening eftersom man därigenom riskerade sitt uppehälle. Rädslan för att bli stämplad som socialist framkom också vid tiden för folkfesten i mars 1917. Mejerimaskinisten T.V. Pajunen som bar fanan i arbetarnas festtåg berättade att människorna inte öppet vågade marschera i arbetarnas led: ”Jag bar fanan, Nyman marscherade med sin gumma efter mig och de andra följde efter i buskarna.”²⁹

Många som lika väl kunde ha anslutit sig till en arbetarförening deltog i de aktiviteter som anordnades av Raittiuden Ystävät (Nykterhetens Vänner) i Mouhijärvi och det förefaller som om arbetarna bar upp kommunens nykterhetsverksamhet.³⁰ Sannolikt noterades detta också av bönderna och fick dem att förhålla sig ännu mer återhållsamt till nykterhetsverksamheten.

Inbördeskriget

I augusti 1917 grundades ett ordningsgarde i Mouhijärvi. Grundandet av skyddskåren sammanhängde i Satakunta framför allt med lantarbetarstrejkerna. Bönderna försökte med gardenas hjälp trygga tingsfreden så att man kunde döma de strejkande.³¹ Nummi vägrade ansluta sig till ordningsgardet, vilket ytterligare ökade böndernas misstro mot honom. Enligt hans egen uppgift ställde han sig på sidan på grund av sin pacifistiska världsåskådning, inte av politiska skäl, men hans beslut tolkades som ett politiskt ställningstagande.³²

Nummis pacifistiska övertygelse hindrade honom likaså senare från att ansluta sig till röda gardet. I Mouhijärvi fanns ingen rysk militär och arbetargar-det hade därför få vapen. Under storstrejken i november letade gardet efter

²⁹ Penttilä, s. 19. År 1916 hade arbetarföreningarna i Mouhijärvi 139 medlemmar, vilket var mycket jämfört med grannkommunerna Lavia, Suodenniemi och Tyrvis. Vid lantdagsvalet samma år fick vänstern hela 901 röster (66%) i Mouhijärvi, Penttilä, s. 7–8, 11.

³⁰ Jämfört med andra kommunala organ hade nämnden som tillsattes för att motarbeta hembränning en betydande arbetarrepresentation: en arbetare, en arrendatorsson, en bondson, en murare och en bonde. Kommunalstämmoprot. 11.6.1917, Mka. I januari 1918 ingrep arbetarnas ordningsgarde i Mouhijärvi mot lönnbränningen. Gardets stab lät genomföra en rannsaking för att få slut på bränningen, rannsaktionsprot. 2.1.1918, polisförhørs- och polisrannsaktionsprotokoll rörande brotts- och angivelsemål 1901–1920, ÅLA.

³¹ Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 442, 444–445.

³² Det finns andra fall där en lärares beslut att inte delta i skyddskårens eller Lotta Svärd-organisationens verksamhet tolkades som ett politiskt ställningstagande; det ryktades t.ex. att Hilja Valtonen, som senare blev känd som författare, var ”en röding” då hon uttröttad av sjukdom inte orkade delta i lottaverksamheten, Merja Isotalo (toim.), ”Talo elää tavallaan: opiskeluyhdistyksen suomalaisten kulttuurihistoriaan”, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:17 (1994), s. 86. TMKT 11:22/Nummi, AA.

vapen i Mouhijärvi och fångslade motståndare. Enligt J u h a n i P i i l o n e n brändes de sista broarna mellan borgerliga kretsar och arbetare under strejkveckan i november.³³ Motsättningen mellan röda och vita hade tagit form.

Röda gardet tog makten i Mouhijärvi i månadsskiftet januari-februari 1918. Gardets högkvarter inrättades i föreningshuset och vaktposter placerades ut i vägkorsningarna. Vid krigsutbrottet blev Mouhijärvi på den röda sidan, men eftersom området hade ringa strategisk betydelse koncentrerades inga större truppavdelningar till kommunen. Röda gardets verksamhet påverkade framför allt böndernas liv. Åtta kommuninvånare föll offer för den röda terrorn. En del av bönderna flydde till den vita sidan, andra gömde sig i skogarna.

Trots krigsutbrottet fortsatte Nummi att hålla skola. De röda gjorde inga försök att ändra på skoldirektionens sammansättning, vilket skedde i grannkommunerna Tyrvis-Vammala och Karkku. Totalt förnyades skoldirektioner endast i 39 kommuner i de områden som kontrollerades av de röda, d.v.s. i ungefär var sjätte kommun. Ofta blev man tvungen att rensa direktionen när den gamla stängde skolan eller vägrade godta en ny lärare i stället för en som flytt till den vita sidan.³⁴ Liksom på landsbygden i allmänhet fortsatte skolarbetet i Mouhijärvi, trots de vitas uppmaning till strejk, ända tills de vita truppers framryckning gjorde slut på skolgången. Nummi och hans familj flyttade undan krigshandlingarna till Euraåminne och därifrån till Raumo.

De vitas reaktion

De ekonomiska förlusterna var inte stora i Mouhijärvi, men det mentala klimatet inflammerades för en lång tid framåt. Enligt S i m o P e n t t i l ä var Mouhijärvi en mycket konservativ kommun; de goda relationerna mellan arbetarrörelsen och bönderna i början av seklet förklaras av att arbetarnas aktivitet var så obetydlig. Arbetarnas aktivering 1917 ställde bönderna inför ett nytt läge. Deras reaktion på lantarbetarstrejken 1917 och på oroligheterna i november var exceptionellt våldsamt och känslorna hade inte hunnit lägga sig före inbördeskriget bröt ut.³⁵ Detta kom till synes under det röda maktinnehavet under kriget och förklarar de vitas oförsonliga inställning till de röda efter kriget.

³³ Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 450.

³⁴ Piilonen, *Vallankumous kunnallishallinnossa*, s. 191, 200. I det röda området ombildades 186 folkskoldirektioner av 1540 (12%), mest i Nyland (18%), minst i Åbo och Björneborgs län (7%).

³⁵ Penttilä, s. 135–136.

Krigets efterspel hade en prägel av hämnd. Arbetarnas förluster var betydande: 56 personer avrättades, 66 avled i fångläger och 323 dömdes till fängelsestraff av varierande längd. Antalet motsvarade närmare 37% av det antal röster som avgavs för vänstern i kommunen i lantdagsvalet 1916. I Mouhijärvi var antalet avrättade och dömda i statsförbrytelsesdomstolarna betydligt högre än i grannkommunerna. Enligt Piilonen fick de röda betala dyrt för lantarbetarstrejken föregående år, oroligheterna i november och för skräckväldet under inbördeskriget.³⁶

När de vita intagit Mouhijärvi fick den lokala skyddskåren i uppdrag att upprätthålla ordningen. I slutet av april 1918 valde skyddskåren en stab till vars uppgifter det bl.a. hörde att utföra utrensningsarbetet. Röda fångslades och förpassades till krigsrätten på Uotsola folkskola.

Nummi anklagas för medlemskap i röda gardet

Efter de vitas erövring av Satakunta kallades Nummi till värnpliksuppbåd i Euraåminne, men förkastades såsom opålitlig.³⁷ Skyddskåristerna kände synbarligen till hans förflutna i arbetarföreningen. Det förefaller ha cirkulerat många historier om Nummis röda inställning redan under kriget. Också de skyddskårister från Viljakkala i Jalasjärvi som deltog i intagningen av Mouhijärvi kände till dem. Jalasjärviborna tog sig tid att skriva egna kommentarer och direktiv i folkskoldirektionens protokoll i Vesunti: ”Denne Herr Nummi hyser åsikter som gör honom till en anhängare av rödryssarna och han har aktivt deltagit i Röda gardets verksamhet. Därför rekommenderar vi att ni sparkar honom åt helvete.”³⁸

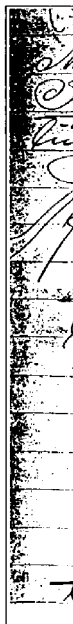
Jalasjärviborna förde in sin kommentar i direktionens protokoll från den 19 april då Mouhijärvi varit i de vitas händer redan i två veckor. Det finns inga närmare uppgifter om Jalasjärvibornas vistelse i Vesunti, men deras information härrörde sannolikt från lokala källor – antagligen någon av direktionens medlemmar.

Folkskoldirektionen i Vesunti sammanträdde i början av maj för att behandla Frans Nummis sak; själv var han frånvarande. Han beskyldes bl.a. för att ha deltagit i röda gardets verksamhet. Han hade hållit en folkbildande studiecirkel för mera mogen ungdom. I denna deltog ynglingar som senare an-

³⁶ Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 531, 533, 567. Penttilä, s. 136–137.

³⁷ Kanske en följd av de tider då han var aktiv inom arbetarföreningen i Euraåminne.

³⁸ Vesunti folkskola, direktionens prot. 24.3.1917, Tervamäki skolas arkiv, Mouhijärvi.

De
fol
Na
de
me
fic

sl
lin
tic
ha
de

SA
N
m

TT

Mielipiteittäni on tämä Herra Nummi
 Tukienpään kauratallaja, ja ottaa aho
 kinneltä osaa Tervamäen toimintaan.
 Joka on vakiin seurustellut ja
 Antanut hänet heille.

Tätä seurustelua Jalasjärven
 jäsenit

Mäntylänalla Vuorokki
 19 päivä heinäkuuta 1918

Keskulle
 12-13
 12-13
 12-13
 12-13

Arv. jalasjärveläisen Kynnäilyän on vaikea
 tuntea mielipiteitäni, ja tuskinpa ~~minä~~ tuntee

De anklagelser som riktades mot Frans Nummi under 1918 framkommer i ett protokoll från Vesunti folkskolas direktionsmöte. Skyddskårister från Jalasjärvi, som hade inkvarterats i skolan, anklagade Nummi för att vara en anhängare av "den röda ryssen". Männen hade aldrig träffat Nummi, men de ansåg ändå att han borde "dra åt helvete". Den anklagade läraren såg sig skyldig att gå i svaromål mot angreppen varefter en tredje part, sannolikt direktionsens sekreterare, har förklarant varför ett officiellt dokument innehåller så grovt språk. (Tervämäki skolas arkiv)

slöt sig till röda gardet, vilket påstods ha varit en följd av Nummis uppvigling. Direktionen beslöt att denne skulle få stå till svars i krigsrätten. Direktionsordföranden Nestor Ylivilo reserverade sig mot beslutet och skrev att han inte kunde förena sig med de andras vittnesmål att Nummi tillhört gardet.³⁹

Skyddskårsstaben

När direktionen aktualiserat saken kallade Mouhijärvi skyddskårsstab Nummi att svara för sina dåd. Vid rannsakingen på folkskolan i Uotsola beskyll-

³⁹ Vesunti folkskola, direktionsens prot. 5.5.1917, Tervämäki skolas arkiv, Mouhijärvi. TMTK 11:22/Nummi, AA.

des Nummi för att arbetarföreningen erbjudit honom en plats i kommunalfullmäktige vid årsskiftet 1917–1918, vilket enligt staben utgjorde ett klart belägg för hans sinnelag. Förhörarnas skäligen obetydliga beskyllningar avslöjar att Nummis fiender inte ännu hunnit informera staben.⁴⁰

Två dagar senare hölls ett nytt förhör.⁴¹ Närvarande som vittnen var direktionsmedlemmen Anselm Uusisuikki och tre mellan 16 och 21 år gamla skyddskårsunglingar, Antti Toivola, Yrjö Rauhala och Niilo Hannula. Den sistnämndes far hade varit medlem av direktionen för skolan i Vesunti. Uusisuikki hävdade att läraren uppviglat personer att ansluta sig till röda gardet och spionerat på landsvägen om nätterna. Också han ansåg det komprometterande att arbetarföreningen föreslagit Nummi som medlem i kommunalfullmäktige. Dessuom hävdade Uusisuikki att Nummi låtit skolbarnen sjunga revolutionära sånger.

Ynglingarna vittnade att Nummi rört sig nattetid i Vesunti och diskuterat med rödgardister som stod på vakt. De förundrade sig särskilt över att Nummi fick röra sig så fritt trots att de röda infört ett nattligt utgångsförbud.⁴² Rauhala tillade ytterligare att läraren prenumererade på tidningen *Työmies* och under det röda väldet även på *Kansanvaltuuskunnan tiedonantaja*. Några försvarstal hölls inte. Staben sköt upp ärendets behandling i väntan på ytterligare utredningar. Nummi fick återvända hem, men förbjöds att avlägsna sig från byn. Han förbjöds också att hålla skola.

Nummi började nu samla vittnen för sin ståndpunkt. Eftersom han inte fick avlägsna sig från byn var det hustrun som tog kontakt. Paret lyckades samla ett betydande antal vittnesmål, bl.a. vittnade en av Nummis studiekamrater vid seminariet att denne inte under seminarietiden deltagit i parti-verksamhet. Rektorn för samlyceet i Raumo försäkrade för sin del att Nummi så vitt han visste inte hört till det röda gardet. Också byborna stödde sin lärare. Det tidigare köpmannaparet Hannula intygade att beskyllningarna var ogrundade; jordbrukaren Vihtori Rauhala och hans hustru berättade, att ryktet om att Nummi flytt undan kriget till Euraåminne med en häst som röda gardet stulit inte var sant. Ordföranden i skoldirektionen Nestor Ylivilo inty-

⁴⁰ Skyddskårsstabens rapport över förhör med Frans Nummi 6.5.1918, VRO 144/24, RA.

⁴¹ Skyddskårsstabens förhørsprotokoll 8.5.1918, VRO 144/24, RA.

⁴² Nummi förundrade sig senare över varför rödgardisterna skulle ha låtit Rauhala, Hannula och Toivola röra sig ute nattetid så att de skulle ha kunnat iaktta vad han gjorde och drog slutsatsen att pojknarnas "natt" kanske i själva verket var "kväll", Frans Nummis redogörelse 8.6.1918, VRO 144/24, RA.

gade för sin del att Nummi inte tagit del i röda gardets verksamhet eller godkänd den.⁴³

Efter en månad fortsatte behandlingen av Nummis sak i skyddskårsstaben.⁴⁴ Nu lyfte man fram att Nummi hört till arbetarföreningen i Euraåminne i början av decenniet, vilket Nummi också medgav. Däremot förklarade han att de vittnesmål som avgivits vid det föregående sammanträdet var färgade och felaktiga. Han medgav att han tagit emot medlemskap i kommunalfullmäktige, men på villkor att han inte skulle bli tvungen att uppträda i något partis namn. Han medgav också att han talat med rödgardisterna.

Nillo Hannula och Yrjö Rauhala, som vittnat vid det föregående sammanträdet höll fast vid sina beskyllningar, medan Anselm Uusisuikki gjorde en överraskande vändning. Han uppgav att han inte själv hört Nummi uppmana någon att ansluta sig till röda gardet. När han riktigt ansträngde sitt minne, erinrade han sig att Yrjö Rauhala någon gång nämnt någonting i den riktningen. Uusisuikki sköt med andra ord över ansvaret för sina beskyllningar på en 18-årig yngling. Uusisuikkis plötsligt ändrade åsikt förvirrade staben, som i protokollet införde en anteckning om att en personlig fiendskap ansågs föreligga mellan Uusisuikki och Nummi. Då Uusisuikki tog tillbaka sina beskyllningar försattes Nummi på fri fot.

Uusisuikkis uppförande väcker frågor, liksom även det faktum att Nummi inte vid förhöret lade fram de intyg han samlat in. Det förefaller som om Uusisuikki och Nummi avtalat saken före förhöret. Uusisuikki insåg synbarligen att krigsrätten inte skulle avgöra målet i den riktning han önskade och att saken måste skötas på ett annat sätt. Det förefaller också som om Uusisuikki och de andra direktionsmedlemmarna saknat förbindelser som skulle ha gjort det möjligt att påverka staben. Därför erbjöd Uusisuikki Nummi ett utmärkt arbetsintyg för att söka tjänst, förutsatt att denne gick med på att lämna orten. Parterna kom överens och Nummi lät bli att använda sitt bevismaterial.

Nummi var emellertid beredd på att motparten kunde bryta avtalet och utarbetade en redogörelse där han ifrågasatte Uusisuikkis motiv.⁴⁵ Han be-

⁴³ För Nummi vittnade i Euraåminne J.R. Färd (13.5.) och sockenchefen Kustaa Eurén (16.5.), i Raumo samskolans rektor J.A. Halonen och fattigvårdsstyrelsen ordförande, läraren A.J. Björk (14.5.), i Vesunti skoldirektionens ordförande Nestor Ylivilo (13.5.), f.d. köpmanen Einar Hannula (16.5.) och hans hustru Aurora (20.5.) samt jordbrukaren Vihtori Rauhala och Hilma Rauhala (26.5.), VRO 144/24, RA.

⁴⁴ Skyddskårsstabens förhørsprot. 5.6.1918, VRO 144/24, RA.

⁴⁵ Enligt Nummi hade han råkat i gräl med Uusisuikki omedelbart efter sin ankomst till

hövde inte redogörelsen eftersom direktionen skrev det utlovade intyget.⁴⁶ Allt löpte emellertid inte som planerat. Skyddskårsstaben fick kännedom om avtalet mellan direktionen och läraren och upphävde det. Efter avskriften av intyget i skoldirektionens protokoll antecknades att krigsrätten förbjöd direktionen att utfärda ett intyg till den ifrågavarande läraren. Saken blir intressant genom att staben inte hade några som helst befogenheter att vidta en sådan åtgärd. Den ville förhindra att Nummi flyttade bort och avsåg att ställa honom inför rätta i statsförbrytelsesdomstolen.

Olämplig som lärare

I början av juli samlades skyddskårsstaben för att utarbeta sitt utlåtande om Frans Nummi för statsförbrytelsesdomstolen.⁴⁷ Det blev ganska ogint, man konstaterade att Nummi var hätsk och besvärlig samt att han förordade strejker, vilket syftade på lantarbetarstrejken på våren och storstrejken i november 1917. I staben var man medveten om att det var omöjligt att få fram bevis för att Nummi hört till röda gardet och man nöjde sig därför med att uppge att han främjat gardet och umgåtts med rödgardister särskilt nattetid. Dessutom hade han uttalat sig mot allmän värnplikt. Som avslutning konstaterade staben att Frans Nummi var olämplig som lärare. Han fick betala för sitt försök att föra staben bakom ljustet.

När statsförbrytelsesdomstolens sammanträde närmade sig började också skoldirektionen i Vesunti komma till samma ståndpunkt som skyddskårsstaben. Ännu i slutet av juli ansåg direktionen att Nummi kunde avgå från sin lärartjänst mitt i terminen, men i slutet av september ville man avskeda ho-

Mouhijärvi och Uusisuikki hade försäkrat skoldirektionen att han skulle köra bort Nummi från orten. Nummis redogörelse är daterad den 8 juni, alltså tre dagar efter förhöret i skyddskårsstaben. Sannolikt hade redogörelsen utarbetats med tanke på sämre tider, eftersom det inte finns några tecken på att Nummi skulle ha använt den förrän senare på hösten då saken utvecklades i en annan riktning än vad man kommit överens om. VRO 144/24, RA.

⁴⁶ En avskrift av intyget i skoldirektionens prot. 13.6.1918, Tervämäki skolas arkiv, Mouhijärvi. Av dem som anklagat Nummi undertecknade Juho Vähätykki, Juho Uotila och Nestor Ylivilo intyget. Orsaken till att Uusisuikki inte var närvarande kan vara att man inte ville avslöja för utomstående att han ändrat åsikt. Till intyget knöts villkoret att det gällde endast ifall krigsrätten friade Nummi. I sina minnen nämner Nummi intyget och hävdar att skoldirektionen gav honom ett utmärkt arbetsintyg i hopp om att han skulle flytta bort från orten. Han tar inte upp orsakerna till att Anselm Uusisuikki överraskande ändrade åsikt. Sannolikt glömde han med avsikt den köpslagan som ägt rum. TMTK 11:22/Nummi, AA.

⁴⁷ Skyddskårsstaben i Mouhijärvi, prot. 2.7.1918, VRO 144/24, RA.

nom. Direktionen fattade beslut om att anhålla att skolstyrelsen skulle avskeda Nummi, eftersom "man kunnat konstatera att Nummi varit inblandad i det röda upproret". Nestor Ylivalo, som försvarat Nummi i direktionen, var inte närvarande vid mötet. Anselm Uusisuikki fick i uppdrag att ta hand om saken, men av någon anledning tog denne inte kontakt vare sig med folkskolinspektorn eller med skolstyrelsen.⁴⁸

Statsförbrytelsestolen avvisar åtalet

Nummi fortsatte sitt arbete i skolan trots de åtgärder som var på gång för att få honom avsatt. Han misstänkte att anklagelserna mot honom framfördes i avsikt att utöva påtryckningar för att förmå honom att avgå. Ett tecken på att de som anklagade honom saknade bindande bevis är att saken inte fördes vidare till skolstyrelsen. Det direktionsprotokoll där man beslöt att be om skolstyrelsens bistånd för ett avsked var taktisk; de som framförde anklagelserna mot Nummi trodde att han skulle bli skrämmd och söka sig till annan ort innan målet kom upp.⁴⁹

Protokollet kom dock till användning eftersom direktionen sände det till länsmannen i Mouhijärvi Otto Wahlroos. Direktionen hoppades synbarligen att länsmannen skulle avge ett graverande utlåtande om Nummi till statsförbrytelsestolen. Wahlroos hade goda skäl att förhålla sig negativt till de röda och deras anhängare. Före kriget hade han väckt åtal mot de strejkande lantarbetarna i Mouhijärvi och verkat som chef för kommunens skyddsskär. Under kriget förhörde de röda Wahlroos vid flera tillfällen och han blev slutligen tvungen att fly från orten. Nummis motståndare antog att Wahlroos

⁴⁸ Folkskoldirektionens prot. 28.7. o. 28.9.1918, Tervamäki skolas arkiv, Mouhijärvi.

⁴⁹ Skoldirektionen tog inte kontakt med folkskolinspektorn under processens gång. Det saknas också hänvisningar till Nummi i skolstyrelsens brev- eller supplikdiarier, liksom i folkbildningsavdelningens utslag. Folkskolinspektorn i Ikalis distrikt, A. Paasikallio nämner inte heller Nummi i sin översikt över lärares inställning till upproret, trots att direktionen var skyldig att ta kontakt med inspektorn då man ville avskeda en lärare som var anställd på provotid. Enligt inspektionsberättelserna besökte Paasikallio inte Mouhijärvi våren eller hösten 1918. I inspektorns berättelser ingår bl.a. ett omnämnande av att han besökte Tottijärvi för att avge ett utlåtande om läraren M. Uusisaari i ett fall som handlade om likartade anklagelser. Man kan förmoda att inspektorn skulle ha nämnt ett besök också i Mouhijärvi ifall ortsborna hade tagit kontakt med honom. Våren 1919 inspekterade Paasikallio Vesunti skola och följde med Nummis undervisning. Anklagelserna fördes inte heller fram i detta sammanhang. Ikalis distrikts skolinspektors översikt 1917-1918 och inspektionsberättelser från höst- och vårterminen 1918 samt vårterminen 1919, Skolstyrelsens arkiv, RA.

skulle reagera på anklagelserna mot Nummi eftersom denne tidigare vägrat teckna under en skrivelse som försvarade länsmannen.⁵⁰ Förhoppningarna kom dock på skam, Wahlroos vidtog inga åtgärder.

Inför behandlingen i statsförbrytelse-domstolen beslöt Nummi att kämpa för sina rättigheter och utarbetade i början av oktober en försvarsskrift där han hävdade att anklagelserna bottnade i personliga aversioner.⁵¹ Som sin främsta motståndare utpekade Nummi Anselm Uusisuikki och uppgav att denne föreslagit ett avtal som gick ut på att anklagelserna skulle återtas ifall han utfäste sig att avgå från sin tjänst. Nummi uppgav att han betraktat förslaget som skamligt och förolämpande, i synnerhet då det kom från Uusisuikki, och att han därför förkastat det. På den sista punkten stämde Nummis version inte, men å andra sidan hade det knappast främjat hans sak ifall han hållit sig till sanningen.

Nummi uppgav att motiven för anklagelserna stod att söka i hans menings-skiljaktigheter med direktionsmedlemmarna före kriget. Han betonade att han blivit hatad för sin nykterhetsaktivitet. Han uppgav att Uusisuikki ofta uppträtt berusad på skolan och att han levde ett opassande liv. Som andra motståndare utpekade han alla direktionsmedlemmarna frånsett ordföranden Ylivilo samt några personer utanför skoldistriktet. ”Jag vet inte om detta samarbete tagit form vid brännvinsbordet, men jag kan försäkra att direktionsmedlemmar åtminstone inte motiverades av fosterländskt sinnelag eller omtanke om skolarbetets framgång”, konstaterade läraren.

Till sin försvarsskrift fogade Nummi de vittnesutsagor han tidigare samlat samt det av direktionen utfärdade ämbetsbetyget som skyddskårsstaben ogiltigförklarat. Dessutom hade han förmått elevernas föräldrar och direktionsordföranden Nestor Ylivilo att underteckna ett intyg. Trettio elevers föräldrar tecknade under, endast föräldrarna till fem elever underlät att göra det. Av de senare var tre torpare och en arbetare, som sannolikt inte vågade opponera sig mot bönderna i en fråga som utvecklats till en konflikt mellan elevernas föräldrar och bönder som inte längre hade några barn i skolan.⁵²

⁵⁰ Utdrag ur Vesunti folkskolas direktionsprot. 28.9.1918, övriga ankomna beslut, utslag och protokollsutdrag 1917–1918, länsmannen i Mouhijärvi distrikt, ÅLA. Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 433–436, 439, 441–442, 444, 450, 452. TMTK 11:22/Nummi, AA.

⁵¹ Nummi t. statsförbrytelse-domstolen 3.10.1918, VRO 144/24, RA.

⁵² Intyg av föräldrar till elever i Vesunti för Frans Nummi 3.10.1918, VRO 144/24, RA. Vesunti folkskolas journal 1918–1919, Mka.

Nummi upplevde att hans position var stark; i akt och mening att kräva gottgörelse anhöll han av statsförbrytelsesdomstolen om avskrifter av de skrivelser där anklagelserna mot honom framförts. Domstolen fastslog också att Nummi inte tagit del i upproret eller uppviglat någon annan att göra det och friade honom från åtal. "Det blev ingen dom och ingen avrättning, såsom många hade avsett", konstaterade Nummi senare.⁵³ Han fortsatte som lärare i Mouhijärvi till hösten 1922. Under de två och ett halvt år Nummi vistades i kommunen invaldes han bl.a. i kommunalfullmäktige och nykterhetsnämnden.

Kampen med direktionen hade i alla fall satt sina spår och Nummi såg sig om efter en tjänst på annan ort. Tre veckor efter statsförbrytelsesdomstolens friande utslag anhöll han av direktionen om intyg för att söka tjänst. Hösten 1919 fick han konstitutorial för sin tjänst vid skolan i Vesunti, men det tillfredsställde inte längre honom. Skoldirektionens protokoll visar att han sju gånger bad om intyg för att söka tjänst fram till våren 1922. På hösten 1922 lyckades han få en tjänst i sin hemsöcken Euraåminne och flyttade dit.⁵⁴

Varför skoldirektionen ville göra sig av med läraren

Fallet Nummi visar hur skolans direktion använde sig av den i inbördeskrigets efterdyningar gynnsamma atmosfären då den försökte göra sig av med en lärare som den inte gillade. Det var lätt att stämpla Nummi som röd eftersom arbetarföreningen hade utsett honom till kandidat för kommunalfullmäktige, man kände till hans förflutna i en annan arbetarförening och man hade vid flera tillfällen sett honom diskutera med rödgardister. Dessutom kunde läraren stämplas som uppviglare eftersom några av hans elever hade anslutit sig till det röda gardet.

Statsförbrytelsesdomstolens snabba friande dom visar att anklagelserna var ogrundade. Det förefaller som om saken kommit inför statsförbrytelsesdomstolen av misstag. Åklagaren tappade greppet om målet när skyddskårens stab förgavade sig över att anklagarna och den anklagade spelade under täcket. Nummis motståndare – d.v.s. skoldirektionen frånsatt dess ordförande – valde en taktik som gick ut på att utöva påtryckningar på läraren för att få honom att flytta från orten. I slutet av våren 1918 närde några av hans motstån-

⁵³ Utslaget kungjordes redan 4.10.1918, VRO 144/24, RA. TMTK 11:22/Nummi, AA.

⁵⁴ Vesunti skoldirektions prot. 23.10.1918, 7.4.1919, 6.8.1919, 16.3.1920, 29.3.1921, 24.7.1921, 1.9.1921, 10.5.1922 och 30.7.1922, Tervämäki skolas arkiv, Mouhijärvi.

dare t.o.m. hopp om ett strängare straff, men skyddskårsstabens ställningstagande var en besvikelse för dem. Eftersom Nummis vedersakare inte hade några nära relationer till staben kom de inte heller åt att hämnas för sitt gamla groll, vilket alltsammans egentligen handlade om.

Många konflikter mellan direktioner och lärare handlade om skolbördan. Arbetarrörelsen hade länge krävt att alla barn skulle ha rätt att gå i skola. Man krävde också att mindre bemedlade barn skulle ges förutsättningar att gå i skola; barnen måste få kläder, mat och skolmateriel. Största delen av eleverna i skolan i Vesunti befriades från skolavgifter och kommunen bekostade deras skolmateriel. Det är möjligt att en del av medlemmarna i skoldirektionen i Vesunti från första början var motståndare till folkskolan. När skoldirektionerna tillsattes var man enligt *Aimo Halila* ofta angelägen om att utse medlemmar som var återhållsamma med kommunens tillgångar. På landsbygden var det särskilt bönder som motsatte sig allmän skolplikt eftersom de fruktade att den skulle leda till höjda skatter.⁵⁵ Vid denna tid ansåg många bönder ännu att skolan enbart fanns till för att ge barnen läs- och skrivkunnighet – skolbildning utöver detta ansågs överflödigt. Medlemmarna i skoldirektionen i Vesunti förefaller att ha representerat en liknande syn på skolbildningen.

Av direktionsmedlemmarna placerade Juho Uotila, Anselm Uusisuikki, Kalle Niemelä och Vihtori Hannula egna barn på skolans första klass när den inledde sin verksamhet 1916. Uusisuikki lät inte längre sin dotter gå i Nummis skola följande år. Också Uotilas son avslutade sin skolgång efter det första året. Läsåret 1918–1919 hade ingen av direktionens medlemmar längre barn i skolan i Vesunti. Den utvecklades till en skola framför allt för barn till torpare och arbetare. Under läsåret 1918–1919 hörde 63% av elevernas föräldrar till denna kategori, resten var småbrukare.⁵⁶

⁵⁵ *Halila III*, s. 364. Rädslan för höjda skatter var inte omotiverad. Införandet av skolplikt höjde skattebördan 1922 med i medeltal 40,3%. De årliga utgifterna för folkskolorna utgjorde omkring 57% av hela skatteintaget. *Aimo Halila, Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuuden alkuvaiheet (1921–1939)* (Turku 1950), s. 387. Folkskolorna förorsakade i kommunerna betydande utgifter trots att statsunderstöden täckte 2/3 av kostnaderna för att upprätthålla folkskolor. År 1922 var landskommunernas skolutgifter större än statens.

⁵⁶ Klassificeringen utgår från elevförteckningarnas indelning i tre kategorier: torpare och arbetare, småbrukare samt storbrukare. Direktionsmedlemmarna Hannula och Uotila var storbönder; Niemelä och Uusisuikki hörde till småbrukarna. Backstugusittarna räknades också till gruppen torpare och arbetare. Parcellägarna räknades i huvudsak till småbrukarna. Vesunti skoljournaler, Mka.

Läraren Frans Nummi med sina elever utanför folkskolan i Vesunti på 1920-talet. (Simo Penttiläs privata samlings)

Under åren 1916–1919 hann totalt 35 elever avsluta sin skolgång i Vesunti. Av dem avbröt 19 efter ett eller två skolår. Sexton avlade det pensum som motsvarade folkskolans fyraåriga lärokurs, vilket innebär att de inlett sin skolgång någon annanstans innan skolan i Vesunti grundades. Av dessa var tio barn till torpare eller arbetare. Även om tidsperioden är kort, endast tre år, framgår i alla fall att torpare och arbetare skolade sina barn längre än småbrukarna, för att inte tala om bönderna. Torpare och arbetare hade flera barn i skolan, men dessa gick också oftare ut skolan. I fråga om småbrukarna var förhållandet det omvända, majoriteten av deras barn avbröt sin skolgång efter första klassen. Av de fyra barn till storbönder som gick i skolan i Vesunti avlade ingen mer än två årsklasser.

Skolbördan drabbade särskilt bönderna. Mot den bakgrunden är det förståeligt att direktionen i Vesunti förhöll sig ogint till en lärare som förespråkade en ökning av skolutgifterna och som uppmanade barnen att avlägga hela

den fyraåriga kursen. Utöver de ekonomiska bördorna kunde bönderna också ha andra skäl att förhålla sig negativt till skolan och läraren. Alla som höll på den gamla samhällsordningen såg nämligen inte folkupplysning som något enbart och entydigt gott, eftersom man fruktade att den skulle öka de underlydandes samhällsaktivitet.⁵⁷ Folkskollärarna nöjde sig ingalunda enbart med att undervisa barn, utan spred bildning i vidare medborgarkretsar. Också Frans Nummi höll en folkbildande studiecirkel i Mouhijärvi. Bönderna var sannolikt inte förtjusta över att folkskolläraren upplyste deras underlydande, i synnerhet inte då hans tänkande i samhällsfrågor stod i konflikt med deras egna strävanden. Folkskolläraren kunde råka i svårigheter med sin direktion då han försökte vidga folkskolans inverkan. Det är i alla fall osannolikt att det i grunden var fråga om detta i den process som ledde fram till anklagelserna mot Nummi.

Förföljelsens motiv

I och med att Nummi engagerade sig för att förbättra arbetarnas samhälleliga rättigheter och ställning drevs han in i en konflikt med bönderna. Lantarbetarstrejken våren 1917 visade att bönderna förhöll sig kategoriskt avvisande till de underlydandes krav. De hade heller ingen större förståelse för dem som stödde arbetarnas krav.

Anklagelserna om Nummis deltagande i upproret eller om att läraren skulle ha bistått de röda, var starkt överdrivna. Hans förståelsefulla inställning till arbetarna erbjöd emellertid ett tillfälle att stämpla honom som upprorisk. Nummi hade bevisligen ställts upp som kandidat av arbetarföreningen. Dessutom kände åtminstone skyddsårens stab till att han stött de strejkande lantarbetarna och de arbetare som gick i strejk i november. Medlemskap i arbetarföreningen i Euraåminne och prenumerationen på *Tjömies* vittnade också om Nummis tänkesätt i samhällsfrågor.

⁵⁷ Det finns ett samband mellan uppkomsten av folkskolor och grundandet av arbetarföreningar. Enligt Pauli Rautama, 'Santeri Mäkelä ja Etelä-Pohjanmaan työväenliikkeen muut varhaiset kansansivistäjät', T. Saarela (toim.), *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana* (Helsinki 1997), s. 16–28 främjade en folkskola på vissa orter grundandet av en arbetarförening, medan en sent tillkommen folkskola avtecknar sig i form av avsaknad av en arbetarförening och ett svagt stöd för socialdemokratien. Enligt Rautama utgjorde folkskolans verkan eller åtminstone förekomsten av läs- och skrivkunighet inom befolkningen en nödvändig förutsättning för arbetarnas organisering. Också Martti Ruutu, 'Koululaitoksen muuttuminen ja sen muuttava vaikutus yhteiskuntaan', P. Renvall (toim.), *Suomalaisen kansanvallan kehitys* (Porvoo 1956), s. 75–92, 83.

Det var allmänt känt att Nummi hyste sympati för arbetarnas sak, men frågan om hans inställning till revolutionen delade åsikterna. De som ville ställa Nummi till svars försökte påvisa att han verkat i röda gardet eller åtminstone stött det, men misslyckades. Nummi räddades av att anklagelserna var tendentiösa och av att anklagarnas verkliga motiv avslöjades. I sitt försvar hävdade Nummi att hans vedersakares motiv bottnade i meningsskiljaktligheter i nykterhetsfrågan, samtidigt som han gjorde sitt bästa för att dölja sin bakgrund inom arbetarrörelsen. Det som verkligen räddade honom visade sig ändå vara hans beslut att lämna Mouhijärvi i mars 1918. Det är sannolikt att han i annat fall skulle ha fallit offer för den vita terrorn. Man förlorade nämligen livet för mindre i Mouhijärvi.

Sina värsta antagonister hade Nummi skaffat sig genom sin nykterhetsiver. Genom att ansätta bönderna för deras brännvinsbränning och drickande ingrep Nummi i en fråga som bönderna betraktade som en traditionell rättighet. Det var inte första gången man försökte få bukt med lönnbränning och olovlig försäljning, men det förefaller som om Nummi skulle ha varit exceptionellt nitisk och effektiv. Hans förmyndarattityd väckte hat bland bönderna och hans övermodighet var åtminstone inte ägnad att mildra motsättningarna.

Groll som hade sitt ursprung i motsättningar kring den krigstida förbudslagen var på intet sätt ovanligt under denna tid. I Mouhijärvis grannkommun Suodenniemi kom torparsonen Väinö Koivisto i gräl med parcellägaren Vihtori Välimäki på grund av att denne angivit honom för lönnbränning. Koivisto blev chef för det röda gardet och tog under det röda väldets första tider livet av Välimäki som hämnd för angivelsen.⁵⁸ Händelsen visar hur nykterhetsåtgärder kunde hetsa upp sinnena till den grad att man var redo att ta till hämndåtgärder när ett lägligt tillfälle erbjöd sig.

De fiender som Nummi skaffat sig genom sin nykterhetsaktivitet skulle inte ha kunnat försöka hämnas ifall de inte därtill kunnat föra fram andra skäl. Nummis arbetarsympatier och hans försvar av arbetarnas rättigheter gav dem ett svepskäl för att kräva att han skulle dömas. Nummis sympatier för arbetarnas sak kunde också som sådana ha placerat honom bland de anklagade, men det personliga agg som uppstått kring nykterhetssaken medförde att hela processen blev mera komplicerad och utdragen.

Till en del kan hela händelseförloppet tolkas som en konfrontation mellan

⁵⁸ Se Piilonen, *Sastamalan historia*, s. 464.

det gamla ståndssamhället och medborgarsamhället. Den expanderande folkskolan och folkskolläraren som dess representant var i färd med att rotfästa ett nytt slag av medborgarsamhälle där man inte längre erkände gamla privilegier. Med stöd av läs- och skrivkunnighet samt samhällsmedvetande stod de underlydande i Mouhijärvi i beråd att bryta sin gamla underdåniga ställning. En folkskollärare som aktivt engagerat sig i medborgaraktivitet och för ett mera demokratiskt samhälle var nära att få betala dyrt för detta när demokratiseringen råkade i motvind i inbördeskrigets efterdyningar.

D
m
ut
m
an
m
nä
til
sk
m
de
ku
all
oc
he

er
sk
m
be
ell
bl

Stå
sk

Ha

På jakt efter en idyll

Oskar Hultman och byggandet av
finlandssvenskheten

HANNA ELOMAA

Den svenskspråkiga befolkningen i Finland består av regionalt och socialt mycket olikartade grupper. Idag är den organiserad i en etnisk minoritet som utåt gör ett mycket enhetligt intryck och som driver finlandssvenskarnas gemensamma intressen under gemensamma paroller. På 1800-talet var läget ett annat. Kustområdenas svenskspråkiga allmoge levde som en isolerad och i många avseenden också bortglömd språkminoritet. Ståndspersonerna talade nästan uteslutande svenska och först efter mitten av seklet började de vakna till insikt om att de levde i ett land där det egentliga majoritetsspråket var finska. Den fennomanska väckelsen splittrade den bildade klassen och dess medlemmar blev tvungna att personligen avgöra till vilket språkläger de hörde. Vid denna tid uppstod en svenskhetsrörelse som i sin tur splittrades i s.k. kultursvenskhet och bygdesvenskhet. Först i början av 1900-talet, framför allt i och med 1906 års lantdagsreform, uppstod en svensk samlingsrörelse och därmed en egentlig, mera enhetlig "finlandssvenskhet" som omfattade hela språkgruppen.

I denna uppsats försöker jag pejla finlandssvenskhetens utformning under en människoålder från 1860-talet till 1920-talet, med huvudvikten på sekelskiftet 1900. Finlandssvenskheten kan betraktas som en etnisk identitet,¹ men man måste komma ihåg att etnicitet, identitet och finlandssvenskhet är begrepp, som fått sin nuvarande innebörd först efter undersökningsperioden eller vid dess slut. Jag behandlar alltså frågor för vilka samtidigt saknade etablerade benämningar. Man började småningom från och med 1910-talet tala

¹ Jfr t.ex. Krister Ståhlberg, 'Den finlandssvenska identitetens variationer', K. Ståhlberg (red.), *Finlandssvensk identitet och kultur*, Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi (Åbo 1995), s. 26.

om en finlandssvenskhet. Före det talade man om svensktalande finländare under mycket varierande benämningar. Begreppets konsolidering kan också ses som ett tecken på en viss grad av konsolidering av en "finlandssvensk identitet"; en omfattande organisering inom politiken och medborgarsamhället kan ses som dess yttre kännetecken och en förutsättning.² Etnicitet och identitet har åter blivit föremål för ett mera omfattande intresse inom samhälls- och kulturforskningen fr.o.m. 1960-talet. Samtidigt har begreppens innebörd vidgats och man har börjat knyta dem till varandra.³ När finlandssvenskheten utformades i slutet av 1800- och början av 1900-talet talade man inte om etnicitet – härtill kommer att begreppet etnicitet idag också ofta associeras med tanken på en minoritetsställning. I svenskhetsrörelsens inledningsskede ville den svenskspråkiga befolkningen uttryckligen se sig själv som en nationalitet i samma bemärkelse som finnarna.⁴ För klarhetens skull använder jag i det följande dessa något anakronistiska begrepp, eftersom man ur dagens perspektiv kan hävda att den finlandssvenska etniska identiteten var en företeelse som höll på att ta form vid denna tid, låt vara att den för samtiden ofta framstod som något ytterst mångfasetterat.

Också idag finns det många former av finlandssvenskhet. I slutet av 1800- och början av 1900-talet fanns det en sammanhållning närmast på ett idéplan; skillnaderna var grundläggande såväl mellan den bildade klassen och allmogen som inom den bildade klassen. I uppsatsen granskar jag en specifik, individuell bildad persons finlandssvenskhet och dess framväxt; genom språkforskaren, professorn i svenska språket och litteraturen Oskar Hultmans (1862–1929) liv öppnar sig ett perspektiv på den svenskspråkiga bildade

² Olof Mustelin, "Finlandssvensk" – kring ett begrepps historia', M. Engman & H. Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, SSLF 511 (Helsingfors 1983), s. 50–65. Anssi Paasi, *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetieteisuuden kehittämisestä*, Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 8 (Joensuu 1986), s. 31.

³ Ulrika Wolf-Knuts, 'Den mångbottnade identiteten', K. Ståhlberg (red.), *Finlandssvensk identitet och kultur*, s. 2. Teppo Sintonen, *Etninen identiteetti ja narratiivisuus. Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina* (Jyväskylä 1999), s. 92–103.

⁴ I lagstifningen har finlandssvenskarna en jämbördig ställning med de finskspråkiga; i praktiken är det fråga om en allt klarare minoritetsställning i och med att den svenskspråkiga befolkningens andel minskar. Beträffande användningen av benämningarna nationalitet och minoritet i samband med finlandssvenskarna, se Erik Allardt & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (Stockholm 1981), s. 107–113.

Oskar Hultman. (ÅAB:s bildsamlingar)

klassens självuppfattning. Ett mikrohistoriskt grepp ger en möjlighet att granska utformningen av en finlandssvensk etnicitet och identitet med samtida ögon, med samtidens begrepp, i konkreta situationer.

Oskar Hultman själv tänkte inte på att han var i färd med att bygga sin etniska identitet. Han levde emellertid under en period då uppfattningarna om finlandssvenskhet aktivt formades och han deltog själv i denna process i och genom sitt eget liv. Han kunde inte heller säga sig vara "finlandssvensk" innan begreppet hade blivit allmänt accepterat, något som ägde rum först då han redan var en gammal man. Det kan eventuellt bero på att benämningarna var så mångskiftande, att han i dagboken om sig själv knappast alls använde termer som direkt syftade på etnicitet. Det är uppenbart att han inte egentligen kände sig "finne", utan tvärtom i någon mån upplevde ett främlingskap i sitt hemland som höll på att förfinskas. Ibland konstaterade han att han var "svensk i Finland" och han kunde också nämna att han räknade sig till svekomanerna.⁵ I allmänhet definierade han dock sig själv och sitt

⁵ Jonathan Reuter, 'Oskar Fredrik Hultman. En minnesvärd Ekenäsbo', *Ekenäs*

förhållande till språkgrupperna indirekt, vilket framgår av hans sätt att kommentera företeelser och personer. Å andra sidan kan man säga att hans situation som "svensk i Finland" genomsyrade alla hans aktiviteter.

Min utgångspunkt är att en människas identitet omfattar flera sidor och plan som i alla fall är delar av samma helhet och påverkar varandra. Identiteten är alltså relativ, dess olika delar betonas i olika situationer och den förändras över tid. Individerna är emellertid benägna att sträva efter en upplevelse av koherens och kontinuitet i sin identitet.⁶ Utöver etniciteten omfattade Oskar Hultmans identitet åtminstone en familje-, hembygds- och professionell identitet. Hans sätt att definiera sig själv verkar inte i första hand ha skett genom språk och etnicitet. Elementen i hans identitet konstruerades i hög grad indirekt genom personliga människorelationer och på den lokala nivån: den egna familjen och den gamla, svenskspråkiga hemstaden Ekenäs. I det följande närmar jag mig Oskar Hultmans finlandssvenskhet på tre "nivåer": 1) hans privatliv och familj, 2) hans förhållande till hemstaden och hembygden, 3) hans yrkesidentitet som vetenskapsman. Min hypotes är att hans identitet som finlandssvensk byggde på en växelverkan mellan dessa nivåer. Jag tar upp dem separat och i denna ordning, men växelverkan mellan dem var dock mera komplicerad och gick i flera riktningar än enbart så att Hultmans offentliga yrkesverksamhet skulle ha byggt på de i högre grad privata livsområdena.

Oskar Hultman byggde i hög grad sin identitet på en relation till platser: det hus där han växte upp, hemstaden och hembygden. Dessutom var hans identitet tydligt uppbyggd kring en tidsaxel, och den sökte stöd och berättigande i det förflutna. Oskar Hultman mindes sitt eget och familjens förflutna, han var starkt fäst vid sitt gamla hem och forskade i sin hemstads och sin hembygds historia. Hans identitet bestämdes alltså av en relation till tid, plats och sociala relationer. Oskars till tid och plats bundna sätt att gestalta sin egen och samtidigt finlandssvenskarnas plats i världen har intressanta beröringspunkter med begreppet *idyllens kronotop*, som skapats av Michail Bachtin.⁷

När man granskar finlandssvenskhetens framväxt inom den bildade klas-

Stad och Bygd V (Ekenäs [1938] 1993, nytryck), s. 343. Oskar Hultmans dagbok 11.12.1900, Hultmanska samlingen (HS) B:2, Handskriftssamlingarna, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB).

⁶ Wolf-Knuts, s. 5, 9.

⁷ I det följande använder jag för enkelhetens skull enbart Oskar Hultmans förnamn; han har genom dagböckerna blivit rätt väl bekant för mig. Om Bachtin, se nedan.

sen genom en person, framstår den som en väv av personliga, till en viss situation knutna livsval. Mikrohistorien hjälper forskaren att iakttä å ena sidan villkor och begränsningar för människornas liv och tänkande i det förflutna, å andra sidan de möjligheter som stod öppna för dem.⁸ Mikrohistorien har ofta lyft fram på ett eller annat sätt marginella människor eller händelser. Professor Oskar Hultman var en uppskattad och i många avseenden privilegierad person. Han hörde till den svenskspråkiga bildade klassen och tack vare hans sociala ställning och förmögenhet – och för att han var man – stod relativt många möjligheter öppna för honom. Det hindrade inte att han i flera avseenden upplevde sin livssituation som marginell. Han tillhörde en språkgrupp som allt tydligare gick mot en minoritetsställning, och t.ex. när han blev änkling eller då hans professionella identitet tidvis vacklade väckte det hos honom känslor av att bli skjuten åt sidan. Därför kunde han också ofta på olika sätt uppleva sin situation som insnävad.⁹ Som motvikt fann Oskar också positiva anpassningsmekanismer och han arbetade aktivt för ändamål som stod honom nära. Avsikten med denna uppsats är att synliggöra möjligheterna och begränsningarna i Oskar Hultmans liv, vilka intimt sammanhänger med hans finlandssvenskhet.

Liv och minne

Oskar Hultman föddes 1862 i en förmögen handelsmannafamilj i Ekenäs. Hans barndom var ekonomiskt trygg, men efter moderns död var familjen mycket splittrad. Oskar hade två styvmödrar efter varandra.¹⁰ Splittringen kompenenserades emellertid av att den moderlösa sonen blev fadern Frithiofs

⁸ Giovanni Levi, 'On Microhistory', P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Oxford 1993), s. 94–95.

⁹ Jfr Merete Mazzarella, *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition* (Ekenäs 1989), s. 13.

¹⁰ Amalie (f. Morawitz, 1830–1866) dog i tuberkulos då Oskar var fyra år. Frithiof Hultmans äktenskap med Ida (f. Wennerberg) upplöstes genom skilsmässa 1871, vilket var ovanligt på den tiden. Faderns tredje äktenskap med Beate (f. Högfeldt, 1840–1918) ter sig också mera som ett praktiskt arrangemang än som ett kärleksäktenskap, Frithiof Hultman t. Oskar Hultman 16.10.1886, HS V, ÅAB. De biografiska uppgifterna i uppsatsen bygger i huvudsak och utan särskilda hänvisningar i det följande på Rolf Pipping, 'Oskar Fredrik Hultman. En minnesteckning', *HLS* 9 (1932) och id., 'Rättelser till minnesteckningen över O.F. Hultman', *HLS* 10 (1934). Se även Reuter och Emmy Hultman, 'Hänsyn och historia. Med anledning av minnesteckningen över prof. O. F. Hultman', *SLS Förhandlingar N.F.* 12 (1936). Det för uppsatsen centrala materialet i Hultmanska familjearkivet i ÅAB är Oskar Hultmans dagböcker och korrespondens.

ögonsten. Oskars förhållande till fadern ter sig osedvanligt varmt i ljuset av uppgifter om ståndspersonsfäder som skräckinjugande auktoriteter för sina barn.¹¹ Genom det nära förhållandet till fadern genomsyrades Oskars förhållande till hemmet och familjen av en stark, ibland t.o.m. idealiserande tillgivenhet som blev bestående för återstoden av hans liv.

I hemstaden, i familjens bekantskapskrets fann Oskar också sin blivande hustru, tjänstemannadottern Mili (eg. Emilia) Strömberg (f. 1866) som han förlovade sig med hösten 1886 och gifte sig med efter fyra års förlovning. Äktenskapet blev emellertid kort eftersom Mili dog i barnsäng (12.6.1894). Också barnet, en son, avled kort efter födseln.¹² Oskar blev änklings vid 31 års ålder. Fadern hade avlidit redan 1890. Mönstret med en splittrad familj upprepades alltså i Oskars egen familj. En lycklig familjeidyll var för honom ofta mer dröm än verklighet.

De följande åren levde Oskar ett synnerligen ensamt änklingsliv i huvudsak i Helsingfors. Utan familj kändes livet tomt och han hade svårigheter att finna motivation för forskningsarbetet. Det förefaller också som om det privata och den offentliga verksamheten har gått hand i hand i Oskars liv, vilket innebär att det är svårt att behandla olika livsområden separat. Framgång eller bakslag på ett område avspeglades på ett annat. När Oskar slutligen fick sin doktorsavhandling färdig och utnämndes till professor i svenska språket och litteraturen vid Helsingfors universitet (1909), följde snart också ett nytt äktenskap med Emmy Stenbäck (f. 1878). Äktenskapet och den nya hemidyllen efter de ensamma åren förefaller att ha återställt en känsla av balans och trygghet i Oskars liv, vilket också gav honom motivation att sköta sin professur och sina förtroendeuppdrag.¹³

Oskar levde ett i huvudsak mycket regelbundet liv. Särskilt under sina ensamma änklingsår följde han en rutinbunden dagsordning med regelmässiga

¹¹ Frithiof Hultman t. Oskar Hultman 16.10.1886, HS V, ÅAB. Ka i H ä g g m a n, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Hist. tutk. 179 (Helsinki 1994), s. 117.

¹² Om förhållandet mellan Oskar och Mili, se H a n n a E l o m a a (toim.), *Porvarillista rakkautta. Oskar ja Mili Hultmanin tarina 1886–1894* (Helsinki 1997) o. 'Koketti, sinisukka ja rohvelisankari. Kiista Oskar Hultmanin elämäkerrasta muuttuvien avioliittokäsitusten leikkauskohtana', K. Immonen, R. Hapuli, M. Leskelä & K. Vehkalahti (toim.), *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta* (Helsinki 2000).

¹³ Denna uppfattning framför åtminstone Oskars elev Rolf Pipping, 'Oskar Fredrik Hultman', s. 61.

dagspromenader vid samma klockslag och till samma ställe.¹⁴ Rutiner och seder är enligt filosofen Paul Ricoeurs uppfattning en dimension av identiteten; de bildar en identitet genom att sedimenteras till egenskaper.¹⁵ I Oskars liv stod rutinerna också under osäkra perioder för kontinuitet och trygghet. Ordentlighet, t.o.m. pedantighet, blev delar av hans identitet och karaktärsdrag.

Oskar skrev dagbok nästan hela sitt liv. Hans dagliga skrivande upprätthöll livets kontinuitet och skapade därmed en känsla av trygghet också då hemmet och familjelivet i övrigt uppvisade brister. I Åbo Akademis handskriftssamling finns sju lådor tätt skrivna häften i svarta pärmar. Det finns luckor under några år,¹⁶ men i de dagböcker som föreligger har Oskar skildrat varje dag i detalj. Han bokförde pedantiskt nästan allt som hände honom.

Ibland har man ansett att mäns dagböcker i högre grad än kvinnors rör sig på det yttre skeendets plan.¹⁷ Detta stämmer in fråga om Oskars dagböcker i den meningen att han utförligare skildrar sin yttre än sin inre värld. Dagboken ger en möjlighet att följa hans vardagliga rutiner in i minsta detalj. Skildringarna ger ett tröttande repetitivt intryck och emellanåt förekommer i själva verket mycket litet egentligt "skeende". Läsaren börjar misstänka att Oskar skyddar sitt inre genom att enbart koncentrera sig på det yttre. Yttre skeenden kan ibland bli laddade med som det verkar personliga betydelser.¹⁸ Texten förmedlar en bild av en iakttagare, en ironisk kommentator, vars beskrivningar av personer och händelser också speglar honom själv. Ibland utlöser dessutom händelser och hans livssituation mera personliga resonemang, bedömningar av vad som varit och vad som förestod.

Det förefaller som om den primära målsättningen för Oskars dagbok har varit att bokföra livets händelser, ibland också stämningar, som stöd för minnet. Oskar ville minnas sitt eget liv och efterhand accentuerades dagbokens roll som hjälpmedel för minnet. Oskar återvände till det förflutna genom att läsa sina gamla dagböcker. Enligt egen uppgift deltog också hans andra hus-

¹⁴ Reuter, s. 345.

¹⁵ Cit. Sintonen, s. 142.

¹⁶ När Pippings biografi utkom spekulerades över orsakerna till dessa luckor: hade alla Oskars dagböcker bevarats eller hade en del förstörts? Se Elomaa, 'Koketti, sinisukka ja tohvelisankari', s. 332.

¹⁷ Suvi Ahola, 'Yksityinen teksti etsii lukijaa', S. Ahola (toim.), *Hiljaista vimmaa. Suomalaisen naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle* (Helsinki 1993), s. 14–15.

¹⁸ Jf. Juha Siltaala, *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa* (Helsinki 1999), s. 19.

tru Emmy i hägkomsterna i och med att Oskar läste högt för henne vad han hade skrivit.¹⁹ I största delen av texten saknas starkt personliga bekännelser, varför det ter sig mycket trovärdigt att hustrun deltog i Oskars minnesstunder. Avsaknaden av bekännelseelement innebär inte att dagboken skulle ha saknat betydelse för Oskars identitet. Der återkommande skrivandet skapade och upprätthöll hans identitet. Den byggde på hans personliga förflutna, som upptecknats i dagböckerna och över vilket han reflekterade då han mindes. Texten tillåter inte läsaren att blicka in i Oskars "djupaste själsskrymslan", men en identitet byggs också i väsentlig grad på relationen till omvärlden, till andra människor och till upplevda händelser.²⁰ I dessa avseenden är dagboken ett intressant dokument.

Utöver dagböckerna sparade och arkiverade Oskar även sin korrespondens. Vid sidan av hans egna dokument var hela det Hultmanska familjearkivet viktigt för Oskar. Han sparade sina föräldrars och farföräldrars brev med pietet och läste dem ibland på nytt och dryftade samtidigt sitt eget och sin släkts förflutna.²¹ Enligt Roger Chartier utgjorde släktarkiven ofta för 1800-talets borgerskap symboler och byggstenar för släktens självkänsla och samhörighet.²² Oskar Hultman tillmätte sin egen familjs förflutna stort värde. Han konstruerade sin känsla för familjen genom att skapa och ordna släktarkivet, där han också inordnade sina egna papper.²³ Genom släktkänslan byggde han också sin egen identitet, sin känsla av att höra någonstans. Han placerade in sig själv i den kontinuitet över generationerna som släktarkivet representerade och som för honom fick idylliskt idealistiska drag.

Hembygdsvforskning

Oskars far, den mångsidigt aktive handlanden, affärsmannen och fabrikören, konsult Frithiof Hultman var i sin krafts dagar kanske den mest inflytelserike mannen i Ekenäs. Han var också en lokalpatriot som främjade stadens ekonomi och kulturliv.²⁴ Hans son Oskar växte upp till en uppskattad invå-

¹⁹ Hultman, s. 139–140.

²⁰ Se t.ex. Wolf-Knuts, s. 5.

²¹ Se t.ex. Oskar Hultmans dagbok 16.4.1900, HS B:2, ÅAB.

²² Roger Chartier, 'Introduction: An Ordinary Kind of Writing. Model letters and letterwriting in ancien régime France', R. Chartier, A. Boureau & C. Dauphin, *Correspondence. Models of Letter-Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century* (Cambridge/Oxford 1997), s. 18–22.

²³ Oskars änka donerade arkivet till ÅAB.

²⁴ Johannes Cederlöf, *Ekenäs stads historia* III. 1810–1930 (Ekenäs 1964), s. 282.

nare i staden, som senare vann erkännande också för sitt vetenskapsmannavär. För Oskar var Ekenäs alltså en plats där han visste att han var uppskattad – på den vetenskapliga banans slingrande väg kändes detta inte alltid självklart. Här har vi säkert en orsak till att Ekenäs förblev så kärt för Oskar: staden var en mental tillflyktsort där hans egen ställning inte ifrågasattes. Tolkningen kan vidgas genom finlandssvenskhetsproblematiken. Det övriga Finland, särskilt Oskars mångåriga boningsort Helsingfors, genomgick en stark förfinskning. I huvudstaden höll de svenskspråkiga i början av 1900-talet på att bli en klar minoritet på grund av inflyttningen av finskspråkiga. Också vid Helsingfors universitet bildade de finskspråkiga studenterna redan en majoritet och kraven på finskspråkig undervisning och på kunskaper i finska hos lärarna blev allt högljuddare.²⁵ Ekenäs och det omgivande västra Nyland förblev emellertid en svensk språkö, där Oskar ännu kunde känna att han befann sig bland de sina.

I hembygdens centrum stod den gamla hemgården. Oskar skrev om dess betydelse för honom:

... för hvarje gång jag träder ut ur den skumma tamburen med mina reseffekter, kastar en afskedsblick genom dunklet under portgångens lindar in på den solbelysta, grönskande gården och slutligen, uppe på backen, där gatan kröker sig, vänder mig om och ser de hvita väggarna med sina två fönsterrader och det grå mansardtaket försvinna – för hvarje gång blir det allt mera klart för mig att vi aldrig skola skiljas, min gamla gård och jag. Ty den är icke i mina ögon en tomt, ett boningshus, några uthusbyggnader som alla andra; för mig är den en vän, ett lefvande väsen.

På 1890-talet bodde Oskar emellertid inte längre i huset. Hans vetenskapliga arbete och sociala kontakter krävde att han bodde i Helsingfors. Efter faderns död stod huset tomt under största delen av året och slutligen krävde familjens ekonomi att huset såldes 1897, synbarligen på grund av att Oskars styvmor drabbades av penningbrist.²⁶ För Oskar förvandlades hemgården därefter till en symbol för en förfluten idyll, en plats om vilken han rentav kunde konstatera att han upplevt sitt livs enda helt lyckliga tid.²⁷

Oskar glömde inte sin anknytning till Ekenäs ens i Helsingfors, utan den var ständigt ett viktigt inslag i hans identitet. Han var ingalunda den ende i

²⁵ Allardt & Starck, s. 232. Kenneth D. McRae, *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Finland* (Waterloo, Ontario 1997), s. 291–294.

²⁶ "Vår gård" i Ekenäs bl.a., Skönlitterära ansatser, HS B:2, ÅAB.

²⁷ Oskar Hultmans dagbok 27.9.1908, HS B:2, ÅAB.

Oskar Hultmans barndomshem i Ekenäs. Efter faderns död stod huset tomt under största delen av året och år 1897 måste familjen sälja huset. För Oskar representerade hemgården alltid en förfluten idyll och ett tillstånd av lycka och harmoni. (ÅAB:s bildsamlingar)

huvudstaden för vilken den gamla hemstaden var viktig. Också andra tidigare ekenäsbor höll där kontakt med varandra.²⁸ Kontakterna och anknytningen till Ekenäs fick också mera institutionaliserade former år 1909 i den nygrundade föreningen för hembygdsforskning, Ekenäs-samfundet i Helsingfors. Oskar hörde tillsammans med Robert Boldt och ingenjören-diktaren Jonatan Reuter till samfundets grundande medlemmar. Boldt betraktas som "hembygdsforskningens fader i Finland" och Ekenäs-samfundet var en av de svenskspråkiga medlemsorganisationerna i hembygdsforskningsrörelsen som strävade efter att bygga upp en organisation av folkrörelsekaraktär.²⁹ Det var

²⁸ Om småstadsidentiteten i Ekenäs, se Hanna Elomaa & Teija Ojankoski, 'Pienuuteensa tyytyväinen Tammisaari. Pikkukaupunki-identiteetin historialliset juuret porvarillisuudessa ja ruotsinkielisyydessä', *Yhteiskuntasuunnittelu* 38 (2000).

²⁹ Om hembygdsforskningen Veikko Anttila, *Suomen kotiseuduntutkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkuhistoria*, Kansatieteellinen arkisto 17 (Helsinki 1964). Riitta Räsänen, 'Kotiseutuaste ja kotiseutuliike suomalais-kansallisessa prosessissa', T. Korhonen & M. Räsänen (toim.), *Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*, Tietolipas 114 (Helsinki 1989), s. 144–150.

inte ovanligt att man i Helsingfors grundade hembygdsföreningar för andra orter; hembygdskänslan vaknade ofta bland människor som etablerat och rotat sig i Helsingfors. De som i någon mån alierats från hemorten upplevde den lokala identitetens betydelse på ett nytt sätt.

Hembygdsvetenskapens mål var att föra samman språkgrupper och samhällsklasser, men i praktiken delades den snart i två grenar enligt språk. Överhuvudtaget misslyckades man i det inledande skedet med att engagera bredare folklager. Hembygdsengagemanget utformades alltså i stor utsträckning till en språkligt splittrad rörelse inom den bildade klassen. På basis av de uppgifter som sammanställts av Veikko Anttila förefaller det dessutom som om hembygdsvetenskapen åtminstone i inledningsskedet i genomsnitt skulle ha varit livaktigare på svenskspråkiga orter.³⁰ En delförklaring är Robert Boldts aktivitet som initiativtagare till föreningar i det svenskspråkiga Nyland, men detta är knappast den enda orsaken. Det förefaller som om hembygdsvetenskapen på något särskilt sätt talade till den svenskspråkiga befolkningen, i början särskilt till den bildade klassen. Den tjänade gruppens behov att i ett allt mera finskt Finland identifiera sig med den region som de starkast upplevde som sin, den svenskspråkiga hembygden. Indirekt legitimerade rörelsen också det svenska språkets ställning i Finland. En viktig funktion för hembygdsvetenskapen är att ge orter en historia som hjälper invånarna att uppleva att de genom sina förfäder äger en hemortsrätt i sin egen hembygd. För den svenskspråkiga befolkningen, som ibland haft ett behov av att bevisa sin hemortsrätt, har detta varit särskilt viktigt. På detta sätt intar hembygden och hembygdsvetenskapen traditionellt och fortfarande en central plats i bygget och upprätthållandet av finlandssvenskhet.³¹

Hembygdsvetenskapen var en social aktivitet som stärkte deltagarnas inbördes samhörighetskänsla som Ekenäsbor. Den fick betydelse också för Oskars privatliv, ty genom den fann han sin andra hustru. Likaså knöts privatliv och medborgaraktivitet på lokalplanet nära samman. Oskar utsågs till ordförande för Ekenäs-samfundet och Emmy Stenbäck verkade som sekreterare. En bekantskap som inletts i den gemensamma fritidsaktivitetens tecken ledde snart till äktenskap (1910). Emmy hade före äktenskapet arbetat bl.a. som

³⁰ Åren 1894–1920 fanns sammanlagt 34 föreningar på lokalplanet, av vilka 15 var svenskspråkiga, Anttila, s. 236–238.

³¹ Jfr Gunilla Sand, 'Hembygdsvetenskap som identitetsmanifestation', U. Wolf-Knuts (red.), *Folkloristiska uppsatser* III, IF-rapport 14 (Åbo 1993), s. 59. Om den nyare finlandssvenska hembygdsvetenskapen, särsk. s. 41.

tecknare vid Statens historiska museum och medverkat vid redigeringen av hembygdsrörelsens svenska organ, tidskriften *Hembygden*. Det lokalhistoriska engagemanget fortsatte också efter giftermålet och paret gav ut lokalhistoriska undersökningar separat och tillsammans.³²

Hembygdsforskningen gav Emmy en möjlighet att forska vid sin mans sida, låt vara mera som en fritidssysselsättning och delvis i Oskars skugga, vilket också betraktades som passande för en gift kvinna. I enlighet med tidens sed hade hon avstått från sitt yrkesarbete i och med äktenskapet. Oskars och Emmys samarbete var intellektuellt mycket jämlikt, vilket förändrade hans konservativa kvinnosyn; före förlovningen hade han ännu betraktat Emmys egenskap av "blåstrumpa" som ett fel.³³ Det förefaller även som om de vetenskaper som på ett eller annat sätt var inblandade i konstruerandet av en nationell identitet i Finland ofta möjliggjorde samarbete mellan makar på forskningens fält där kvinnornas andel annars var försvinnande liten. I bakgrunden finns 1800-talets folkrörelser, i vilka kvinnorna i början gjorde entré tillsammans med sina män.³⁴ Oskars och Emmys samarbete kan jämföras med den insats som gjordes av Emmys syster Greta, som samlade in en stor mängd svenskspråkig folksångstradition i skärgården och var gift med historikern professor Svante Dahlström. På den finskspråkiga sidan kan man nämna Elsa Enäjärvi och Martti Haavio, som båda separat gjorde betydande vetenskapliga karriärer.³⁵

Oskars forskning var å ena sidan inriktad på olika platsers historia; den mest betydelsefulla av hans undersökningar på detta område är hans undersökning rörande den s.k. Herrgården i Ekenäs. Å andra sidan var han som

³² *I det gamla Ekenäs. Studier och anteckningar av Oskar Hultman, Ernst Häyrén och Emmy Hultman* (Ekenäs 1929). Av Emmys egna publikationer var den viktigaste Emmy Hultman (utg.), *Ekenäs stads dombok 1623–1675*, Ekenäs-samfundet skrifter I:1–2 (Helsingfors 1913–1924).

³³ Oskar Hultmans dagbok 7.1.1910, HS B:2, ÅAB. Pipping, 'O.F. Hultman', s. 61.

³⁴ Riitta Jallinoja, *Suomalaisen naisasiatiikkeen taistelukaudet. Naisasiatiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana* (Helsinki 1983), s. 70–79.

³⁵ Greta Dahlström höll en lång paus i sitt insamlingsarbete på grund av sina barn, se Alfhild Forslin, *Greta Dablström som fältforskare i Svenskfinland*, Meddelanden från Svenskt visarkiv 24 (Stockholm 1968). Också Elsa Enäjärvi ställde i vissa lägen sin mans karriär i förgrunden, Päivi Lappalainen, 'Naisintellektuellin ehdot ja mahdollisuudet', P. Karkama & H. Koivisto (toim.), *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*, Tietolipas 151 (Tampere 1997), s. 167.

språkforskare intresserad av ortnamnen i Ekenäs' omgivning. Hans intresse var med andra ord förankrat i konkreta platser, i deras och deras namns historia. Emmys förhållande till sin hemstad fick en särskilt konkret form då hon började fotografera det gamla byggnadsbeståndet samt gatu- och gårdsmiljöer i Ekenäs.³⁶ Däremot forskade paret Hultman inte i folkkultur, trots att framlyftandet av den folkliga kulturen hade en betydande andel i byggandet av en finlandssvensk identitet.³⁷ Detta vittnar kanske om deras sist och slutligen mycket stora intellektuella distans till den svenskspråkiga allmogen som bodde i samma trakt.

Till yrket var Oskar vetenskapsman, men som historiker var han en amatör – låt vara att i synnerhet hans undersökning om Herrgården i Ekenäs byggde på en noggrann analys av källorna. Han undersökte sin hembygds historia vid en tid då fackhistorikerna började skriva lokalhistoria med den moderna historieforskningens metoder. Den professionella lokalhistoriska forskningen och amatörernas hembygdsforskning började i allt högre grad differentieras från varandra.³⁸ Å andra sidan strävade hembygdsforskningen uttryckligen efter att engagera amatörer; differentieringen och gränsdragningen företogs alltså på båda sidor. Hembygdsforskningens icke-professionella strävan att bli en folkrörelse var också en styrka. På detta sätt kunde man engagera flera människor och frivilligheten innebar också en mera spontan bindning vid verksamheten. Samtidigt förmådde hembygdsforskningen som en gemensam, för alla i princip öppen verksamhet öka ortsbornas samhörighetskänsla – åtminstone i större utsträckning än den lokalhistoria som skrevs av fackhistoriker. Inslaget av amatörengagemang torde i själva verket ha ökat hembygdsforskningens betydelse för skapandet av en lokal identitet.³⁹

Oskar och Emmy odlade länge sin identitet som Ekenäsbor i Helsingfors, men flyttade slutligen definitivt till Ekenäs. De köpte en gård i Gamla staden nära Oskars gamla hemgård. Sin professur i Helsingfors skötte Oskar genom att vid behov resa till huvudstaden med tåg. Han avled vid 66 års ålder i sitt hem i Ekenäs. Cirklen hade slutits. Anknytningen till Ekenäs hade utgjort

³⁶ T.ex. Oskar Hultman, 'Herrgården' o. 'Ekenäs ortnamn', *I det gamla Ekenäs*. Emmy Hultmans fotografisamling ingår i Åbo Akademis biblioteks bildsamlingar.

³⁷ Bo Lönnqvist, 'Folkkulturen i svenskhetens tjänst', M. Engman & H. Stenius (red.), *Svenskt i Finland I* (Helsingfors 1983), s. 199, passim. Emmy deltog visserligen i Helsingfors i föreningen Brages verksamhet.

³⁸ John Strömberg, 'Yrkesforskaren som lokalhistoriker', *HLS* 74 (1999), s. 164.

³⁹ Jfr Sand, s. 57–59.

grunden för byggandet av Oskars egen finlandssvenska identitet, men den hade också formats av honom själv som en lokal identitet.

En "fosterländsk" vetenskaplig bana

Efter studentexamen började Oskar 1881 studera språk vid Helsingfors universitet med nordisk filologi som huvudämne. Som professor i svenska språket och litteraturen verkade vid denna tid svenskhetsrörelsens ledande gestalt A.O. Freudenthal. Senast som hans elev kom Oskar i närmare kontakt med svenskhetsrörelsen, som i studentkretsar och i Oskars nation, Nylands Nation, utformats i radikal vikingaanda.

Det förefaller som om valet av sida i språkstriden skulle ha varit en självklarhet för Oskar, även om han undvek alla slag av chauvinism.⁴⁰ Den svenskhetsideologi han anammade framträdde därmed närmast i hans studieinriktning och senare i valet av vetenskapliga studieobjekt. Arnold Nordling karakteriserade i en nekrolog Oskars undersökningsområden som "fosterländska".⁴¹ Ordet avsåg i detta sammanhang att Oskar undersökte ämnen som på ett eller annat sätt anknöt till hans svenskspråkiga uppväxtområdes språkhistoria. Både svenskans "fosterländsk" och särskilt finskans "isänmaallinen" är träffande för Oskars del med tanke på vilken roll fadershemmet och den omgivande hembygden spelade som utgångspunkt för hela hans identitet. Oskars undersökningar kan ses som uttryck för och medvetna byggstenar i hans identitet som finlandssvensk samt även som en del av uppbyggandet och legitimeringen av en offentlig finlandssvenskhet med hjälp av de s.k. nationella vetenskaperna.⁴²

⁴⁰ Jfr Pipping, 'Oskar Fredrik Hultman', s. 27.

⁴¹ Arnold Nordling, 'O.F. Hultman', *Arkiv för nordisk filologi* XLVIII (tredje följden IV, 1932), s. 211.

⁴² Trots den egna folktraditionens betydelse för finlandssvenskarnas självförståelse har åtminstone Asko Vilkkuna avfärdat de finlandssvenska "nationella vetenskaperna" med att finlandssvenskarna ofta i likhet med Edvard Westermarck sökte sina forskningsobjekt i utlandet, Asko Vilkkuna, 'Suomalaisen kansankulttuurin tutkimuksen vaiheita', A. Vilkkuna & V. Anttila, *Kansallisten tieteiden ja kotiseuduntutkimuksen historiaa*, Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen opetusmoniste (Jyväskylä 1978), s. 20–21. Man har också ansett att den svenskspråkiga historieforskningen karakteriseras av en strävan att undvika alla slag av nationalistiska bindningar, Max Engman, 'The Finland-Swedes: a case of a failed national history?', M. Branch (ed.), *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region, Nineteenth and Twentieth Centuries*, Studia Fennica Ethnologica 6 (Helsinki 1999), s. 175. Förklaringen kan kanske sökas i att förhållandet mellan vetenskap och

I Oskars vetenskapliga bana kan man urskilja tre skeden som mer eller mindre sammanfaller med hans mera personliga levnadsöden. Vändpunkterna ligger vid tiden för Milis död respektive äktenskapet med Emmy. Oskars bana som ung vetenskapsman fick en lovande start. När han blivit magister 1887 fortsatte han sina studier i nordisk filologi vid Uppsala universitet, där han fick vänner och inspiration för forskningsarbetet. Efter en lovande inledning började avhandlingsarbetet dock stampa på stället. Tiden efter Milis död innebar för Oskar ett slags mellanskede och ett ensamt kringgärande också i fråga om forskningen. Motivationen falnade och ofärdsåren bidrog närmast till att öka Oskars känsla av planlöshet till följd av osäkerheten om fosterlandets öde. Det långsamt framskridande forskningsarbetet möjliggjordes av arvet efter fadern, med vars hjälp Oskar kunde leva ett "ståndsmässigt" men relativt anspråkslöst liv. Han disputerade slutligen 1905 och utnämndes till docent två år senare. En tid av större förändringar inleddes 1909 då Oskar vid 47 års ålder utnämndes till professor i svenska språket och litteraturen vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet i Helsingfors. Hans liv fick nya fästpunkter och mål, vilka han snart delade med sin hustru Emmy.

Oskars forskningsämnen anslöt sig till det svenska språkets historia i Finland. Hans första publikation var en utgåva av "Finlands förste författare", Nådendalsmunken Jöns Buddes manuskript, *Jöns Buddes bok*. Doktorsavhandlingen behandlade språket i den medeltida Helsingelagen, som hade anknytningar också till svenskans utveckling i Finland. Oskars forskningsintressen kommer kanske tydligast fram i hans stora undersökning *De östsvenska dialekterna*, som är den första vetenskapliga framställningen om de finlandssvenska dialekterna.⁴³

Som forskare var Oskar något torr och moderat, helt i motsats till sin lärofader Freudenthal, för vilken vetenskap och språkpolitik tenderade att flyta samman.⁴⁴ Oskar deltog bl.a. i den diskussion om den svenskspråkiga bosätt-

amatörforskning var annorlunda i de båda språkgrupperna, en fråga som kräver ytterligare forskning. Oskar Hultman verkade på båda sidor av denna skiljelinje mellan vetenskap och fritidssysselsättning.

⁴³ O.F. Hultman (utg.), *Jöns Buddes bok* samt O. F. H u l t m a n, *Hälsingelagen och Uppslagslagens ärfidabalk i Cod. Ups. B 49. Språkhistorisk undersökning I* (akad. avh., Helsingfors 1905) o. *De östsvenska dialekterna* (Helsingfors 1894).

⁴⁴ Rolf Pipping har betonat Oskar Hultmans precision och samvetsgrannhet: "Hultman hörde till de forskare som föredraga det solida framom det briljanta", P i p p i n g, 'Oskar Fredrik Hultman', s. 66-67.

ningens ålder som upphetsade sinnera i början av 1900-talet. På basis av dialektjämförelser kom han till den fortfarande rådande uppfattningen att invandringen i huvudsak ägde rum på 1200- och 1300-talen från Mellansverige. Mot denna uppfattning stod bl.a. T.E. Karstens tanke om den svenskspråkiga befolkningens uråldriga bosättning i Finland som gick tillbaka ända till båtyxkulturen.⁴⁵ Oskars ståndpunkt ger en adekvat bild av hans attityd som forskare. Han undersökte finlandssvensk språkhistoria, som var viktig för honom själv, men strävade till objektivitet i högre grad än många av hans samtida som motiverades av den upphetsning som följde av språkstriden. Ur dagens synvinkel har man menat att han lyfte upp den nordiska filologin till den moderna forskningens nivå i Finland, och hans undersökningar är sålunda inte egentligen föråldrade.⁴⁶ I Oskars identitet både som forskare och finlandssvensk ingick moderation, också i de lägen då dessa två områden klart sammanföll. Det var viktigt att klarlägga den svenskspråkiga bosättningens ålder i Finland, ty dess långa historia legitimerade finlandssvenskarnas hemortsrätt i landet. Oskar försökte emellertid inte göra bosättningen äldre än vad det filologiska materialet gav anledning att förmoda.

Oskar Hultmans Finland, Sverige och Europa

Socialantropologen Fredrik Barths välkända definition av etnicitet betonar de etniska gränsernas och gränsdragningarnas betydelse för identitetsbildning.⁴⁷ Tillhörigheten till en etnisk grupp konstitueras enligt honom inte enbart genom medlemmarnas gemensamma kulturdrag, utan den bestäms i första hand av relationer till andra grupper, vilket innebär en betoning av vissa särskiljande drag. I fråga om finlandssvenskarna stämmer detta på ett alldeles speciellt sätt. De har varit tvungna att definiera sin position i förhållande till såväl finskheten som svenskheten. För medlemmarna av den bildade klassen omfattade denna process ytterligare andra europeiska länder som en tredje dimension.

Släkten Hultman hade sina rötter i Roslagen. Oskars farfarsfar flyttade därifrån till bruksregionen i västra Nyland och slog sig slutligen ned i Ekenäs på

⁴⁵ Bo Lönnqvist, *Suomenruotsalaiset. Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä* (Jyväskylä 1981), s. 39–40.

⁴⁶ Matti Klinge, 'Humanistiset tieteet', P. Tommila, A. Reitala & V. Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria II. Autonomian aika* (Porvoo 1983), s. 207.

⁴⁷ Fredrik Barth, 'Introduction', F. Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (Bergen/Oslo 1969), s. 15.

1700-talet. Oskars mor, som dog ung, härstammade från en petersburgstysk köpmannasläkt och hans andra styvmor Beate var hemma från Stockholm. Småstadfamiljen var alltså påfallande internationell och relationerna särskilt till Sverige var livliga. Man höll kontakt med de svenska släktingarna varvid man ofta hade orsak att besöka Stockholm. Likaså hade man en hög uppfattning om svensk kultur, vilket redan framgår av namnen i släkten. Oskars fars namn har anknytning till den svenska romantikens portalverk, Tegnér's *Friethiofs saga*, och själv hade han fått namn efter den dåvarande svenske konungen. Bland nära släktingar kan man ytterligare nämna kusinen Ingeborg, vars namn likaså har anknytning till *Friethiofs saga*. Även i övrigt odlade man aktivt svensk kultur i Ekenäs, de i stadens societetsliv centrala sällskapspjäserna och tablåerna lånade ofta motiv ur rikssvensk litteratur eller vikingaromantik: i dessa uppträdde t.ex. nornor eller nordmän som svor blodsbrödraskap.⁴⁸

Att studera i Sverige var för Oskar ett mycket naturligt steg. Sverige var en fortsättning på hemlandet, rent av ett andligt hemland, vars språk och kultur stod honom närmare än det finska. För Oskar innebar Uppsala vidgade vyer såväl intellektuellt som socialt. För fästmän skildrade han entusiastiskt det uppsaliensiska studentlivet, såväl de intellektuella impulser han fick som de svenska universitetsmännens umgänge, som var gladare, lättare och sundare, men samtidigt mera intellektuellt än dess motsvarighet i Finland. För honom framstod det svenska alltså som något öppet och glatt.⁴⁹ Senare, då han kört fast i sitt eget forskningsarbete, kände han sig emellertid redan alienerad vid ett besök i Uppsala. När hela Finlands framtid under ofärdsåren tedde sig osäker, framstod det ändå för honom t.o.m. som en möjlighet att fast bosätta sig i Sverige.⁵⁰

För Oskar var det helt tydligt mycket lättare att identifiera sig med och orientera sig mot Sverige än mot det finskspråkiga inre av Finland. För Oskar var Finland utanför Nyland ett främmande land som han kände sämre än många utländska länder. Det obligatoriska språkprov i finska som krävdes för docenturen var för honom en motbjudande prövosten.⁵¹ För en filolog kunde det knappast i och för sig bereda svårigheter att lära sig finska, men motvil-

⁴⁸ Oskar Hultman t. Mili Strömberg, odat., våren 1887, HS VI, ÅAB.

⁴⁹ Oskar Hultman t. Mili Strömberg 29.11.1887, 16.5.1888, HS VI, ÅAB.

⁵⁰ R e u t e r, s. 345.

⁵¹ Oskar Hultmans dagbok 19.11.1905, HS B:2, ÅAB. P i p p i n g, 'Oskar Fredrik Hultman', s. 51.

jan eller främlingskapet satt djupt. Oskar hade sedan barndomen vuxit upp i en nästan helt svenskspråkig miljö och hade följaktligen knappast hört finska ens ur tjänstefolkets mun. Folkspråket i barndomsmiljön har sannolikt haft en viktig betydelse för valet av språkläger inom den bildade klassen, ett val som ingalunda var lika självklart för alla som det var för Oskar Hultman.⁵² Oskar fick lära sig främmande språk redan då han som barn undervisades i bl.a. tyska och franska av hemlärare, av vilka två var hemma från Schweiz.⁵³ Till de språk som han fick lära sig hörde emellertid inte finskan, som på 1860- och 1870-talet sökte sin plats bland de s.k. bildningsspråken.

Senare omfattade Oskars bekantskapskrets nog också fennomanska universitetsmän, särskilt filologer som J.J. Mikkola och E.N. Setälä, men med dem umgicks han på svenska, vilket bestyrks av Setälä, som vid ett tillfälle yttrade att en bildad konversation ännu i början av 1900-talet sällan fördes på finska.⁵⁴ Oskar kände också en viss, för sekelskiftets svensksinnade intelligentsia karakteristisk, raslig överläghetskänsla i förhållande till den "tschudiska" finska befolkningen. Känslan kom i allmänhet till uttryck närmast i bisatser, inte i direkta eller kategoriska opinioner, som var främmande för Oskars sinnelag.⁵⁵

Oskar reste mycket – dock inte i Finland. Han besökte de flesta länderna i Västeuropa och reste t.o.m. i Afrika och Främre Orienten. Resorna var alltid samtidigt kulturhistoriska bildningsresor, även om de i allmänhet inte tog sikte på några omedelbara målsättningar. Även om resor för Oskar var ett sätt att distansera sig från ett liv i Finland, som han ibland upplevde som ångestfyllt, var han samtidigt på sina resor en representant för sin samhällsklass och sitt hemland. Hans finlandssvenskhet var i grunden småstadens borgerliga bildade klass' finlandssvenskhet, men på denna grund vidgades den till en bredare uppfattad finlandssvenskhet inom ståndspersonsklassen och intelli-

⁵² Också A.O. Freudenthal växte upp i en svensk miljö utan kontakt med det finska folket, vilket enligt L.A. Punttila var av central betydelse för hans utveckling. Dessutom hade släkten Freudenthal sina rötter i Sverige. L. A. Punttila, *Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesuunnan synty* (Helsinki 1944), s. 61–65. Se även Eino Jutikkala, 'Suomalaisuus yhteiskunnassa', P. Tommila (päätoim.) & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* (Jyväskylä 1989), s. 270–273.

⁵³ Reuter, s. 341.

⁵⁴ Matti Klinge, *Kaksi Suomea* (Helsinki 1982), s. 211–212.

⁵⁵ T.ex. Oskar Hultman t. Mili Strömberg 28.9.1887, HS VI, Oskar Hultman t. Frithiof Hultman 23.9.1881, HS V, ÅAB.

gentian. Som medlem av den finlandssvenska bildade klassen var Oskar i någon mån hemma överallt i den bildade borgerliga europeiska stadskulturen.

Under resorna lösgjorde man sig med andra ord inte från alla band med hemlandet. Ståndspersonsklassens och de bildades kontaktnät sträckte sig över gränserna och i de största städerna fanns nordiska kolonier, som Oskar ibland gästade. I de nordiska kolonierna betonades samhörigheten inom den skandinaviska kulturkretsen; när Oskar utomlands träffade landsmän var det i allmänhet fråga om svenskspråkiga sådana.⁵⁶ Också vistelser utomlands kunde på detta sätt indirekt stöda en finlandssvensk identitet med en dimension som för den bildade klassens medlemmar betonade internationella inslag.

I kulturgeografin används s.k. mentala kartor för att beskriva människors sätt att gestalta och värdesätta sin omgivning. De utgörs av kunskap om och tolkningar av platser. Med kartornas hjälp kan man finna de undersökta personernas sätt att gestalta t.ex. bekanta och främmande områden samt hur lockande respektive hotande olika områden upplevs.⁵⁷ Om man ville teckna Oskars mentala karta skulle dess "centrum" ligga i Nyland, på axeln Ekenäs–Helsingfors. Det centrala, bekanta och positivt värdesatta området skulle fortsätta över havet till Sverige, till Stockholmstrakten och Uppsala. Det område han kände skulle bli rätt stort: han kände väl också Tyskland och Italien och i söder skulle kartan sträcka sig till Medelhavets samtliga kuster. På kartan skulle Östersjön och Medelhavet framstå som förenande faktorer, vilket lämpar sig för en representant för finlandssvenskheten som betonar sin anknytning till havet. På kartan skulle kanske Nyland framstå som ett slags ö med havskontakter till omvärlden. Även om landskapet utgjorde centrum i Oskars liv, skulle det ligga i kartans nordöstra hörn varifrån alla kontakter riktade sig mot söder och väster. Det finskspråkiga inre av Finland skulle kanske som ett främmande område helt falla utanför kartan.⁵⁸

⁵⁶ Oskar Hultmans dagbok 24.12.1900–4.11.1901, 26.3.1901, HS B:2, ÅAB.

⁵⁷ Mark Billinge, 'Mental map', R.J. Johnston, D. Gregory, D.M. Smith (ed.), *The Dictionary of Human Geography* (Oxford 1986), s. 295.

⁵⁸ Finland är också för dagens finlandssvenska skolbarn "mindre" än de finskspråkigas Finland: de känner kustområdet, men det inre av landet är mera främmande. Å andra sidan är världen större i riktning mot Sverige, John Westholm, 'Kansa ja alue. Suomenruotsalaiset osana kansakuntaa ja valtiota', M. Löytönen & L. Kolbe (toim.), *Suomi. Maa, kansa, kulttuuri*, SKS Toim. 753 (Helsinki 1999), s. 279.

Från idyll till ironi

Som ett centralt tema i Oskars privatliv framstår kontrasten mellan strävan till en hemidyll och en ofta splittrad verklighet. En nostalgisk hemlängtan har betraktats som typisk för 1800-talets borgerskap och medelklass, en följd av kulten av det privata och hemmet. Strävan att göra hemmet till en trygg och fredlig hamn har av vissa forskare tolkats som ett sätt att kompensera för den grundläggande otrygghet och osäkerhet som gjorde sig gällande också inom de högre samhällsklasserna. Utkomsten var osäker, samhället genomgick en accelererande förändringsprocess och familjen hotades ständigt av upplösning genom död och sjukdomar.⁵⁹ Under 1800-talet förstärktes dessutom differentieringen av mannens liv i privat och offentligt, varvid den privata familjesfären fick bära upp allt starkare känsloladdningar. När Oskar och andra medelklassmän förverkligade sig själva i arbetslivet och samhället, drömde de samtidigt om det lyckliga hemmets frid.⁶⁰ När livets otrygghet splittrade familjelivet reagerade Oskar med att hålla fast vid idyllen, åtminstone på drömmarnas och minnenas nivå. Man kan visserligen med tanke på moderns död och faderns nya äktenskap betvivla att det barndomshem Oskar idealiserade alltid var särskilt harmoniskt. Som idé levde idyllen emellertid kvar i Oskars sinne och han förankrade den framför allt just i barndomshemmet, i faderns gård i Ekenäs.

Michail Bachtin har dryftat förhållandet mellan tid och rum i romanlitteraturen och använt begreppet idyllens kronotop för att beteckna ett visst slag av relation mellan tid och plats i idyllen. I idyllens kronotop är tid och rum enhetliga och bundna vid varandra, eftersom alla händelser i ett idylliskt liv står i ett organiskt förhållande till det lokala, till hembygdens bekanta platser: "livet och dess tilldragelser är organiskt fästa, sammanvuxna med det lokala, till alla hörn av hemlandet, till de hemvana bergen, till födelsestraktens dal, åkrar, å och skogar samt till födelsehemmet." Hembygden är en "självvillräcklig" miniatyrvärld, där generationer som bebor samma plats följer på varandra.⁶¹

I en roman hör kronotoperna till de viktigaste centra som organiserar in-

⁵⁹ Orvar Löfgren, 'Känslans förvandling: Tiden, naturen och hemmet i den borgerliga kulturen', J. Frykman & O. Löfgren, *Den kultiverade människan* (Stockholm 1979), s. 111–112. Peter Gay, *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud II. The Tender Passion* (New York 1986), s. 418, 128.

⁶⁰ Häggman, s. 193–195. Oskar Hultman t. Mili Strömberg 16.10.1886, HS VI, ÅAB.

⁶¹ Mihail Bahtin, *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia* (Moskova 1979), s. 388–389.

trigens handlingar.⁶² Begreppet kronotop är användbart också då man diskuterar människans sätt att gestalta sin egen livsberättelse och därmed hela sin identitet.⁶³ Oskars sätt att uppfatta sitt liv byggde enligt min uppfattning primärt just på en idyllkronotop som utgångs- och slutpunkt för en berättelse. Det finns anknytningspunkter särskilt till familjromanens stilart som Bachtin urskiljer som en kategori. Där begränsas den idylliska platsens enhet till en stadsbostad, till den borgerliga släktgården. Risker att idyllen skall falla sönder är också ständigt närvarande; idyllen antingen krossas eller kan skapas först vid romanens slut. Som en motpol till idyllens miniatyrvärld framstår den moderna, differentierade och egoistiska "stora världen". Utöver den borgerliga familjen representerar också småstadslivet ofta en trygg idyll, även om den ibland kan vara skådeplatsen för andlig inskränkthet.⁶⁴

I idyllen förekommer inte egentligen något vardagsliv, utan de återkommande dagliga företeelserna är allra viktigast. "Allt det, som är vardagligt i förhållande till centrala och unika biografiska och historiska händelser, är i idyllen just det mest väsentliga i livet."⁶⁵ Ur detta perspektiv kan också Oskars regelbundna levnadsvanor med dagligen upprepade rutiner tolkas som en strävan att skapa något slags känsla av idyll i sitt eget liv, också vid tidpunkter då han knappast hade andra möjligheter att göra det.

Merete Mazzarella har behandlat temata rörande såväl idyll som trånghet inom den finlandssvenska litteratur som skildrar en i huvudsak borgerlig levnadsmiljö.⁶⁶ Dessa temata framträder också på ett centralt sätt i Oskar Hultmans liv. Det förefaller som om trånghet och idyll skulle vara varandras spegelbilder. En idyll kan kännas trång, men å andra sidan kan trångheten också "idylliseras". Den finlandssvenska bildade klassens i viss mening trängda situation – den egna gruppens ringa storlek och trycket utifrån – fick t.ex. Oskar Hultman att söka en andlig tillflyktsort i en idyllisk livsform, i den svenskspråkiga småstaden och det borgerliga hemmet. Oskars idyll låg

⁶² Bachtin, s. 414. Bachtin (s. 243) definierar en kronotop i litteraturen som en väsentlig inbördes bindning mellan konstnärligt internaliserade relationer i tid och rum.

⁶³ Om berättelsens betydelse för uppbyggandet av jaget se Martin Kusch, 'Kertova minä', I. Niiniluoto & P. Stenman (toim.), *Minä. Suomen Filosofisen Yhdistyksen Helsingissä 13.-14.1.1986 järjestämien kollokvion esitelmiä* (Helsinki 1988).

⁶⁴ Bachtin, s. 395-397, 412.

⁶⁵ Bachtin, s. 389.

⁶⁶ Merete Mazzarella, *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition* (Helsingfors 1989) o. 'Idyllens kronotop. Kjell Westös novell "Moster Elsie"', *HLS* 74 (1999). Om idyllens trånghet, även Bachtin, s. 397.

emellertid mera i det förflutna, i barndomens och ungdomstidens hemgård och i den egna släktens förflutna, än i samtiden. I ett Finland som moderniserades, förfinskades och demokratiserades var det svårt att bygga en svensk-språkig borgerlig familje- och småstadsidyll i nutiden. Oskar försökte emellertid göra det ännu i sitt livs slutskede i och med att han slog sig ned i Gamla staden i Ekenäs, nära sin fars tidigare gård. Den kontinuitet mellan generationerna som hör till idyllen förverkligades emellertid inte. Milis son var död och det föddes inga barn i äktenskapet med Emmy. Också detta var en orsak till att idyllen inte projicerades på framtiden.

Den paradoxala längtan efter idyll i Oskar Hultmans liv uppvisar likheter också med större paradoxer inom finlandssvenskheten, paradoxer som formulerades i den offentliga diskussionen om den svenskspråkiga befolkningens ställning och "folkkaraktär". Å ena sidan ansåg man att den svenskspråkiga befolkningen karakteriserades av en optimistisk och företagsam livsinställning, å andra sidan upplevde man att den utgjorde en krympande grupp, vars öde var att till sist ge vika inför de livskraftigare "skogsfinnarna".⁶⁷ Den egna språkgruppens läge kunde inte undgå att påverka Oskars upplevelse av att framtiden var osäker, ty den egna gruppens framtid är viktig också för utformningen av individens förväntningar rörande framtiden och därmed av hela hans livsinställning.

I ett läge där det föreföll som om det svenska språket skulle få ge vika, hetade Oskar inte upp sig för svenskheten, utan sökte trygghet i idyllen. Ett annat för honom karakteristiskt sätt att reagera var att ta en ironiskt distans, vilket kommer till synes i dagbokens kommentarer om medmänniskorna. Ironi är ofta ett sätt att skydda sig; den ter sig som ett element som fjärmade Oskar från andra människor, som en distanserande lins mellan honom och andra. Vem eller vad som helst kunde bli måltavla för Oskars ironi, men de finskspråkigas "lågsinhet" och "uppkomlingsfasoner" lockade fram mera spetsiga kommentarer än t.ex. ekenäsbornas småstadsolater.⁶⁸ När det gällde idyllen var ironin mild, såsom i den "stadskronika" om småstadens sociala liv som Oskar skrev i Ekenäs för Mili som vistades i Helsingfors.⁶⁹

Ironi är en attityd som knappast påträffas inom tidens fennomanska bildade klass; dess medlemmar tog i sin fosterländska, sedliga och ofta även reli-

⁶⁷ Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm 1995), s. 7–14. Mazzarella, *Det trånga rummet*, s. 8.

⁶⁸ Oskar Hultmans dagbok 9.8.1900 o. 6.1.1900, HS B:2, ÅAB.

⁶⁹ Oskar Hultmans brev t. Mili Strömberg våren 1887, HS VI, ÅAB.

gjösa idealism i hög grad livet på allvar. Det framstod som en seriös kamp för upphöjda mål. Enligt J u h a S i l t a l a upplevde den fennomanska bildade klassen under 1800-talets andra hälft att den var en del av en större helhet, det finska folket, för vars bästa dess medlemmar idealistiskt var redo att offra sin egen välfärd. Tron på finskhetens frammarsch skänkte dem en inre övertygelse om en bättre framtid och om att vara delaktiga i något större.⁷⁰

Det är frestande att se Oskars ironiska och något distanserade attityd som ett i någon mening karakteristiskt drag också för den finlandssvenska bildade klassen mera generellt. För dess medlemmar var det sannolikt svårare att finna stora gemensamma värden som framstod som obestridliga, vilket ledde till att livet överhuvudtaget tedde sig mera mångtydigt. Redan Topelius hade ansett att den svenskspråkiga litteraturen i Finland gick mot sitt slut och Snellmans program krävde en förfinskning av den bildade klassen. De svenskspråkiga bildade upplevde en viss känsla av utanförskap i ett allt finskare Finland, men också i förhållande till de s.k. rikssvenskarna. Ture Janssons roman *De ensamma finlandssvenskarna* har betecknats som ett koncentrat av dessa känslor.⁷¹ En delförklaring till skillnaderna i livsinställning kan sökas också i språkgruppernas sociala struktur: i den ideologiskt seriösa fennomanska bildade klassens bakgrund finns anmärkningsvärt många prästläkter, medan den bildade klassens svenskspråkiga och liberala grupperingar till stor del bestod av mera sekulariserade och pragmatiska utövare av handel, industri och stadsnäringar.⁷²

Tanken om en idyll var åtminstone till en del en reaktion på yttre hot. För Oskar Hultman innebar detta emellertid inte endast att han inkapslade sig i en trygg miniatyrvärld, utan reaktionen fungerade också som en positiv utgångspunkt för hans vetenskapliga verksamhet. Hemmet och hemstaden med omgivning utgjorde för honom den grund på vilken han baserade de olika inslagen i sin identitet. Lokalkänslan sporrade honom att engagera sig i byggandet av en finlandssvensk identitet i en vidare mening: som lokalhistorisk amatörforskare inom den fria medborgaraktiviteten och som filolog inom sin professionella yrkesverksamhet. Oskar Hultmans finlandssvenskhet byggde uttryckligen på en idylliskt färgad lokal specificitet.

⁷⁰ Siltala, s. 12–18. Se även Irma Sulkunen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten risti-riita* (Helsinki 1995), s. 77–78.

⁷¹ Mazarrella, *Det tränga rummet*, s. 27–28.

⁷² Jfr Klinge, *Kaksi Suomea*, s. 167–180.

Den ungfinska hembygden

Om revitaliseringen av Helkafesten i början av 1900-talet

HENRIK MEINANDER

Försommaren 1903 utgav dåvarande och forna elever vid Jyväskylä seminari-um sitt femte *Suomen saloilta*-album. Seminariet hade utbildat folkskollärare sedan 1863 och det aktuella 40-årsjubileet gav anledning till ett antal lämpligt idealistiska reflexioner och dikter. Budskapet var ett och detsamma i alla bidrag. Kullen av nyexaminerade folkskollärare stod inför ett stort uppdrag, ett uppdrag som inte så litet påminde om missionärens värv ute i det mörkaste Afrika. Det gällde att sprida kunskapens ljus, att väcka och vårda folkets fosterländska sinnelag och framförallt att gå i spetsen för det snabbt spirande medborgarsamhället på lokalnivå. Eller för att citera seminaristen Juho Laines dikt om folkskollärarens mission:

Raakuus, hirviö tuo vielä
Nostaa päätään kauheaa:
Vilppi, vaino, irsta, murha –
Niistä yhä kuulla saa.

Siispä yhä tarmokkaampaa
Meiltä työtä vaaditaan:
Laajemmalle, syvemmälle
Valon virta ohjaamaan!

Den avslutande strofen påminde om att det inte räckte med att sprida upp-lysning i största allmänhet. Det gällde att inrikta sig på problematiska områ-

¹ *Suomen saloilta. Jyväskylän seminarilaisten albumi V* (Jyväskylä 1903), s. 2–3. Fritt översatt till svenska: "Råheten den hiskeliga / Lyfter alltjämt sitt hemska huvud: / Svek, ofärd, otukt, mord – / Om dessa vi än får höra. // Därför allt kraftigare / Insatser av oss krävs: / Allt bredare och allt djupare / bör ljusets stråle styras nu!"

den, såsom superi och osedlighet, eller alternativt, att stärka lågan där den redan brann, d.v.s. inom folkbildningen. Den erfarne folkskolläraren med signaturen "M.P.-ri" berättade hur han blivit ordförande för elevernas nykterhetsförening och därefter insett att han i konsekvensens namn också måste bli absolutist. Hans kvinnliga kollega "Helmi K", eventuellt en nybakad folkskollärarinna, skrev en rolig novell om hur mycket glädje och stolthet byborna kände över inköpet av ett harmonium till folkskolan i det fiktiva Salokylä. De ljuva tonerna fick en nästan att tro att man satt i kyrkan på gudstjänst!²

Nykterhetsivrandet, den nationella missionen och det därmed nära sammanhängande intresset för hembygden var centrala frågor i folkbildningen årtiondena närmast före första världskriget. I det följande skall jag ringa in denna kollektiva anda genom att analysera ett onekligen udda fall i folkbildningens och hembygdsarbetets historia, som synes fylla det av mikrohistoriker ställda kravet på att vara "exceptionellt typiskt".³

En av de personer som torde ha bläddrat i det ovan citerade *Suomen saloil-la*-albumet var den 22-åriga Armiida Manner, som efter att ha slutfört sina studier vid Jyväskylä seminarium samma vår anställdes som folkskollärare i Ritvala by i Sääksmäki socken i hjärtat av Tavastland. Under sitt första år som lärare i Ritvala, närmare bestämt försommaren 1904, arrangerade Armiida Manner en vårfest i byns brandkårslokal. Vid festen återuppfördes Ritvalas flera sekel gamla ritual, de så kallade Helkasångerna, som inte hade sjungits unisont i byn sedan slutet av 1880-talet.

Återupplivandet av denna medeltida pingstfest, i vilken ingick element som kunde tolkas som fruktbarhetsriter, uppmärksammades i början knappt alls av omvärlden. Det spirande akademiska intresset för Helkafesten koncentrerades i första skedet helt på dess äldre utdöda form. En del traditionsvetare skönjde t.o.m. rester av en fornfinsk tradition, även om man enades om att epitetet "Helka" härstammade från det svenska och allmänt germaniska uttrycket "Helga", d.v.s. något heligt och gudomligt. Under självständighetstidens två första decennier uppnådde festen genom sin mytiska historia en viss berömmelse bland medborgerliga evenemang. En klimax i denna utveckling nåddes vid Helkafesten försommaren 1941, då Tavastlands ungdomsföreningar mangrant deltog i tillställningen.⁴ Tre veckor senare utbröt

² Ibidem, s. 25–27, 92–96.

³ Matti Peltonen, *Mikrohistoriasta* (Helsinki 1999), s. 108.

⁴ 'Ritvalan Helkajuhlilla', *Helsingin Sanomat* 3.6.1941.

Juho Rissanens stora fresk Ritvalan helkajuhla i Finska Nationalteaterns foajé avtäcktes 1928 och hör utan tvivel till de kändaste konstverken föreställande festen. Fresken (här avbildas mittpartiet) beskriver processionens ankomst till Helkaberget; mansfolket tänder pingstbrasan och ringlekarna virvlar igång. Forskarna är dock numera eniga om att sångprocessionen och pingstbrasaorna var två separata traditioner. (Statens konstmuseum)

fortsättningskriget. Även om festtraditionen har fortsatt livaktigt fram till våra dagar, har dess största attraktionskraft småningom dalat.

Äkta eller oäkta?

Vad visste man då i början av 1900-talet om den gamla festtraditionen? Som så många andra folktraditioner väckte Helkafesten inte något markant intresse bland forskare eller den kulturellt intresserade nationella eliten förrän den hade hunnit avtyna. Den kyrkliga och administrativa överheten kritiserade festen redan under 1700-talet och förskrev mångahanda förbud i syfte att utrota de orgier, som tillställningen sades utmynna i. Byborna var av flera förståeliga skäl inte särdeles mottagliga för dylik påtryckning. Varför skulle man avstå från en i bygden sedan gammalt känd och av ungdomen emotsedd fest, som skapade samhörighet och höjde Ritvalas profil, inte minst i relation till den mycket dominerande kyrkbyn?

Den första forskaren som lockades till Ritvala för att uppteckna Helkarunorna var visserligen redan C.A. Gottlund, vars anteckningar från ett besök i byn högsommaren 1824 publicerades åtta år senare i hans skrift *Otava eli suomalaisia huvituksia*. Gottlunds skildring av festen och återgivning av de tre sånger som sjöngs under processionen innehöll det mesta av den informa-

tion, som under 1900-talet blev föremål för många vetenskapliga artiklar och monografier. Hans mera framgångsrike konkurrent Elias Lönnrot hade ett halvt år tidigare – d.v.s. i maj 1832 – publicerat en artikel i *Morgonbladet* som baserade sig på anteckningar gjorda hösten därförinnan, i vilken han framkastade tanken om att Helkaceremonierna bar spår av en förkristlig offerfest.⁵

Gottlund fäste också uppmärksamhet vid offerfunktionen genom att citera ett bevingat Ritvalauttryck om att jorden skulle utarmas om man avstod från Helkafesten. Enligt honom avslöjade dock en av sångerna, den kristliga legenden om Magdalena, att ritnen hade katolska anor. Därvid upphörde diskussionen, eftersom Lönnrots utgivning av *Kalevala* tre år senare sköt uppmärksamheten helt över på de karelska runosångerna. År 1846 utgav August Blåfield Helkarunorna i ett skillingtryck, som i hög grad baserade sig på Gottlunds återgivning i *Otava*. Det samma gjorde folklivsforskaren Kaarle Krohn i en 1892 utgiven edition.⁶

En lärd debatt om Helkafestens härstamning uppstod egentligen först efter 1899, då magister A.R. Niemi i ett föredrag vid Finska Litteratursällskapet gjorde gällande att sångerna innehöll flera hedniska ordvändningar och bar tydliga spår av ett baltiskt inflytande. Niemi pekade på likheter mellan Helkarunorna och lettiska midsommarsånger och fastslog avslutningsvis att festen bevisligen var "av hednisk tid och hade uppkommit under en period då vårt folk levde invid de baltiska stammarna".⁷ Redan Gottlund och Lönnrot hade uppmärksammat ord och uttryck i runorna som inte förekom i västfinska dialekter, utan snarast i ingermanländsk folkmun. Niemis tes var dock typisk för sin tid. Finsknationella historiker hade sedan 1860-talet försökt bevisa att Finland hade en egen historia före 1809 och vid seklets slut började de få flankstöd av likasinnade arkeologer och traditionsvetare. Genom att betona den finsk-baltiska gemenskapens betydelse ifrågasatte man uppfattningen om att allt högre samhällsliv skulle vara en produkt av den svenska tiden i Finlands historia.⁸

⁵ 'Ridvala Helka', *Helsingfors Morgonblad*, 41–42/1832.

⁶ Aug. Blåfield & Antero Warelius, *Ritualan Helka-wirret pränttäytetyt Hämeen kansan Ystäwiltä*, (Hämeenlinna 1846), [Kaarle Krohn], 'Ritwalan Helkawirret', *Kansanvalistus-seuran Lehtisiä* 5/1892.

⁷ A. R. Niemi, 'Ritwalan Helkajuhla', *Virittäjä* 1900, s. 17–20, 33–37, 49–57. Citatet från sidan 57.

⁸ Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia* (Porvoo 1989), s. 94–95, 111–119, Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vaihtajat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen* (Helsinki 1996), s. 34–61.

Niemi fick mothugg av Kaarle Krohn,⁹ men eftersom tesen om en egen förkristlig folktradition i landets kärnbygd onekligen var lockande kom den att leva vidare i olika versioner. Isynnerhet inom folkbildningen, som girigt sökte efter historiskt stoff som kunde stärka tron på den folkliga kulturens djupa rötter, emottogs Krohns tes villigt. Således fäste tidningen *Hämetär* i sitt referat av Helkafesten 1906 särskild uppmärksamhet vid att läraren Kollin i sitt föredrag hade talat om Helkafestens hedniska ursprung: "Föredraget var ypperligt belysande, det var som om åhörarna hade förflyttats till livet i hedenhös, med andra ord, det avtecknade en klar sinnebild av hur våra förfäder firade festen."¹⁰

Denna entusiasm var som sagt nyfödd och var på folkloristiskt håll alltjämt fixerad vid runosångerna. Gottlund eller Lönnrot hade inte besvärat sig till Ritvala på den rätta festdagen, utan hade rekonstruerat dess olika faser och dimensioner genom intervjuer och textanalyser. När Krohn och Niemi tog sig an frågan hade den avtynade festen inte ännu återuppstått i sin nya skepnad av folkbildande hembygdkult, vilket gav dem full frihet att behandla ämnet ur en rent textkritisk synvinkel. Den nya festens karaktär av nationell manifestation förstärktes av naturliga skäl efter att Finland blivit självständigt. Men även om detta lockade flera folklorister att bekanta sig med själva evenemanget förblev deras inställning till den nya festtraditionen avmått.

Tesen om en förkristlig och finsk-baltisk tradition hölls vid liv av litteraturvetaren Viljo Tarkiainen, som i sin 1922 publicerade studie om Helkafesten också fäste uppmärksamhet vid den historiska festens erotiska laddning. Ortsborna talade av tradition om att processionens ungmör "ropade ut Helka" – *Helanhuuto* – vilket enligt Tarkiainen inte enbart skedde för att förbättra skörden, utan även gav uttryck för deras beredskap till förlustelser i den värliga natten. Det var helt naturligt att ungdomen hade behov av detta och att "de tillsammans genom sång och dans upphetsar både sin kropp och själ till ett slags extastillstånd".¹¹

Även denna tolkning kan förstås i en samtida kontext. Kroppens sexuella drifter och undermedvetna bundenhet till naturen lockade i växande grad det

⁹ Elsa Enäjärvi-Haavio, *Ritvalan Helkajuhla*. Jälkeenjääneen käsikirjoituksen täydentänyt ja painoon toimittanut Martti Haavio (Helsinki 1953) s. 305–306.

¹⁰ *Hämetär* 6.6.1906.

¹¹ Viljo Tarkiainen, *Ritvalan Helka. Jubla ja virret* (Porvoo 1922), s. 21: "... ja että he yhdessäololla, laululla ja tanssilla kiihdyttivät sekä ruumiinsa että henkensä jonkinlaisen haltioitumistilaan".

bildade borgerskapets uppmärksamhet i Europa och utmynnade som bekant i att Sigmund Freud blev en husgud för många. I Finland var mottagligheten för dylika funderingar och associationer dock begränsad. Detta framgår av att folkloristen Elsa Enäjärvi-Haavio i sin 1953 postumt utkomna stora monografi om Helkafesten framhävde hur kraftigt osedlighet fördöms i runosångerna och hur starkt de genomsyrades av det kristna budskapet om människans arvsynd.¹²

Enäjärvi-Haavio visade på ett övertygande sätt att traditionen var katolsk av härkomst – uppenbarligen framvuxen under 1300-talet – och hennes verk är fortfarande starkt normgivande för utforskningen av Ritvalafesten. Därför är det väsentligt att notera hur marginellt hon behandlar Helkafestens revitalisering och hur kategoriskt hon betecknade detta som något helt annat än den gamla bytraditionen. Inställningen var fram till 1980-talet helt riktig inom folkloristisk forskning. Den bottnade enligt Simo Knuutila i övertygelsen om att *betydelsen* av en tradition är synonym med dess *syfte*, vilket i Helkafestens fall innebar att man ansåg att traditionen slutgiltigt hade brutits då dess funktion som fruktbarhetsrit hade gått förlorad.¹³

Följden var att folklivsforskarna i jakten på det förment ursprungliga än en gång kom att negligera de samtida traditionsformerna och deras samhällskontext. Så hade ju skett redan under 1800-talet, då forskarna främst hade fascinerats av hur Helkasångerna språkligt och tematiskt hörde ihop med fornfinnsk folklore. När Gottlund under sitt besök i Ritvala 1824 noggrant upptecknade runorna slösade han inte ett ord på det samma år slutförda storskiftet i byn, som utan tvekan var den mest omvälvande händelsen i dess långa historia. Poängen är att Gottlund inte konfronterades med ett statiskt bysamfund, utan med ett kollektiv statt i accelererande förändring. Detta måste på något sätt ha påverkat festens dåvarande sociala funktion och kulturella inramning. Det oaktat har senare forskning utan reservationer hänvisat till Gottlunds skildring då det har gällt att beskriva den "ursprungliga" festen.

Problemet med att klassificera traditioner i äkta och oäkta exemplifieras också av att de sjungande jungfrurna i Ritvala redan fr.o.m. 1850-talet hade stöd av det ovan nämnda 1846 publicerade skillingtrycket. De bar således inte vidare på en uteslutande muntlig tradition, utan på en sed som redan

¹² Enäjärvi-Haavio, s. 345–346.

¹³ Simo Knuutila, 'Konstruktiosta rekonstruktioon – kuinka menneisyttä muutetaan', *Aikakirja* 3 (Valkeakoski 1991), s. 47.

hade inflätats i den litterära kulturen och som inte hade kunnat fortleva fram till 1880-talet utan detta flankstöd. När magister Eevert Laine i juni 1902 intervjuade Serafia Led (1839–1939), som tillsammans med sin syster Amanda (1833–1920) var en av de få levande informanterna som mindes den äldre festen,¹⁴ berättade hon att det hade funnits flera exemplar av skillingtrycket i byn och att också hon själv i tiden hade ägt detta häfte.

Serafia Led beskrev hur de sista Helkafesterna i slutet av 1880-talet hade urartat p.g.a. berusade åskådare som öppet gäckade och störde de sjungande flickorna. I hennes barndom hade allt skett med andakt, men när den hånfulla attityden förstärktes och man började säga "att där går Ritvalaflickorna och skriker" gitte man inte fortsätta.¹⁵ Denna gradvisa förskjutning i traditionen beskrevs i tidningen *Uusi Suometar* av Axel O. Heikel, sedermera grundare av Fölisöns hembygdsmuseum, som anlände till byn pingsttorsdagen 1881 i hopp om att få uppleva processionen. Först såg allt bra ut. Allmogen var samlad, män och kvinnor skilt för sig, ungmörna stod redan i en klunga. Men sedan uppstod förvirring. Flickorna gjorde gällande att de inte kunde sångerna utan "arket" – d.v.s. skillingtrycket – och efter viss tvekan började de tåga under tystnad till den slutliga destinationen.

Heikels artikel har citerats otaliga gånger, isynnerhet den dråpliga skildringen av hur hela tillställningen strax därpå avbröts då ångbåtens vissla hördes bakom åsen och alla rusade till bryggan vid Hakala strand: "Höyryn kieli woitti laulun mielen, nykyajan huwitukset puhalsiwat pois wiimeisetkin wiwahdukset entisydestä!"¹⁶ Men månne någon har noterat att det i Heikels redogörelse finns många detaljer, som visar att sångtraditionen redan tidigare hade börjat byta skepnad och att ritualen inte var ett isolerat fenomen, utan en länk i bygdens övriga fritidskultur. Flickornas beroende av skillingtrycket och till synes lättvindiga sätt att avbryta processionen vittnar om att festen redan en längre tid hade fungerat inom nya ramar, rättare sagt i det växande kulturella korstryck som samhällets modernisering innebar. Därtill omnämner Heikel nästan ofrivilligt att förnöjelserna ingalunda tog slut då processionen avbröts. En del av ungdomen sökte sig ännu samma kväll till grannbyn där det

¹⁴ Enäjärvi-Haavio, s. 56–57.

¹⁵ Eevert Laineen muistiinpanoja Ritvalan helkajuhlista Ritvalassa 25.6.1902, Ark.jks. n:ro 1222, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS).

¹⁶ 'Ritwalan helkatansseja ja leikkejä Sääksmäellä', *Uusi Suometar* 26.7.1881. Citatet övers.: "Ångans språk vann sångens sinne, de moderna förlustelserna blåste bort även de sista antydningarna av det förgångna".

hölls dans på två gårdar. Följande kväll fortsatte festandet med pingstbrator, danser och lekar på många håll i Sääksmäki – Ritvala säkert inbegripet.

Dessa iakttagelser sammanfaller väl med Simo Knuutilas invändningar mot den dualistiska indelningen i äkta och oäkta traditioner. I stället för att binda traditionens betydelse till dess syfte borde man se Helkafesten som en berättelse i handling, som en fest vars betydelse helt enkelt ligger i att den iscensätts årligen. Om så sker relativeras hela frågan om hur mycket eller litet den "nya" Helkafesten påminner om den "gamla". Festens kulturella betydelse och samhällliga kontext har förändrats flera gånger under historiens lopp. När det frivilliga medborgarsamhället i början av 1900-talet hade fått ett fotfäste på landsbygden var det naturligt att det även tog ansvar för folkfesternas fortlevnad. Avbrottet mellan slutet av 1880-talet och 1904 var dessutom inte det första eller sista i festens historia och kanske inte ens det mest omvälvande. Berättelsens finsknationella laddning i början av självständighetstiden avtog markant efter avbrottet under fortsättningskriget.

Kontinuitet och brytning

I vilket ekonomiskt och socialt sammanhang bör Ritvalafesten uppfattas? Framförallt måste festen ses som en oskiljbar del av det agrara samhället i Sääksmäki socken, vars stegvisa integration med den expanderande marknadsekonomin bildar den historiska ramen för hela denna studie. Bygden är ett av Finlands äldsta fast bosatta jordbrukssamhällen. Tack var sina flera vidsträckta åkerfält hörde socknen tidigt till de åkerrikaste i Tavastland. I slutet av 1800-talet var tio procent av socknens areal bebrukad, medan länets medeltal låg omkring 6,5 procent.¹⁷ Det största av dessa bördiga lerfält och lerblandade sandslätter sträcker sig från kyrkbyn Huittula till grannbyn i väster – Ritvala – och inte för inte sade ortsborna att "Jo sitte maailmakin loppuu, kuin Ridvalan Helka ja Huittulan vainio".¹⁸

Kyrkbyn Huittula och Sääksmäki medeltida kyrka är belägna vid nordvästra stranden av den stora insjön Vanajavesi, som förbinder Tavastehus med Pyhäjärvi och de övriga vattendragen i Kumo insjösystem. Strax norr om

¹⁷ J. E. Rosberg, 'Sääksmäki socken. Utkast till geografisk sockenbeskrivning', *Geografiska föreningens tidskrift* XI 1899, s. 308.

¹⁸ Arvid Ohlsson, 'Ritvalan Helkajuhla', *Suomen matkailuyhdistyksen vuosikirja* 1929 (Helsinki 1929), s. 140. Citatet övers.: "Den dag då Helkafesten i Ritvala och Huittula slätter går under, den dag går även världen under".

kyrkbyn höjer sig den ståliga Rapolaåsen, vars runda istidsformation liknar befästningsvallar och därför lockade finsknationella historiker att i den se en stor fornfinsk fortifikation. Landsvägen mellan Huittula och Ritvala var fram till 1950-talet en av stråkarna mellan Tammerfors och Tavastehus, vilket gjorde att Ritvala stod i kontinuerlig kontakt med yttervärlden.

Varje by har dock sina särdrag, vilket med önskvärd tydlighet kom fram i samband med storskiftet, som inleddes i Sääksmäki socken på 1760-talet. I Huittula började man efter mångt och mycket parlamentarande genomföra storskiftet 1769, men i grannbyn Ritvala räckte det långt in på 1800-talet innan en invecklad tvist mellan bönderna och högeståndssläkten Wunsch, som hörde till socknens största landägare, kunde lösas till böndernas förmån. Skiftet inleddes 1817 och slutfördes sju år senare. Skogsmarkerna skiftades likaså och åtta gårdar tvingades flytta ut från den gamla kärnbygden runt byns vägkorsning, Ritvalan Raitti, som också var startplats för Helkafestens procession mot Helkaberget, åsen som skilde byn från Vanajavesi.¹⁹

När de agrara lokalsamhällena under 1800-talet började knytas till marknadsekonomin dikterades utvecklingens hastighet väsentligen av hur nära belägna orterna var till det expanderande järnvägsnätet, ångbåtstrafikerade insjöar och gryende industrisamhällen. Ritvala hörde till de mera gynnade lokalsamfundet. Endast ett år efter att järnvägen mellan Helsingfors och Tavastehus hade tagits i bruk (1863) startade en reguljär ångbåtstrafik mellan Tavastehus och Tammerfors. Rutten gick via Sääksmäki och kyrkbyns hamn förlades vid Hakala strand, som egentligen hörde till Ritvala by.

Efter att järnvägen till Tammerfors hade blivit färdig 1876 miste ångbåtstrafiken över Vanajavesi sin ekonomiska betydelse. I gengäld började primärnäringarna i Sääksmäki alltmer pulsera i takt med det stadigt växande industrisamhället i Valkeakoski ett par mil norr om kyrkbyn. Läget vid forsen mellan Mallasvesi och Vanajavesi gjorde tidigt Valkeakoski till socknens ledande kvarnort, men efter att man 1869 hade öppnat en kanal mellan sjöarna tog utvecklingen en annan riktning. Den med trämassa som råämne producerande pappersindustrin tog just då fart i Finland. Tack vare kanalen, forsen och sitt goda läge mellan två stora sjöar med skogrika uppmarker, utvecklades Valkeakoski under slutet av 1800-talet till ett av landets mest betydande centra för skogsindustrin. Arbetskraften rekryterades i första hand från omnejden, inte minst från de folkrika byarna Huittula och Ritvala. Dessutom ska-

¹⁹ Eino Jutikkala, *Sääksmäen pitäjän historia* (Jyväskylä 1934), s. 321–326.

pade det växande industrisamhället en betydande marknad för ortens animalieproduktion.²⁰

Allt detta förändrade vardagslivet i Ritvala. Satsningen på animalieproduktion knöt byn både i ekonomiskt och kulturellt hänseende oåterkalleligen till de närstående tätorterna, samtidigt som det stigande välståndet gav upphov till en betydande folkökning som också den rubbade byns traditionella struktur. Helkafestens gradvisa avtyning under andra hälften av 1800-talet var en direkt följd av dessa strukturella förändringar. Ett annat resultat av samma moderniseringsprocess var medborgarsamhällets framväxt. Ortens ledande skikt engagerades fr.o.m. 1870-talet på olika sätt i finskhetsrörelsen, och i takt med att läskunnigheten och dagstidningar spreds fortsatte kretsen av samhälleligt intresserade och argumenterande individer att växa.

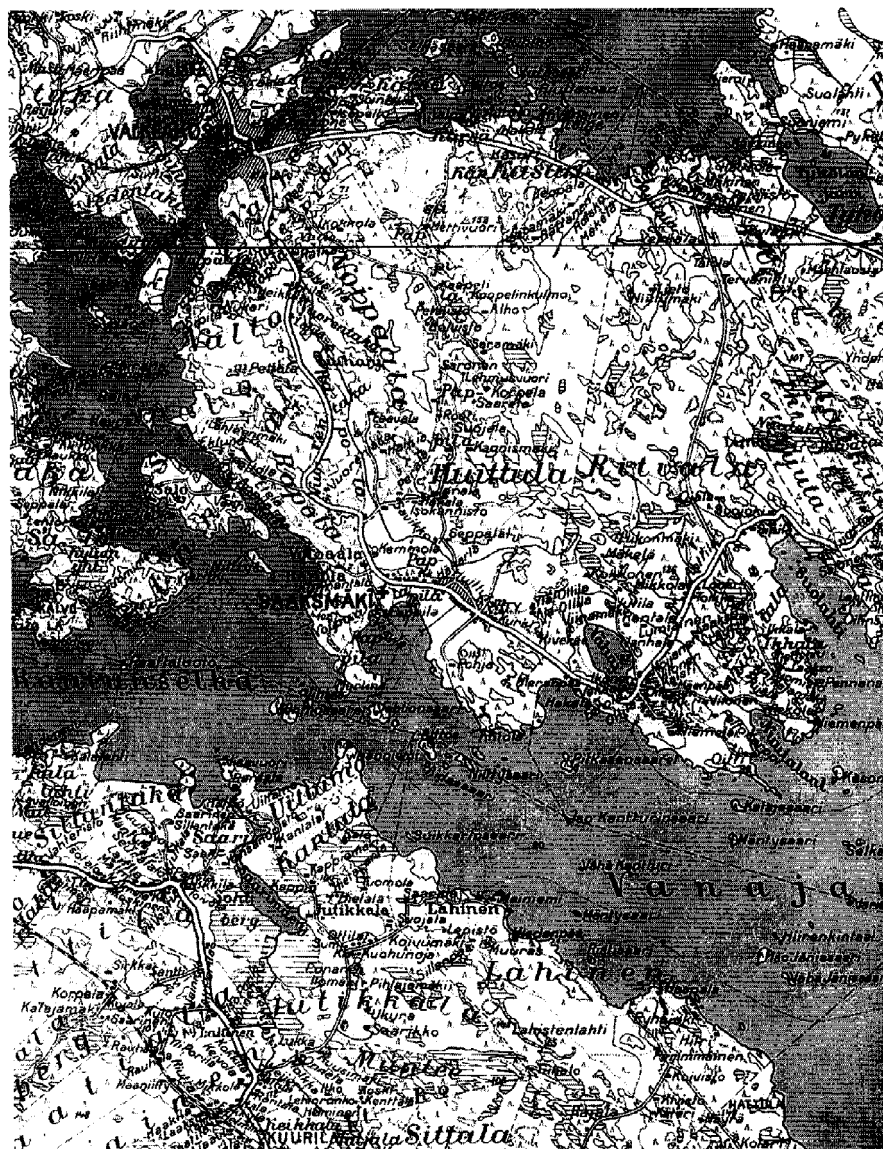
Ett uttryck för den spirande medborgarandan i Sääksmäki var också ortsbornas kamp mot bryggaren J.F. Schmausser, som 1875 hade startat en ölfabrik i Valkeakoski och under följande decennium etablerade försäljningspunkter ute i byarna, vilket uppgavs ha lett till ordningsproblem på många håll. En ny förordning tvingade bryggaren att 1884 ansöka om fortsatt försäljningstillstånd i byarna av kommunalstämman. Han erhöll ett begränsat tillstånd med flankstöd av industriortens representanter i stämman, men då frågan 1886–1887 på nytt kom upp till behandling röstade en stor majoritet emot ansökningen. Den tavastländska pressen rapporterade samtidigt om osedligt leverne i Valkeakoski och några år senare, närmare bestämt 1890, grundades Sääksmäki nykterhetsförening.²¹

I vilken mån alkoholkonsumtionen i realiteten hade tilltagit ute i byarna är svårare att bedöma. Får man tro *Hufvudstadsbladets* korrespondent, som besökte Sääksmäki sommaren 1885, var allmogen i Sääksmäki nykter eftersom den hade svårt att få tag på alkohol.²² Viktigt är hur som helst att notera att lokalsamhället hade börjat visa nykterhets- och sedlighetsfrågan allt mer uppmärksamhet. Och som på andra orter sammanhängde attitydförändringen väsentligen med att det sedan 1860-talet bedrivna folkbildningsarbetet började uppfattas som nyttigt och trovärdigt. Det första steget i detta arbete

²⁰ Ibidem, s. 667–687.

²¹ Ibidem, s. 741–743, 'Kirje Valkiakoskelta: Sääksmäki – Epäsivellisyys', *Aamulehti* 1886, n:ro 50, 'Juoppoutta Valkiakoskella Sääksmäessä', 'Uusi raitiusseura perustettu Sääksmäelle', *Uusi Suometar* 1890 n:ro 29, 'Uusi raitiusseura yliopp. Heleniuksen esitelmän johdosta perustettu Sääksmäen p:ssä', *Maamme* 1890 n:ro 16.

²² 'Lite här och hvarstans', *Hufvudstadsbladet* 29.7.1885

Ritvala by är belägen nära Vanajaväns norra strand, närmare bestämt sydost om den lilla insjön Vähäjärvi. Byn utvecklades fram till slutet av 1800-talet i nära växelverkan med den i väster angränsande kyrkbyn Huittula och Sääksmäki medeltida sockenkyrka. Sedan dess har industriorten Valkeakoski varit bygdens centrum (Finlands ekonomiska karta 1931: IV:5 Tammerfors).

togs 1866 då socknens ambulerande skola började verka i kyrkbyn och två år därefter fick ett eget skolhus, vilket förstås innebar att skolan blev stationär.²³

Den anonyme *Hbl*-journalisten – måhända August Ramsay – noterade i samma reseskildring att kommunen hade fyra folkskolor och tillade att deras arbete redan bar frukt: "Höflighet emot herrskap, uppenbarade sig i bugningar, nigningar, möss- och hattaftagningar, bewisar att denna del af folkets uppfostran icke blifwit försummad." Nio år senare, hösten 1894, inledde folkhögskolan Päivölä sin verksamhet i södra Sääksmäki med magister Severi Nyman (sed. Nuormaa) som föreståndare. Initiativtagaren, Tavastländska studentavdelningen vid Helsingfors universitet, hade bekostat Nymans studieresa till skandinaviska folkhögskolor, vilket säkerligen medverkade till att den nya tidens fordringar genast satte sin prägel på läroplanen. Förutom diverse traditionsämnen fick eleverna undervisning i bl.a. kommunallära, geografi, hälsolära och gymnastik.²⁴

Det stora framsteget i kommunens folkbildning skedde dock först 1898, då förordningen om folkskolornas distriktindelning trädde i kraft och beslutsfattarna inte längre kunde uppskjuta upprättandet av nya folkskolor av kostnadsskäl. Kommunen måste inom tre år se till att skolhågade barns resa inte översteg 5 kilometer. Sääksmäki delades således upp i sju skoldistrikt och ett av dessa bildades i Ritvala, vars folkskola började sin verksamhet i Iso-Ee-rola gårds huvudbyggnad i september 1903. Man påskyndade uppförandet av en särskild skolbyggnad invid den traditionella Helkabacken, men efter diverse fördröjningar och förändringar invigdes skolan 1907 på en annan tomt en halv kilometer därifrån.²⁵

Skolans första lärare Armiida Manner – Helkafestens återuppväckare – var således den som tog det nya skolhuset i bruk och fick uppleva hur folkundervisningen slog ordentligt rot i byn. Som bonddotter från grannkommunen Hattula var hon knappast en udda figur i Ritvala.²⁶ Isynnerhet inte som hon genast körde igång frivillig verksamhet såsom körsång och därvid blev ombedd att lära flickorna att återuppföra de närapå bortglömda Helkasångerna. Här möttes två traditioner på ett lyckosamt sätt. Flickorna hade i sin upp-

²³ Jutikkala, s. 727–728.

²⁴ Ibidem, s. 732–737.

²⁵ Rauno Selin, *Sääksmäen pitäjän historia* II (Valkeakoski 1982), s. 155–158.

²⁶ *Jyväskylän seminaari 1863–1937. Muistojulkaisu*, red. J.M. Mikkola, Artturi Leinonen & Sulo Rekola (Helsinki 1937), s. 783. Enligt matrikeln gifte sig Armiida Manner sedermera med handelsmannen Jaakko Veijalainen.

växtmiljö av äldre bybor fått höra om den gamla seden, medan Armiida Manner igen hade ingått i den kör som uppfört sångerna vid Jyväskyläseminariets vårfest 1903.²⁷

Ingendera parten var dock traditionsbärare i egentlig mening, vilket gjorde att festens iscensättning efter processionen från bykärnan till brandkårslokalen avlöpte enligt samma schema som tidens övriga hembygds- och medborgarfester. Den gamla festens momentum hade varit själva processionen och byns kollektiva engagemang i förberedelserna och de åtföljande, inte sällan nog så frimodigt utmynnande danserna. En sådan regi var emellertid inte förenlig med folkbildningens didaktik, eftersom den skedde nästan helt på lokalsamfundets villkor och inte innehöll några symboliska hänvisningar till den eftertraktade nationella och regionala gemenskapen.

Hembygdens förtrollning

Om Armiida Manner inte hade övat upp Helkasången med sina elever i Ritvala hade antagligen någon annan ordsbo förr eller senare gjort det. Det ideologiska intresset för hembygdens kultur och historia, eggat av nationalismens folkdyrkan, hade vuxit fram bland akademiska forskare under 1800-talet och vid ingången till 1900-talet diskuterades hembygdsfrågan i de flesta vetenskapliga tidskrifter i Finland. Eftersom dessa tidskrifter skrevs och lästes av ett bildat borgerskap, som samtidigt var aktivt engagerat i att grunda folkhögskolor och idka folkbildning, spreds de nyaste forskningsrönen och slagorden snabbt ut till lokalsamfunden.

Idéspridningen skedde inte enbart i folkhögskolorna, som under 1890-talet sköt upp som svampar ur jorden runt om i landet, utan även i folkskolorna, vilka efter 1898 års distriktsreform i snabb takt utkonkurrerade Helsingfors universitet och läroverken som nationens viktigaste bildningshärdar. Professorer och skaldar klädde nationalandan och hembygdskärleken i "högt o dyra ord", men då det gällde att inpränta budskapet i det växande släktet kunde ingen ersätta folkskollärarna. Redskapet i detta bildningsarbete var framförallt Zacharias Topelius *Boken om vårt land* (1875), som utkom i otaliga nyupplagor på de båda inhemska språken fram till 1930-talet.

Topelius – professorn och skalden *par préférence* – sparade inte ord för att visa hur historien och geografin var oskiljbara och hur de tillsammans bildade en ram för nationens öden. Tanken styrde inte enbart den framväxande geo-

²⁷ Enäjärvi-Haavio, s. 122.

grafiska forskningen i vårt land. Den stimulerade i hög grad också den spirande lokalhistoriska forskningen, som var en utlöpare av den nationalistiska historieskrivningen, och pekade väsentligen i samma riktning som den tyska Heimat-forskningen, vars inflytande gjorde sig gällande inom de flesta humanistiska vetenskaperna i vårt land.²⁸

Ett aktuellt exempel på intresset för hembygdsforskning var professor J. E. Rosbergs omfattande geografiska sockenbeskrivning av Sääksmäki som ingick i *Geografiska föreningens tidskrift* 1899. Rosbergs uttalade syfte var att blåsa nytt liv i den gamla traditionen att insamla sockenbeskrivningar, vars anor gick tillbaka ända till 1600-talet, och att presentera en modell för hur vetenskapligt hållbara beskrivningar kunde göras. Beskrivningen baserade sig på ett material som hade insamlats av Geografiska föreningen under en exkursion till Sääksmäki och därefter kompletterats med uppgifter erhållna av intresserade ortsbor.

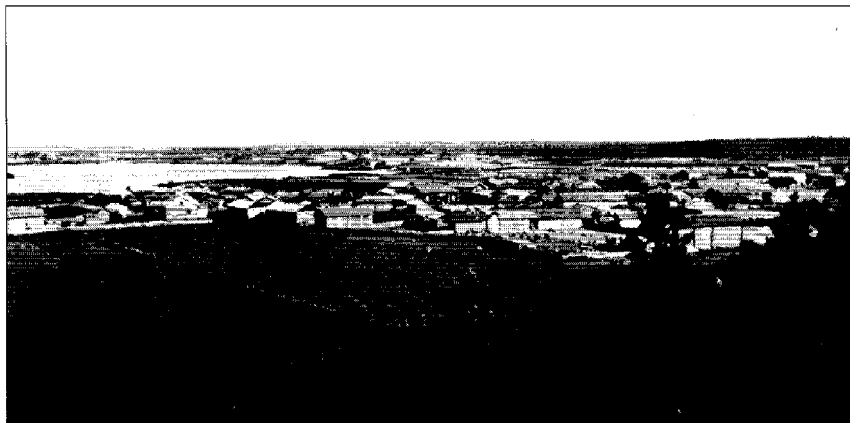
Enligt Rosberg var dessa entusiaster hembygdsforskarens bästa medarbetare, "ty hvarje person med kärlek till sin hembygd kan om icke precis gifva en sådan geografisk sammanställning, så åtminstone samla bidrag till densamma".²⁹ Därefter avtecknade Rosberg bygden i all sin mångfald, börjande med istidsformationer och åkerarealer och avslutande med karakteriseringar av allmogens sedvänjor och det expanderande industrisamhället i Valkeakoski. När Eino Jutikkala i början av 1930-talet skrev ett gediget verk om Sääksmäki sockens historia baserade han många av sina skildringar av sekelskiftets agrarsamhälle på Rosbergs iakttagelser.³⁰

Rosberg beskrev utförligt ekonomin och vardagslivet i Ritvala. Han noterade att de flesta hemmanen hade åtminstone två hästar, men att det ändå var fråga om en äkta bondby med förfallna gårdar, byggda i fyrkant. Inomhus syntes dock tecken på stigande kultur, eftersom man hade gardiner och åt "på bordduk, med knif och gaffel ur tallrik". Helkafesten blev också omnämnd. Intressant nog uppmärksammade Rosberg att man i grannbyarna påstod "att sedligheten vore sämre i Ritvala än i omgifningen och att detta vore en reminiscens från det uppslupna lifvet under de forna helka-festerna". Han ville

²⁸ Allan Tiitta, *Harmaankiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede* (Helsinki 1994), passim, Päiviö Tommila, 'Paikallishistorian tutkimus eilen ja tänään', i *Paikallishistoria*, red. Mauno Jokipii (Jyväskylä 1996), s. 9–25.

²⁹ Rosberg, s. 112.

³⁰ Eino Jutikkala, *Sääksmäen pitäjän historia* (Jyväskylä 1934).

Den i början av 1900-talet förhärsligade hembygden var sällan lummig. Buskar och träd avverkades till bränsle och resten av vegetationen blev föda för får och annan boskap. Fotografisk vy över Ritvala by från söder av K.E. Kivirikko 1907. Notera även den rätta bebyggelsen (Enäjärvi-Haavio, s. 32b).

inte ta ställning till ryktets sanningshalt, men konstaterade ändå något insinuerande att superiet i byn hur som helst hade minskat.³¹

Rosbergs lakoniska konstaterande att festen hade hedniskt ursprung torde ha baserat sig på folkloristen A.R. Niemis ovannämnda tolkning av Helkarunorna. Niemi publicerade talet i omarbetad form år 1900 i tidskriften *Virittäjä*, som hade grundats tre år tidigare uttryckligen för att väcka allmänhetens intresse för hemspråket och dess kulturhistoria. En genomgång av tidskriftens första årgångar bekräftar språkvetarnas hembygdsvurm. Till specialiteterna hörde recensioner av finskspråkig skönlitteratur ur ortografisk och syntaktisk synpunkt. Granskningarna besjälades av tron på ett "rent" modersmål, vilket framgår till exempel ur en recension av Kalle Kajanders debutroman *Kun talonpojasta tuli herra* (1897). Recensenten prisade Kajander för hans korrekta återgivning av den sydtavastländska dialekten och uppmanade även andra författare att frigöra sig från de germanska språkens inflytande, isynnerhet då de eftersträvade att återge folkspråk.³²

Tron på en genuin folkkultur gjorde sig också gällande bland tidens främ-

³¹ Rosberg, s. 308, 338–339.

³² *Virittäjä* 1900, s. 47.

sta pedagoger, vilket inte är överraskande med tanke på att deras yrkeskår gick i spetsen för det praktiska hembygdsarbetet. *Tidskrift för Pedagogiska Föreningen* publicerade år 1900 en ingående artikel i frågan av hembygdsentusiasten Robert Boldt, som kunde betecknas som en introduktion till hur hemortslära borde undervisas i skolorna. I motsats till Topelius, vars hembygdsuppfattning bottnade i en religiös världsbild, såg Boldt hembygdsarbetet som ett led i mänsklighetens stora upplysningsprojekt. Dogmer och principer hade alltför länge styrt människors liv. Nu gällde det att lära ungdomen att tänka med egen hjärna. Detta skedde bäst genom att skärpa deras iakttagelseförmåga, det vill säga genom att fästa deras uppmärksamhet vid hemorten och dess naturförhållanden.³³

Boldts synsätt var helt i linje med den induktiva undervisningsmetod som redan länge hade förespråkats inom folkbildningen, men som först under slutet av 1800-talet började få större praktisk tillämpning i skolorna. I Finland företräddes läran framförallt av den mångsidige skolreformatorn Mikael Soininen (tid. Johnsson), som i ett antal inflytelserika skrifter och normgivande förordningar marknadsförde en induktiv didaktik som stimulerade elevernas självständiga inlärningsförmåga och därmed stärkte deras karaktär, vilket enligt tidens åskådning borde vara den ultimata målsättningen för all uppföstran. Nyckelordet var "handling" och bland de aktiviteter som Soininen förespråkade var flertalet sådana som förkovrade elevernas hembygds-kunskap.³⁴

Ungfinnen Soininen inledde denna kampanj på bred front under sina åtta år (1899–1907) som föreståndare för Heinola seminarium. Också om Jyväskylä seminarium i dessa tider dominerades av gammalfinska lektorer, vars

³³ Robert Boldt, 'Hemortslära', *Tidskrift utg. af Pedagogiska Föreningen i Finland* 1900, s. 313–328. Boldts centrala roll i sekelskiftets hembygdsarbete framhävdes senhösten 1909, då han fick äran att skriva en programförklaring i provnumret av den nya tidskriften *Kotiseutu*. Tidskriften etablerade genast ett samarbete med det svenskspråkiga organet *Hembygden*, som också började utkomma 1910. I den första årgången av *Kotiseutu* ingick en lång recension av H.W. Conwentz inflytelserika verk *Die Heimatkunde in der Schule* (2:a uppl. 1906). Recensenten, arkeologiprofessorn A.M. Tallgren, understödde Conwentz metod, som gick ut på att flera läroämnen integrerades i den praktiska hembygdsundervisningen: "Näin heräisi havaintosilmä – jo noilla asteilla, jolloin maantiede, luonnontieteet ja historiaa, vieläpä äidinkieliäkin kulkevat rinnan erottomattomana kokonaisuutena", *Kotiseutu* 1910, s. 68–69.

³⁴ Mikael Johnsson, *Kansakoulu ja luonteenkasvatus elämää varten* (Helsinki 1905), Heidi Hilli-Tammilehto & Sirpa Tani, 'Kotiseutuopetuksesta ympäristö- ja luonnontietoon: lähiympäristön huomioon ottaminen suomalaisessa kouluopetuksessa', *Terra* 1999, s. 69–70.

intresse för ett medborgerligt organiserat hembygdsarbete var måttligt, fanns det även i detta seminarium enstaka ungfinnar, vars entusiasm för hembygden var minst lika stor som Soininens.³⁵ Sambandet mellan ett ungfinskt engagemang och hembygdsintresset är ett ämne som skulle kräva en egen studie, eller rättare sagt en hel monografi. Konstateras kan i alla fall att samma idéella koppling gjorde sig gällande i den nationella musiken (Sibelius), bildkonsten (Gallen-Kallela) och litteraturen (Leino) som ju kring sekelskiftet 1900 upplevde en aldrig tidigare eller senare skådad guldålder.

Jakten på det ursprungliga och inhemska intensifierades också av andra samtidsfenomen. Förryskningssträvandena och de högljudda kraven på en lantdagsreform gav upphov till en motstridig men kreativ känsla av rotlöshet, trots och hopp. Samtidigt hämtade samhällsplanerare, vetenskapsmän och konstnärer med sig nya samhällsideal och estetiska värderingar från Central-europa och Storbritannien. En ny trend var ungdomsdyrkan, i vilken fanns inbakad visionen om ungdomen som en oförstörd energiresurs med vilken man både kunde nå det ljusa framtidslandet och återknyta kontakten till den slumrande hembygden.³⁶

Ungdoms- och hembygdsdyrkaren framom andra bland Jyväskyläpedagogerna var Väinö Blomstedt, seminarieläroverk i teckning, geografi och handarbete från 1898 fram till sin förtida död 1912. Under Blomstedts i det närmaste maniskt energiska ledning höjdes undervisningen i dessa ämnen till en helt annan nivå än tidigare. Som utbildad arkitekt och vitt berest europé besatte han ett brett tekniskt och estetiskt kunnande och som medryckande nationalromantiker och hembygdentusiast fick han sina kolleger och seminarister engagerade i det mesta.

Redan innan seminariet hade hunnit uppföra ett av Blomstedt ritat slöjd- och teckningshus i jugendstil hade han startat flera nationalromantiska projekt i Jyväskylä. Först upphöjde seminariets konvent hembygdsarbetet till en officiell arbetsform (1898), därefter grundade man under Blomstedts ledning seminariets etnologiska museum (1900) och snart fylldes museet av föremål som hade insamlats av honom eller under gemensamma exkursioner

³⁵ Aimo Halila, *Jyväskylän seminaarin historia* (Porvoo 1963), s. 313.

³⁶ Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939* (Stockholm 1995), s. 44–68, Henrik Meinander, 'The Power of Public Pronouncement', i *The Nordic World: Sport in Society*, red. Henrik Meinander & J.A. Mangan (London 1998), s. 49–66.

till närbelägna insjölandskap. Till saken hörde att Blomstedt också var en teknik- och framtidsfantast. Han blev snabbt en ledande gestalt i Tekniska föreningen i Jyväskylä och drev igenom att orten fick en jugendinspirerad stadsplan.

Blomstedts medborgerliga tornado satte spår också i skönlitteraturen. Fem år efter hans död utgav Joel Lehtonen romanen *Kerran kesällä* (1917), i vilken borgerskapets sommarliv i en finsk insjöstad avtecknas både känslösamt och karrikerande. En av de dråpligaste gestalterna i boken är magister Väinö Bongman, Blomstedts alter ego, en energisk nationalromantiker, som i sin iver att blåsa liv i näverkulturen och det "ursprungliga" Kalevalainspirerade finska språket förorsakar många surrealistiska kulturkrockar. Joel Lehtonen hade stiftat bekantskap med Blomstedt under sina vistelser i Jyväskylä, vilket gör att romanens skildringar av Bongman och hans ständigt strejkande aktersnurra bottnade i sanna upplevelser.³⁷

En annan betydande hembygdsentusiast vid Jyväskylä seminarium var organalet P.J. Hannikainen, lektor i musik (1893–1917) och kompositör till ett antal kära körsånger, såsom "Karjalaisten laulu" och "Kesäpäivä Kangasalla". Under Hannikainens mest dynamiska år framstod sång och musik som ett av seminariets viktigaste ämnen och fritidssysslor. Ett skäl till detta var förstas att körsång och musik överhuvudtaget spelade en central roll i det tidiga medborgarsamhällets nationella iscensättning. Ändå var det Hannikainens personliga egenskaper som fordrande pedagog, energisk körledare och populär kompositör som ledde till att en av deviserna i sekelskiftets seminarieliv var "Laulusta me voiman saamme, laulu syömmet aukaisee".³⁸

I andra strofen av Hannikainens mindre kända låt "Kotiseutulaulu" blir man påmind om hur effektivt sången frammanar hembygds kärlek: "Uskon laulun taikavoimaan, Uskon ainiaan; Siispä nouse säwel soimaan, nouse kaimumaan, Tämän seudun suloisuutta, Tämän maani maireutta." Därefter drar sångförfattaren hela repertoaren, som för att visa att det inte finns gränser för hur mycket man får skryta med sin hembygd: "Täällä, täällä' on wehreimmät

³⁷ Halila, s. 163–165, 253–255, 321–325, Erkki Fredrikson, 'Vara-Karjala keskellä Suomea', i *Maailmannavan elämää. Keski-Suomen merkitys suomenkielisen kansallisen kulttuurin ja taiteen muotoumisessa vuosina 1880–1917*, red. Marketta Mäkinen (Jyväskylä 1994), s. 126–136.

³⁸ *Jyväskylän seminaari 1863–1937*, s. 114, 134. Citatet övers.: "Ur sången får vi kraft, med sången öppnar vi vart hjärta", Halila, s. 127, 143–144, 248–252.

Metsät, niityt, haat, Wiljapellot wiehkeimmät, Sorjat kukkamaat; Sieltä tuoksut sulonwienot Suwi-illoin täyttää tienoot.”³⁹

Strukturell protest

Vilken reell effekt hade denna ideologiska skolning? Det är möjligt, men ingalunda säkert, att den blivande Ritvalalärarinnan Armida Manner sjöng ovannämnda hembygdssång under sina år vid seminariet i Jyväskylä. Säkert är dock att det var under Hannikainens ledning som hon och övriga medlemmar av seminariets damkör övade upp Helkasångerna inför vårfesten 1903. Tiden var mogen för detta. A.R. Niemis ovan berörda analys av runosångerna hade utkommit några år tidigare och dessutom stod hembygdsfrågan högt i kurs på seminariet. Samtidigt gick författningsstriden mellan de ryska myndigheterna och det finländska medborgarsamhället in i en allt mer aggressiv fas.

Generalguvernör Bobrikoff skärpte sitt grepp om storfurstendömet, med den följd att det aktiva motståndet började få organisatoriska former. I samma tider som de kvinnliga seminaristerna uppförde Helkasångerna i det grönskande Jyväskylä kallade motståndsrörelsens inofficiella ledningsgrupp Kagalen likasinnade till hemliga medborgarmöten på olika håll i landet. Enligt polisens uppgifter samlades i juli 1903 cirka 180 personer till ett stort Kagalmöte i Sääksmäki.⁴⁰

Helkasångernas återuppförande kan därför tolkas på olika sätt. Å ena sidan var det fråga om en musikalisk hänvisning till den mytiska hembygden och dess förmenta idyll med sjungande jungfrur och fornfinska traditioner. Å andra sidan var det fråga om att iscensätta något som ytligt upplevt var garanterat avväpnat och kvinnligt, men som samtidigt signalerade att den inhemska kulturen inte höll på att murkna, utan tvärtom slog nya skott från en gammal men frisk stam. Det var uttryckligen under ofärdsåren som den kvinnliga ikonerna för Finland, *Suomi-Neito*, slog ordentligt igenom, inte minst tack vare Edvard Istos tavla "Anfall" (1899), som i olika versioner dist-

³⁹ P. J. Hannikainen, *Sirkkunen. Lauluja lapsille. Muistopainos säveltäjän 100-vuotissyntymäpäivän johdosta* (Jyväskylä 1954), s. 79–80. Citaten övers.: "Jag tror på sångens trollkraft, Jag tror i all evighet, Så låt sängen ljuda och eka, om traktens skönhet, om jordens figring", – "Här, här är de grönaste skogarna, betesmarkerna och hagarna, Här är sädesfälten mest behagliga, blomsterängarna mest fagra, Och härifrån sprids om sommarkvällar ljuvliga dofter nejden runt."

⁴⁰ Selin, s. 438.

Den under 1920-talet etablerade Sääksmäkidräkten med röda och blå ränder mot beige botten togs i bruk även av flickorna i Ritvala, som på denna bild från 1930-talet samlar sig för att inleda den sjungande processionen mot Helkaberget. Bilden är tagen av den tyske fotografen H. Iffland, för övrigt känd för sina arkitekturmotiv (*Museiverket*).

ribuerades ut till hem och skolor.⁴¹ Den kvinnliga nationalsymbolen hade redan etablerats i flera europeiska länder – tänk blott på Marianne, Germania och Britannia – och stod i hög grad för moderliga värden som kontinuitet och stabilitet, historia och traditioner.⁴² I Finland fick dessa kvinnliga kvaliteter särskild genomslagskraft under ofärdsåren, isynnerhet som de kunde omfattas av både undfallenhetsmän och laglighetssinnade.

⁴¹ Aimo Reitala, *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet* (Helsinki 1983), s. 93–123.

⁴² George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (Oxford 1996), s. 8–16.

Den ett år senare arrangerade första "nya" Helkafesten i Ritvala torde ha besjålats av samma dubbla budskap. Pingsttorsdagen den 26 maj 1904 samlades byborna vid Ritvalan Raitti, för att därifrån under de sjungande flickornas ledning tåga till byns brandkårslokal, där två pjäser uppfördes inför fulltalig publik. Traditionen föreskrev visserligen att processionen skulle avslutas vid Helkaberget, men det må vara, eftersom man i övrigt genomförde denna berättelse i handling med andakt och trovärdighet. Det är möjligt att flickorna redan under denna uppvisning var iklädda vita klänningar – seden uppstod i varje fall åren före första världskriget – men folkdräkter var det absolut inte fråga om. Källor från denna tid bekräftar att allmogon inte alls kände till någon särskild folkdräkt för bygden,⁴³ vilket gjorde att den fr.o.m. mitten av 1920-talet brukade Sääksmäki-dräkten var en äkta "uppfunnen tradition".

Allt gick dock inte som det skulle under den med stor möda arrangerade medborgarfesten i Ritvala 1904. Enligt den ungfinska dagstidningen *Hämetär*, som redigerades av en då ännu helt okänd förmåga vid namn Rudolf Holsti, stördes publiken storligen av berusade män och ungdomar, som bullrade och bråkade så mycket att bakre radens åskådare knappt hörde ett ord av vad som sades på estraden. Detta föranledde en lång och besk kommentar, som utmynnade i att bråkstakarna borde inse att de enbart skämde ut sig. Påminnelsen vittnade om att detta inte var en självklar tanke, och mycket riktigt, när festen två år senare åter igen fick publicitet i tidningen avslutades referatet med följande ironiska slängar: "Juhlan häiritisjioistäkään ei ollut puutetta. Useat michet kunnostuivat itseään juopuneen roolin esittämällä."⁴⁴

Intressant nog förefaller festens återupplivande ha skett uttryckligen i ungfinsk regi. För det första kom hela tanken på att återuppföra Helkasångerna från Jyväskylä seminarium och dess uttalat ungfinske musikpedagog P.J. Hannikainen. För det andra referades festen under de första åren enbart i det ungfinska organet *Hämetär*. Dess gammalfinska konkurrent *Hämeen Sanomat* noterade endast kyrkbyn Huittulas medborgarfester. Ritvala omnämndes endast i kritiska ordalag, såsom en vecka före den första Helkafesten 1904, då man ondgjorde sig över att ingen från denna flickrika by hade anmält sig till en kurs för mjölkerskor, trots att kursens arrangör, Voipaala godsägare, enkom hade inbjudit dem. Det ljöd också en elak biton i tidningens

⁴³ Rosberg, s. 346–348, Eevert Laineen muistiinpanoja 1902, SKS.

⁴⁴ 'Kirje Sääksmäeltä', *Hämetär* 28.5.1904. Citatet övers.: "Det var ingen brist på bråkstakar under festen. Flera män utmärkte sig i suputrollen."

korta medgivande om att byn trots allt visade tecken på att bli mer disciplinerad: "Ainakin hewosille näytään annettawan entistään tunnollisempi hoito."⁴⁵

Det tredje och kanske mest entydiga belägget för evenemangets ideologiska inramning under de första revitaliserade åren var pjäsen "Arwannostossa" [Under lottdragningen], uppförd vid Helkafesten i början av juni 1906, i vilken Bobrikoffs nyligen avslutade "tyrannvälde" skildrades; "kuinka wääryys ja raha saa paljon pahaa aikaan joka kuitenkin viimein wäistyy totuuden tieltä".⁴⁶ Dylika karakteriseringar odlades av förekommen anledning mycket sparsamt på gammalfinskt håll. Kritikens finger riktades nämligen ytterst mot undfallenhetslinjen, gammalfinnarnas patentlösning i östpolitiken både under ryska tiden och senare även under kalla kriget.

Det finns inte tillgängliga uppgifter om hur de enskilda byarna röstade i det första demokratiska lantdagsvalet 1907. På kommunnivå fick ungfinnarna i Sääksmäki relativt sett något mer röster (10,8%) än på riksnivå (9,3%). Mycket talar dock för att dessa extra röster kom från Ritvala, eftersom ungfinska partiets främsta arvtagare Framstegspartiet i 1919 års riksdagsval erhöll relativt sett mest röster uttryckligen i denna by. I följande riksdagsval (1922) skedde i Ritvala, såsom annorstädes på den finskspråkiga landsbygden, en bestående kantring från framstegspartiet till agrarförbundet, men det är viktigt att notera att framstegspartiet även långt därefter behöll positionen som byns näst största parti.⁴⁷

Vad vittnade denna politiska envishet om? Kanske om något av den protestanda, som Ritvalabönderna redan länge hade uppvisat, inte minst i relation till kyrkbyn Huittula och dess klart mer ståndsmässiga kultur. Traditionsvetare har alltsedan Gottlund besökte Ritvala 1824 förgäves frågat sig varför denna ålderdomliga ritual överlevde just på denna ort, medan motsvarande traditioner på andra håll hade försvunnit långt tidigare. Ett enkelt men rimligt svar är att Helkafesten fortlevde i Ritvala eftersom byborna blev medvetna om sin tradition efter att den av olika anledningar hade börjat irritera kyrkans representant i grannbyn Huittula.

⁴⁵ *Hämetär* 6.6.1906. Citatet övers.: "Åtminstone förefaller hästarna få en alltmör samvetsgrann omskötsel."

⁴⁶ 'Kirje Sääksmäeltä', *Hämeen Sanomat* 20.5.1904. Citatet övers.: "om hur oförrätt och penningbegär får mycket ont till stånd, men också om hur sanningen till slut segrar".

⁴⁷ Selin, s. 307–308.

En liknande protestmentalitet gjorde sig gällande då storskiftet aktualiserades. Ritvalaborna spjärnade emot reformen i årtionden och när den slutligen genomfördes 1817–1824 var det den rika släkten Wunsch som fick ge efter. Det är helt omöjligt att bedöma om grannbyarnas beskyllning om att man söp mer i Ritvala än annorstädes alls höll streck. Dyligt förtal var ytterst vanligt i det gamla agrarsamhället. Men om anklagelserna mot förmodan hade varit motiverade skulle fenomenet ha passat väl in i bilden, eftersom utbölingar bevisligen upplevde det friska supandet som en fräck provokation. I så fall var superiet i samband med Helkafesten något av en årlig självständighetsförklaring.

Om dessa teser stämmer var Helkafestens revitalisering och den därmed sammanhängande ungfinska mentaliteten i Ritvala allt annat än en slump. Kort sagt handlade det om en strukturell protest.

By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900

En läsning av Matts Nygårds minnesteckning

ANN-CATRIN ÖSTMAN

Denna bok är köpt i Jakobstad den 16 April 1919 deruti mina anteckningar ned skrivs. Till anteckningsbok är hun antagen. Och vill jag nu först litet anteckna från barndomsminnen jag var från min späda barndom ganska frisk men vid pass tre eller fyra års ålder insjuknade jag i sharlakansfeber ...

Så börjar Matts Nygård (1859–1941), en bondson och hemmansägare från svenska Österbotten, sina levnadsanteckningar. I boken, som omfattar 94 handskrivna sidor, berättar Matts år 1919 som 60-åring om sitt liv.¹ Ett stort utrymme ges, såsom ofta i livshistorier, åt barndomen. Matts berättar om sharlakansfebern som höll på att kosta honom livet, om faderns och bröders dödsfall, och om den egna ögonsjukdomen. Men han berättar också om sitt arbete under det sena 1800-talet.

Till Matts Nygårds minnesteckningar vill jag ställa frågor om självförståelse, om bondebegreppets gränser och om den agrara manlighetens innebörder under en tid då jordbruket och landsbygdssamhället förändrades.² I den egna byn, Nederlappfors i Esse, kallades Matts ofta "Stock-Matt". Han var en hemmansägare som ägnade sig åt byggnadsarbete och trävaruhandel. I översiktsverket *Lantbruket i svenska Österbotten*, som utkom år 1954, kallas han en märklig bonde, och ingår i den rad av "Bemärkta allmogemän" som presenteras med en kortfattad biografi i denna bok. Här omnämns att han bedrev en omfattande trävarurörelse vid sidan av jordbruket.

¹ En kopia av Matts Nygårds minnesanteckningar bevaras på Jakobstads Museum.

² Se vidare Ann-Catrin Östman, *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbruksambälle ca 1870–1940* (Utkommer på Åbo Akademis Förlag 2000). I avhandlingen knyts analysen av Matts Nygårds livshistoria även till frågor om manlighet och rörlighet.

Begrepp som bonde, hemmansägare och jordbrukare har använts och uppstått under olika tider, och i skiftande tidsbundna kontexter har de fått olika betydelser och funktioner. Britt Liljewall visar i sin studie av bondedagböcker från 1800-talet att begreppen användes parallellt under en lång tid.³ Hon hävdar att epitetet lantman, vanligt under sent svenskt 1800-tal, kombinerar hemmansägarens betoning av ägandets traditioner och politiskt agerande med jordbrukarens mera moderna professionalism. I sin berättelse använder Matts Nygård inga sådana beteckningar. Han talar inte som sig själv som bonde, hemmansägare eller jordbrukare, och tydligen ansågs en sådan självrepresentation inte vara nödvändig. Matts levde i en tid då det agrara samhället snabbt förändrades. De sociala gränsdragningarna förändrades samtidigt som jordbruket moderniserades. Nu vann även företagsamhet av modernt slag isteg. Matts Nygård befann sig i ett gränsland mellan ett gammalt bondeskap, som i Österbotten ofta präglades av mångsyssleri, och ett modernare slag av entreprenörskap. I den här uppsatsen diskuterar jag hur Matts tolkade och presenterade sig själv i sin levnadsberättelse. Vilka delar av sitt liv väljer han att lyfta fram? Hur ser han sig själv och hur vill han bli uppfattad? Vilka positioner tillskriver Matts sig själv i och genom sitt berättande?

“En märklig bonde” och mikrohistoriens tolkningsperspektiv

Småskaligheten utgör en grundval för mikrohistorien. Genom valet av analysnivå kan historikern se nya sammanhang eller tolka det bekanta på ett nytt sätt.⁴ Mikrohistoria är dock ett forskningsområde som saknar klara gränsdragningar, och på det mikrohistoriska fältet finns flera olika ansatser representerade. Mikrohistorien har influerats av kulturanthropologi och socialantropologi,⁵ men också av historievetenskapens så kallade kulturella och språkliga “vändningar”.⁶ Den kännetecknas således inte av någon enhetlig me-

³ Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*, Avhandlingar från Historiska Institutionen i Göteborg 10 (Göteborg 1995), s. 314–322.

⁴ Otto Ulbricht, ‘Mikrogeschichte: Versuch einer Vorstellung’, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 1994, s. 353 och Matti Peltonen, *Mikrohistoriasta* (Helsinki 1999), s. 38.

⁵ Set.ex. Ulbricht och Brad S. Gregory, ‘Is small beautiful? Microhistory and the history of everyday life’, *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* 1999, s. 100–110.

⁶ En del studier nyttjar poststrukturalistiskt inspirerade presentationssätt, kännetecknade bland annat av en strävan att undvika tolkningar präglade av enhetlighet och kronologi. Man

Matts Eriksson Nygård (1859-1941), visittkort
1907 (Jakobstads museum).

todologi, men begreppen "systematisk" och "episodisk" har använts för att särskilja två olika inriktningar.⁷ De studier som tar sin utgångspunkt i en specifik händelse eller person har kallats "episodiska". Andra mikrohistoriska studier har karakteriserats som "systematiska". I sina studier över enskilda samhällen bygger Giovanni Levi och David Sabeau sina tolkningar på en genomgång av ett omfattande källmaterial från ett litet, avgränsat område, och de arbetar i enlighet med en socialhistorisk tradition.⁸

Mikrohistorien har också betecknats som individens återkomst till historieskrivningen; det här angreppssättet åskådliggör aktörernas perspektiv. Aktörsperspektivet har dock inte utgjort något självändamål,⁹ och mikrohistorien utgår ofta från individnivå för att förstå det omgivande samhället eller en specifik kontext. Många av studierna präglas av en ambition att synliggöra

skriver således historia med kännedom om historieskrivningens narrativa aspekter. För diskussion, se Sarah Maza, 'Stories in History: Cultural narratives in Recent Works in European History', *American Historical Review* 1996, s. 1493-1515.

⁷ För en diskussion kring begreppen systematisk och episodisk, se Gregory, s. 102-103.

⁸ Giovanni Levi, 'On Microhistory', Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge 1991) och David Sabeau, *Property, production, and family in Neckarhausen, 1700-1870* (Cambridge 1990).

⁹ Jfr Matti Peltonens uppsats i detta nummer.

samband mellan olika analysnivåer. Till exempel Levi vill åskådliggöra sambandet mellan erfarenhet och agerande å ena sidan, och å andra sidan materiella faktorer, institutioner och processer.¹⁰

Det atypiska, unika eller episodiska har ofta lyfts fram i mikrohistoriska studier. En del av dessa baseras på ovanliga källor, exempelvis på dokument från en utdragen rättegång. Detta har gett upphov till en diskussion kring representativitet och möjligheter att generalisera. Just källor av ovanligt slag har ofta mera att ge än de typiska eller till och med stereotypa. Men valet av det specifika som utgångspunkt handlar inte enbart om tillgång till material; till synes perifera skeenden i samhällets utkanter, dess utmarker, kan vara mera illustrerande än händelser i samhällets centrum.¹¹ Det ovanliga synliggör det vanligas gränser. Matts Nygårds levnadsanteckningar är ovanliga som texter. De hör inte till de gängse källorna som har använts för att tolka agrarsamhället under årtiondena kring sekelskiftet 1900. Förhållandevis få allmogemän födda i mitten av 1800-talet har tecknat ned sina levnadsminnen. Också Matts position är något ovanlig, han är ingen typisk bonde, och just ovanligheten gör att hans levnadsanteckningar kan berättat något om förståelsen av bondebegreppet och dess gränser under jordbrukets modernisering.

Livsberättelsens historia

Jag kallar Matts minnesteckningar livshistoria. Texten är inte publicerad, men kan ändå jämföras med folkliga memoarer. Tidsmässigt täcker den största delen av hans liv, och tolkningar av livets olika skeden ges det största utrymmet. Livshistorien, den självskrivna levnadsberättelsen, visar hur skribenten ger sina erfarenheter betydelse.¹² Att skriva historien om det egna livet utgör ett sätt att presentera sig själv. Genom att skapa en bild av det som har

¹⁰ Levi. Jfr Ulbricht och Martin Rheinheimer, 'Professor Kortholt und der besessene Knabe oder: Der Historiker, das historische Subjekt und die Fallen der Subjektivität', Martin Rheinheimer (red.), *Subjektive Welten. Wahrnehmung und Identität in der Neuzeit*, Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins 30 (Neumünster 1998).

¹¹ Ulbricht, s. 359.

¹² Jag använder begreppen livshistoria och livsberättelse parallellt. För en diskussion kring publicerade men självskrivna och självbiografiska minnesteckningar, se Harriet Silius och Ann-Catrin Östman, 'Att berätta och lyssna till livshistorier', Harriet Silius & al (red.), *I dialog med kvinnoliv*, Publikationer från Institutet för Kvinnoforskning 11 (Åbo 1998), s. 15–17. För en diskussion kring småbrukarmemoarer, se Britt Liljewall, 'Småbrukarnas självskrivna historier. Arbeta och försörjning på småbruk runt sekelskiftet 1900', *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 35 (1998), s. 57–74.

varit, konstruerar den skrivande också en bild av sig själv och placerar sig i ett sammanhang. Mikrohistorien, och då främst en tysk "Alltagsgeschichte", har använt erfarenhetsbaserade texter – det som i tysk historiografi har kallats "ego-dokument".¹³ Texter av detta slag visar hur människor nyttjar, artikulerar, skapar och reproducerar självförståelser.

Det ökade antalet publicerade självbiografier under det sena 1700-talet och 1800-talet har relaterats till uppkomsten av en medelklassidentitet. Självbiografien har setts som ett sätt presentera ett "jag" som är relaterat till en reflexivitet och en mera modern individualism.¹⁴ Den självskrivna historien är inte enbart relaterad till klass utan också till kön; kvinnors självbiografiska minnesteckningar har uppkommit och utformats på andra sätt än mäns. Vi har dock få empiriska studier av hur kvinnor och män talar om eller beskriver sig själva i ett agrarsamhälle.¹⁵ Agrarsamhällets tidiga berättande har betecknats som kollektivt. Upptecknat material från det tidiga 1900-talets agrarsamhälle har ofta varit av kollektiv natur. Berättartraditionerna har ansetts vara kollektiva, men den tidiga etnografien skapade också en bild av ett kollektivt bondesamhälle. Det skapades ett enhetliggörande sätt att betrakta allmogen där det kollektivistiska på många sätt blev tongivande.¹⁶

Att tolka livshistorier kräver en flexibel metod, och min läsning av Matts livshistoria i den här uppsatsen bygger på frågor, på en dialog med det skrivna.¹⁷ I en studie om memoarer pekar historikern Mary Jo Maynes på vikten av dubbel kontextualisering. Hon fokuserar både på den textuella kontexten, memoarberättandets genre, och det sociala sammanhanget. Jag studerar formerna för och innehållet i Matts berättelse för att förstå de sociala sammanhang som präglat hans sätt att förstå och positionera sig själv.

Spriten som öde – om tro och dryckenskap

Historien intresserade Matts Nygård, och på 1920-talet hade han planer på att grunda ett museum. I sitt skrivande drivs han ändå inte av en strävan att

¹³ Rheinheimer, s. 19.

¹⁴ För diskussion utifrån historieämnets perspektiv, se t.ex. Mary Jo Maynes, *Taking the Hard Road. Life course in French and German workers' autobiographies in the era of industrialization* (Chapel Hill 1995), s. 2–5, 32–34.

¹⁵ För exempel, se dock Liljevall 1995 och 1998.

¹⁶ Se t.ex. Agneta Lilja, *Föreställningen om den ideala uppteckningen*, Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B:22 (Uppsala 1996), s. 36–41, 242–247.

¹⁷ För vidare diskussion, se t.ex. Silius & Östman, s. 20–22.

dokumentera en allmän förflutenhet. Hans berättelse skiljer sig på så sätt från andra, mera gängse "folklivsminnen" nedtecknade vid denna tid. Miljöbeskrivningar, som kunde ge en teckning av 1860-talets Lappfors, mera allmänna berättelser om det egna hemmet eller föräldrporträtt saknas nästan helt.¹⁸ Några allmänna händelser, som till synes inte har direkt anknytning till skedanden i Matts liv, berörs. Beskrivningar av nödåren lyfts fram i den berättelse som i övrigt behandlar händelser och agerande kring Matts. I början av berättelsen upptar även beskrivningar av bröllop – långa, våta och ofta våldsamma – ett stort utrymme. Det här blir ett sätt beskriva seder som försvunnit, men samtidigt kan episoderna relateras till berättelsens tre stora teman: religionen, spriten och sjukdom.

Matts använder inga övergripande metaforer för att beskriva sig själv. I sin text ger han ingen explicit självpresentation och han låter, förenklat uttryckt, de beskrivna händelserna tala för sig själv. Livshistorien styrs inte heller i någon större omfattning av kategoriseringar baserade i levnadsloppet, till exempel ungdom, äktenskap eller ålderdom. Medan barndomsskildringen är central, lyfts ungdomstiden inte fram som en specifik del av livet. En brytningspunkt som skriftskoltiden beaktas främst genom dess trospekter. Däremot skriver han kort om sin första loftövernattning, om debuten som nattfriare. Livshistorien struktureras dock av en given linearitet: kronologin för berättelsen framåt, men denna är även problemfokuserad, uppbyggd kring hälsan, väckelsen och drickandet.

Om en genrebestämning skall göras kan Matts Nygårds livsberättelse läsas som en utvecklingsberättelse eller, kanske ännu riktigare, som en avbruten utvecklingsberättelse. Växlingar mellan tro och syndigt leverne får ett visst utrymme. Den vilda ungdomstiden avbryts av en väckelse: "År 1877 på våren beslöt jag öfvergifva dansar och syndiga nöjen jag börja följa med de omvända Christna". (s. 52) När en äldre broder just efter detta gifte sig "så kunde jag icke vara him under bröllopsdagar utan jag satt maten i en kont och den bar jag till skogen en bit från hemmet, jag hjälpte till med syslor allt intill den stund då brudskaran kom ifrån kyrkan". (s. 53)

Några år senare startade han en söndagsskola, som han höll liv i så länge tron var stark. Senare föll han tillbaka i dryckenskap och skörlevnad. Under 1880-talet arbetade han hårt för att göra hemmanet skuldfrött, men detta

¹⁸ Jfr Ann-Catrin Östman, "Jag minns att jag var en arbetsmyra" Arbete i agrara kvinnors livshistorier, Silius & al (red.).

hårda arbete beskrivs i likhet med spriten som hans öde: "... kunde jag få bort skulden från mig och min brors Enka Annalis så vid dagen då vi skildes i himmanet var vi båda utan skuld Men de verkade så på min Christendom så att jag blef kraftlös och jag började dricka öl och annat starkt i vissa fall omätligt så jag kände mig öfverlastad Syndagsskolor blef mindre hållen och så vidare". (s. 80) Efter ett längre tid fick hans tro åter ny kraft, och intresset för söndags-skolan blev igen större. Men också under 1890-talet var han "djupt fallen i dryckenskap". (s. 85)

Skrivandets subjektivitet

Till vem är berättelsen riktad – till familjen, till de andra i byn, till efterkommande? Eller är den skriven i en religiös kontext, som gör livshistorien till en sorts religiös övning, en bekännelseskrift och ett bokslut över ett liv som periodvis varit syndigt? Matts Nygård anger inga explicita motiv för sina levnadsanteckningar. Själva skrivkunnigheten ges stor betydelse i livshistorien. På flera olika ställen finns beskrivningar av hur han lärde sig konsten. Som barn gick han enbart ett "par vikor i ambulators skola" (s. 23), men inspirerad av en släkting började han som 19-åring lära sig skriva: "någon gång tog jag en liten bläcklampa som rök så svårt och satte mig vid bordet men min mor var så ilsk och sade att jag förstör oljan. jag höll så träget på både med pert och lampeld som rök så mina ögon blif sjukare". (s. 55)

Här beskriver han hur han gör något, handlar och utvecklas, trots omgivningens motvilja. För sina sjuka ögon skull (ända sedan den scharlakansfeber som beskrivs i början av berättelsen har han lidit av rinnande ögon) besluter han sig för att söka vård i Helsingfors. Han kämpar mot familjens motstånd: "så möte jag min äldsta bror Anders som for till staden och han var så förargat på mig för det att jag skulle fara till Walfors i Helsingfors för mina sjuka ögon skull så han tog upp stenar från vägen och kastade efter mig, min moder var också emot de resa hun sade om ögonen blir bra så måste jag till Soldat". (s. 59) På ett gästgiveri under resan blev Matts ännu mer sporrad att lära sig skriva: "jag skulle då försöka skrif i dagboken men som jag icke förstod mig på boken så dröjde det så länge de skyndade på mig och då tänkte jag jag skall skrifva mitt namn liksom andra resande har skrifvit här ock då skref jag Matts Söderbacka (kamratens namn)". (s. 60)

Följande år, 1881, lärde han sig räkna och skriva i en skola för äldre:

Den tiden var det inte många här i byn som kunde räkna och skriva. Hed Majas Johan, Johan Hedlund han var byses brefskrifvare så fort jag lärde mig skriva och räkna måste jag

skrifva och räkna räntor å reverser samt Nattvardssummor som hörde byalaget till. [—] Jag höll på ifrigt at öfva mig i räkning och skrifning samt andra Nödiga kunskaper, begeret var starkt att få större kunskaper varför jag talade med mina bröder Anders och Erik att få fara till Svedbergs skola i Munsala hvilket beviljades (s. 70–71)

Efter hemkomsten från den skolan började Matts förrätta bouppteckningar och verkade under en lång tid som byaskrivare. I just detta sammanhang framstår skrivkunnigheten som en viktig del i en utvecklingsberättelse. Och på grund av de ögonproblem som han beskriver så utförligt framstår förmågan att skriva i hög grad som ett resultat av hans egna ansträngningar. Med sin berättelse visar han hur hans position i lokalsamhället säkrades genom 1880- och 1890-talens – händelsetidens – skrivuppdrag, vilket kan ha gett honom prestige även i skrivtiden. Han framhöll insatser som låg ett par decennier tillbaka i tiden. Men också livsberättandet i sig, de i bondemiljön förhållandevis ovanliga memoarerna, gav Matts en position i lokalsamhället år 1919.¹⁹ Skrivandet var kanske en händelse i sig, ett agerande som kan ha tillskrivits en viss betydelse i Matts omgivning.

Arbetet och jorden – det oviktiga och det självklara

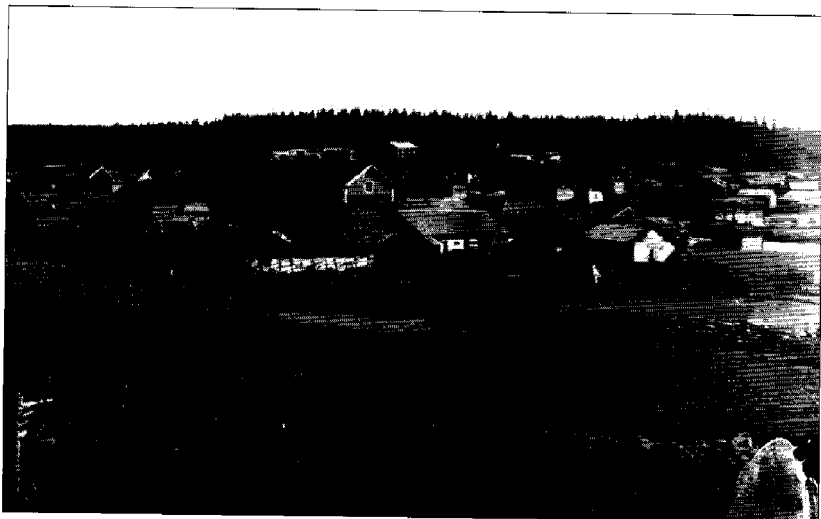
I sitt skrivande var Matts tvivelsutan ganska ovanlig, och i sina minnen ger han också en implicit bild av det speciella i skrivaruppdragen. Men i övrigt beskriver han inte sig själv med hjälp av termer som vanlig eller ovanlig, och tonen i hans text är ganska anspråkslös. Varken det ovanliga i hans levnadslöpp (Matts levde otvivelaktigt ett spännande liv) eller det vanliga (han var en del av allmogen, en bonde) får motivera skrivandet.²⁰ I sitt mångsysslande var han inte speciell som en österbottnisk bonde. Men han var tidig i sin skogshandling, och den omfattning som hans trävaruförmedling fick under det sena 1800-talet var något unik. Detta är emellertid nedtonat i berättelsen.

År 1901 beskrevs Matts som jordägare och jordbrukare i en undersökning om jordägoförhållandena på landsbygden.²¹ Av de kommunala förtroende-

¹⁹ Begreppen skrivtid och händelsetid från Liljevall, 'Småbrukarnas självskrivna historier' s. 59.

²⁰ Jfr Maynes, s. 34. Hon visar att tidiga skribenter med arbetarklassbakgrund ofta framhöll det vanliga som legitimitet för skrivandet.

²¹ Subkomiten för den obesuttna befolkningen, Ea 22, Riksarkivet. Undersökningen som gjordes av Subkomiten för den obesuttna befolkningen under Hannes Gebhardts ledning ger främst en bild av de obesuttnas försörjningssituation. De jordägande beskrivs vanligen som jordbrukare, oberoende av andra näringsgrenars omfattning och betydelse. Fokuseringen på jordägandet osynliggör således det mångfasetterade i sekelskiftets jordbruksnäring.

Detalj ur en vy över Lappfors. I bakgrunden Söbackagårdarna där Matts Eriksson Nygård föddes och levde. (Esse hembygdsällskap).

männen i Esse benämndes han på 1920-talet som bonde och affärsman.²² Ovan noterades, att Matts år 1954 beskrevs som en framåtsträvande jordbrukare. Mot denna bakgrund är det intressant att Matts enbart en gång berättar om arbetet, sitt eget eller andras, på den egna gården – detta gäller alla avsnitt av berättelsen. I sin livshistoria beskriver Matts sina olika arbetsuppdrag utanför gården förhållandevis noggrant; det kunde gälla skogshuggning, timmerräkning, skrivuppdrag, flottning, brobyggen eller byggnadsuppdrag i de närliggande städerna. Den passage där arbetet på gården beskrivs handlar om det nya sättet att odla hö som apotekaren i Jakobstad, för vilken Matts familj utfört träarbete, berättat om.

vi gjorde som han bad oss vi såde både timotei och rödklöver i allt hvad vi ägde i kötta. Folket här i byn tyckte vi var galen som sådde hö i åkern men första skörden blef så god att folket ginast följande år gjorde sammaledes (s. 48–49)

Det här stycket, som hänför sig till 1870-tal, visar berättarens betoning av utveckling. Hans familj – som först framstod som galna i bybornas ögon – var de första att anamma det nya. (Som vi senare kommer att se, återkommer

²² Kommunalfullmäktiges protokoll 26.1.1927, Esse kommunarkiv.

denna accentuering av utveckling.) Själva hemmanet omnämns enbart några gånger. Tillsammans med sin gifte bror Anders brukade han gården, och med hans familj "bodde han i bolag" (s. 77). Efter broderns död i ett slagsmål år 1886 arbetade han hårt för att frilägga hemmanet från den gemensamma skulden. År 1893 skiftades hemmanet – detta omnämns. På så sätt blir hans husbondeskap synligt.

I relation till min frågeställning kring agrar manlighet blir innehållet i bondebegreppet intressant. På vilka sätt har Matts internaliserat en bondeidentitet? Arbetet på gården, något som vi idag förknippar med bönder och jordbrukare, omtalas enbart en gång. I övrigt tigger han om gårdsarbetet. Detta utgör ingen del i det sätt på vilket han presenterar sig själv. Åkerbruksarbetet – en central del av mellankrigstidens bondekonstruktion – hör inte till de göranden som Matts anser vara värda att beskrivas. Är detta arbete så vanligt att det blir ointressant? Är det så rutinartat och givet att det inte blir "italesatt", artikulerat? Är arbetsområdet så betydelselöst för Matts' självuppfattning att det förblir oomnämnt? Eller är dess betydelse så stor och självklar att det inte behöver artikuleras i text?

Det som vi idag skulle kalla yrkesidentitet, ett begrepp som inte låter sig appliceras på det tidiga 1900-talets jordbruksmiljö, förblir oartikulerat i texten. En orsak är att det mångfasetterade fortsättningsvis utgjorde en given del av en bondevardag; det var inte enbart gårdsarbetet som gav betydelse åt den manliga bonden. Genom Matts text vet vi att andra arbetsuppgifter, utomgårdsarbete, upptog hans tid. Däremot var själva jordägandet antagligen en given utgångspunkt, både självklar och viktig, för Matts. År 1919 var skillnaden mellan besuttenhet och obesuttenhet fortsättningsvis en viktig skiljelinje i lokalsamhället. Den besuttna positionen angav ramarna för det skrivna, och mot bakgrunden av denna behöver han inte betona andra delar av en agrar manlighet, såsom exempelvis det konkreta arbetet. Han hänför sig dock inte explicit till en bondegrupp, särskild från de obesuttna. De sociala klyftorna nyttjas inte i texten.

Också en episod som utspelade sig några år efter att Matts skrivit sin historia visar att jordägandet var viktigt för honom. År 1927 var Matts tvungen att kämpa för sitt hemman. Han hade råkat i ekonomiska svårigheter, och hans gård skulle säljas på auktion. Kommunen planerade att köpa den äldre och skuldsatte Nygårds hus, men från sin sjukbädd lyckades han förhindra att gården gick under klubban: "N. bad enträget och gråtande om rättighet att få övertaga det av ombuden gjorda inropet, på det att han och hans barn skulle

fortsättningsvis besitta den jord, som hans förfäder innehafte.²³ Även texter som Matts Nygård publicerade i lokala tidningar visar att jordägandet var viktigt för honom. Några texter kring bland annat jordägskifte i Lappfors, baserade på "jordaböcker i statsarkivet", är skrivna i hans namn. Matts hade således varit i Helsingfors för att studera byns ägoförhållanden. I sin tolkning betonar han att jorden i allmänhet gick i arv till barn och barnbarn i byns tidiga historia, men att jorden ofta bytt ägare under tider av nöd och krig.²⁴

Som byaman – individ och kollektiv

Några gånger nyttjar Matts begreppet "byamännen" i sin text. Han berättar bland annat om invigningen av "byamännens" gemensamma såg år 1874. Då var Matts ungefär 14 år, men också "påkarna" fick tillsammans med "gubbarna" delta i invigningsfesten: "då skulle byses gubbar och påjkar sammankomma hvilket också skede den ena supen skulle tagas efter den andra och så blef nästan allesammans drukna". (s. 35) Varför beskriver han detta? Festen slutade i ett våldsamt slagsmål, och Matts har en viss förkärlek för episoder som berättar om våldsamheter. Att beskriva slagsmål kan vara ett sätt att indirekt beskriva utveckling – en mera civiliserad nutid kontrasteras mot ett primitivt, vått och våldsamt förflutet. Senare blev Matts involverad i annan sågverksamhet, och byalagets såg var intressant för honom även ur den synvinkeln. Såginvigningen får kanske ändå främst beskriva det faktum att Matts som 14-åring får ingå i ett viktigt manligt kollektiv. Också senare i texten återkommer "byamännen", då som ett kollektiv i och gentemot vilket Matts agerar.

På Hösten 1879 blif kontrakt uppgjort med Herr Winsten från Jakobstad af en del byamän att leverera telegrafstolp kallad de skulle levereras till Hällön vi körde största delen från Entrvattensgjutlidå och Snårnabba jag körde med den gamla grällen och han fick alltid så tunga lasser (s. 56–57)

I början av berättelsen beskriver Matts sitt agerande i en grupp av män från byn. Han omnämner uppdrag som han utfört på ackord tillsammans med andra, bland annat "byggnadsföretag" i samarbete med brodern Johan och andra män från byn. Bönderna i Lappfors hade i likhet med andra österbottningar utfört olika slags utomgårdsarbete gemensamt. Där bondekollektiv

²³ Kommunalfullmäktiges protokoll 27.1.1927, Esse kommunarkiv.

²⁴ *Jakobstad* 4.3.1916. Jfr *Jakobstad* 14.3.1908.

Storåbron i Lappfors omkring 1912 (Esse hembygdsällskap).

tidigare hade verkat tillsammans, framträdde Nygård som en självständig entreprenör. I beskrivningar från 1890-talet träder Matts fram ur byamännens bondekollektiv och blir en självständig entreprenör:

Under lastningen å Källby stattsjon var jag ganska ihärdig att löpa till Torp gåtsgifveri gården för att få någon flaska öl Stor munterhet råde med arbetare jag blif hedrat och äradt för det jag kunde skaffa så många män och kvinnor arbet ehuru daglöner voro så låga År 1893 uppgjorde jag första kontrakt om propsleverans till Wilhelm Schauman och Wiktor Nyman Jakobstad, och fortfor årligen med ny uppgörelsen tills år 1913 (s. 82–83)

Från 1890-talet finns också beskrivningar av hur han agerar mot kommunstämman och byalaget, mot ett manskollektiv:

Ehuru jag tilltog i dryckenskapslasten likväl ifrade jag för upplysningen Ty år 1894 anförde jag besvär till Guvernörsämbetet i Wasa öfver en kommunalstämmabeslut om en förkastande af en Folkskola i Lappfors by resultatet af besväret lid till en ny stämma ... (s. 86)

Men jag började likväl i min svaghet ifra för en småbarnsskola samfält för byns räkning det var från början en stor del som stod emot detta företag, jag hade flera bystämmor för saken men ingen klar resultat, då tänkte jag att nu skall jag försök få köpa bys samfälta proppskog å hedbacken och skrifva i kontraktet att penningar för denna skog skall öfverlämnas för ett småbarnskolehus... (s. 91–92)

Han visar oss således hur han verkat både genom och emot den grupp som byborna utgjorde. I Matts berättelse lyfts traditionella begrepp som by och byaman fram. Också i andra sammanhang nyttjar han termerna. I en text publicerad i tidningen *Jakobstad* år 1908 beskrivs hur byamännen i Lappfors bygger byns samlingshus. Matts Nygård, som själv förefaller att ha skrivit texten, sägs ha planerat bygget. Konklusionen är att "det gemensamma samlingshuset utgör ett glädjande bevis på enighet och gott samförstånd bland lappforsborna".²⁵ Andra anonyma texter om Lappfors publicerade vid denna tid, som antagligen är skrivna av Matts, berör aktuella klagomål över kyrkoherdeboställets veduppbörd från Lappfors byamäns sida.²⁶ Enligt en uppgift var Matts en tidig företagare i kommunen. "Den första, som i Esse begynte idka självständiga skogsaffärer är Matts Nygård."²⁷ För Matts, som på många sätt var en föregångare under 1890-talet, förefaller ett traditionellt begrepp att ha varit viktigt år 1919. Varför?

Matts ville möjligen framställa sig och uppfattas som en ansvarsfull bybo. Hans verksamhet förde honom i ekonomiska svårigheter, och affärerna hade kanske inte alltid varit till gagn för alla i byn. Även könsaspekter ger en viktig förklaring. Hans text visar att det var betydelsefullt för en agrar man att ta ansvar för sitt samhälle, kanske som en del i eller som en ledargestalt i ett kollektiv. I det långa avsnittet om hungeråren beskriver han två "riktiga karlar", handelsmännen Strengberg och Thoden från Jakobstad, som enligt Matts hämtade spannmål från Ryssland på eget initiativ. Dessa framstår som de enda hjältarna i livshistorien. Det är dock inte säkert att den episod som Matts beskriver verkligen har ägt rum, den återfinns inte i historiska skildringar av hungeråren. Detta visar dock att berättelserna om Strengbergs agerande var levande och kanske även viktiga för Matts.²⁸

²⁵ *Jakobstad* 10.10.1908.

²⁶ *Pedersöre* 17.11.1915 (Tidningen *Jakobstad* bytte namn ett flertal gånger under denna tid.) Begreppet byaman användes således i olika sammanhang. Byamän ålades att verkställa kommunala beslut, som att delta i skolbyggen eller att uppföra en stuga för en barnmorska. Det här gäller främst ärenden som rör de mera perifera byarna Lappfors och Bäckby. Anmärkningsvärt är således att byamännen som kollektiv tillskrevs aktörsskap av de kommunala förtroendemännen. De var viktiga aktörer i lokalsamhället ännu under tidigt 1900-tal. Jfr spridda kommunalstämmo- eller kommunalfullmäktigeprotokoll från Esse, t.ex. 10.10.1885, 20.3.1916, 22.5.1920, Esse kommunarkiv.

²⁷ *Hufvudstadsbladet* 20.2.1930.

²⁸ För beskrivningar av hjälpsverksamheten i Pedersöretrakten under nödåren, se Bir-

På flera ställen i sina levnadsminnen framställer Matts sig själv som en aktör i manliga kollektiv. De grupper han beskriver förefaller i huvudsak att ha varit homosociala gemenskaper, där relationer mellan män var betydelsefulla. Och jag menar att detta visar hur homosocialitet gav betydelse åt en agrar manlighet vid denna tid. Detta exemplifieras också av den plats kvinnor ges i Matts livshistoria; de är marginaliserade.

Modern och andra kvinnor

Med undantag av modern ges kvinnor ett litet utrymme i Matts livsberättelse; hon är den enda kvinna som gestaltas. I livshistorien porträtteras modern genom en betoning av såväl hennes andliga uppfostran som hennes mera handfasta handlingar. Ofta framställs hon som våldsam och "ilsk", som då hon tuktar en annan son: "så hun blef så retadt att hun tog en räfsa och slog honom i hövod så nästan alla tinnar i räfsan gick sönder". (s. 39–40) Så här beskrev Matts en grannkvinna:

Hun var ej dålig arbetskvinna men så ovanlig svår att tvista och skälla icke nog med sitt husfolk utan äfven med grannar, redan mot höstet i tryskantid samma år som hun gifte sig blef hun trätand med min moder, de mötest på vägen här i Sörbacka och så var det att taga i kragatag med varannan ty min moder var icke häller så go att dragas med hun slängde henne och gaf henne stryck ... (s. 65)

I övrigt beskrivs kvinnor i huvudsak som bifigurer, exempelvis när ungdomsvännernas fririer och äktenskapsbestyr återges. I ett avsnitt omtalar Matts också sina erfarenheter av "Pråstestjonen". Den egna hustrun omnämns två gånger – och mycket kortfattat. När hemmansdelning och ett hemmansköp blivit klart "då redan hade jag en säker brud, Anna-Lena Mattsdotter, förutt var jag förlåfvad med Lovisa Höglund med då hun icke tycktes få någon vilja för mig beslöt jag att öfvergifva henne och det gick lätt emedan jag icke under hela tiden vi var förlåfvad begagnade henne något". (s. 73–74)

Matts framhåller också att hans brud gifte sig med skrud, och han omtalar även den mångåriga vård som hustrun gav hans sjuka och åldriga moder. I den här texten har jag citerat de flesta ställen där Matts beskriver kvinnor. I hans berättelse spelar kvinnorna främst biroller, och i vissa fall våldsamma

sådana.²⁹ Att relationer till kvinnor lämnas obeaktade tyder på att dessa framstod som oviktiga för Matts. Äktenskapet var kanske, i likhet med besuttenheten, en självklar och kanske därför implicit utgångspunkt. Relationer till män förefaller dock att ha gett de viktigaste sociala positionerna. Matts sätt att osynliggöra kvinnor visar således att manlighet konstruerades i ett avståndstagande från kvinnor och det kvinnliga.

Livshistoriens budskap – till byn och till oss

Av eftervärlden och av sin samtid kallades Matts Nygård bonde. Själv använder han inte den benämningen, men denna tystnad kan möjligtvis tolkas som ett uttryck för en självklar bondeidentitet. Att som jag fråga efter en explicit självpresentation är även anakronistiskt: i det tidiga 1900-talets österbottniska samhälle behövde självförståelsen inte artikuleras på samma sätt som under det sena 1900-talet. Orsakerna kan också sökas i Matts personhistoria, han var ingen vanlig bonde, ingen del av en grå allmogemassa. Utveckling både på det personliga planet och i lokalsamhället framstår som viktigt i Matts berättelse. Vi vet också att han genom sin verksamhet stod för en ny form av ekonomisk individualism. Dessutom kan livshistorieskrivandet i sig, analogt med en mer litterär memoartradition, tolkas som ett sätt att uttrycka en modern individualism.

Samtidigt menar jag att han i sina minnesteckningar argumenterar för ett slags "bondeskap" – ett bondeskap där delaktighet i byn och ansvar för de gemensamma angelägenheterna var viktigt. Livshistorien visar i likhet med Matts övriga verksamhet under början av 1900-talet att han ville trygga eller återfå sin plats i byn, i det kollektiv som han helt tydligt nyttjat som språngbräde för sitt individualistiska projekt. Han framställer sig som aktör i ett kollektiv. Denna arena var säkerligen betydelsefull för Matts självförståelse. Vad berättar detta om en mera allmän förståelse av bondens position och den lokala förståelsen av bondebegreppet under 1910-talet? Britt Liljewall har påpekat att det breda och föränderliga bondebegreppet förlorade sin samhällseliga betydelse under den moderniseringsprocess som präglade landsbygds-samhället under denna period.³⁰ Jag menar dock att Matts berättelse visar att

²⁹ Varför får det våldsamma ett stort utrymme? Det ingår i Matts sätt att omtala det förflutna, men samtidigt blir det accentuerat i beskrivningar av kvinnor. Väljer han enbart ut de kvinnor som bröt mot en dåtida norm och låter övriga, mera saktmodiga, kvinnor förbli osynliga? Eller lyfter han fram en sorts kvinnlighet som hade blivit omodern år 1919?

³⁰ Liljewall, 'Småbrukarnas självskrivna historier'.

byamannen och en förmåga att agera på en gemensam arena fortsättningsvis var centrala för bondeförståelsen vid denna tid. På flera ställen i livshistorien vill Matts visa hur han själv agerat i byn. Det var viktigt för den agrara och besuttna mannen att vara delaktig i denna gemenskap. Genom att betona byamannen och betydelsen av kollektivt agerande vill Matts kanske trygga denna del av bondebegreppet på det lokala planet. Och genom att ge dessa aspekter betydelse så skriver han också in sig själv, trots att han var en "märklig bonde", i denna förståelse. Denna betoning av "byamannen" gör att han kan identifiera sig med bondegruppen.

Så tolkad kan Matts berättelse dekonstruera några dikotomier. Som en föregångsman och utvecklingsivrare betonade han som 60-åring traditionella aspekter. Både tradition och modernitet var viktigt för honom, och hans utvecklingsberättelse bygger på betoningar av äldre drag. Den agrara traditionen ges, trots att Matts inte explicit beskriver ett förflutet, betydelse i den självskrivna berättelsen. Också uppdelningen mellan kollektiv och individ ter sig mindre relevant. En utveckling från kollektivism har också lyfts fram i tolkningar av agrarsamhällets utveckling vid denna tid. Matts gestaltar sig själv som en självständig individ, men också det kollektiva har en central betydelse i hans livsberättelse. Den visar hur han behöver det kollektiva för att kunna träda fram som ett agerande subjekt. Han ger således även en bild av en subjektivitet som förankras i det kollektiva. En man som på flera sätt representerade det nya i 1890-talets Esse, bygger sin individualism på ett kollektivt samspel, på ett äldre och institutionaliserat sätt att samarbeta.

Mina frågor till och min tolkning av Matts berättelse betonar det kontinuerliga. Jag menar att Matts självpresentation synliggör en varaktighet i bondebegreppets lokala innebörd. I livsberättelsen, som omspanner Matts Nygårds mannaår, en tid med omvälvande förändringar, nyttjar och betonar han element som tvivelsutan varit viktiga för en manlig bonde. Indirekt visar hans tolkning ägandets självklara, men utskrivna betydelse. Detta ägande var nödvändigt för oberoende och för tillträde till den kollektiva arena som byn utgjorde, och byamännens gemenskap förefaller att ha varit manligt kodad. Hans minnesteckningar exemplifierar således även några viktiga drag i konstruktionen av en agrar manlighet: det homosociala, sociala relationer till andra män, och osynliggörandet av kvinnor. Och kanske det är just detta, konstruktionen av manlighet, som ger bondebegreppet dess beständighet.

Farbror Antti och finnarna i Alexandrovsk

MAX ENGMAN

Ei siitä nyt olisi tosin mitään näin sanomalehdessä pakisemista; waan kun olen lehden kirjeenwaihtaja, niin pitää sitä silloin etsiä aihetta kirjoitukseen wähempiarwoisistakin asioista.

"Antti Setä", 'Kirje Aleksandrowskista', *Inkeri* 7.7.1900.

Kring 1900 publicerade tidningen *Inkeri* i S:t Petersburg och arbetartidningen *Työmies* i Helsingfors en ström av brev från Alexandrovsk signerade "Antti Setä". Även om industriförorten Alexandrovsk hade väg- och vattenförbindelse med Petersburgs centrum och från slutet av 1860-talet kunde nås med omnibus och från 1878 med hästspårvagn levde ortens finländska industriarbetare ett relativt separat liv från resten av stadens finländska befolkning. De bildade den mest renodlat proletära gruppen av Petersburgs även i övrigt arbetardominerade finländska och finskspråkiga befolkning.

Alexandrovsk

Nämä tehtaat ansaitsewat mainitsemistamme, niissä kun on sekä työmiehinä että työnjohtajina joukko reippaita suomalaisia, jotka tawallansa muodostawat erityisen noin 400–500 henkeen nousewan siirtokunnan Aleksandrowskin ja sen yläpuolella olewan Myrsinka nimisen kylän wälillä...

H.B., 'Matkakirjeitä Uudelle Suomettarelle',
US 12.7.1887.

I Alexandrovskoe på Nevans västra strand, omkring 17 km uppför floden från Petersburgs centrum, verkade 1799–1862 den kända Alexandrovska textilmanufakturen som var knuten till Kejsrerliga hittebarnshuset. Med tiden uppstod också annan industri i Alexandrovskoe med omgivningar, bl.a. Kejsrerliga porslinsfabriken, gjuterier och bomullsfabriker. På 1820-talet etablerades det statliga Alexandersgjuteriet norr om Alexandrovskoe. Gjuteriet ver-

kade från 1844 under amerikansk och från 1868 fransk-rysk ledning som lokomotiv- och skenfabrik för Nikolaj-järnvägen till Moskva; med förstatligandet av banan 1894 återgick fabriken i statlig ägo. År 1864 etablerade P.M. Obuhov från Ural ett gjuteri på platsen för den tidigare manufakturen. Anläggningen växte ut till Obuhov-stålverken, som i praktiken drevs av marinförvaltningen men fick behålla grundarens namn. Bredvid Obuhov-verken anlade G.F. Baird, en sonson till den kände skotte som byggde Petersburgs första ångbåtar och första ångmaskinsfabrik, en stål- och skenfabrik, från 1894 Ab Aleksandrovsk-Stålgjuteriet – finländarna kallade fabriken ”Berta” eller ”Uusi Bertta” till skillnad från farfaderns ”Pertan savotta”.¹

Stålgjuteriet och Obuhov-verken med tillhörande arbetarbosättning bildade det egentliga Alexandrovskoe, men till samma komplex ”Aleksandrovski” räknade finländarna ofta också Alexandersgjuteriets/Nikolaj-banans fabrik [Tjugunnyj zavod] och porslinsfabriken [Farforovij zavod], eller som man med förfinskning av namn och böjning kunde säga ”Aleksandrowskin, Tschugunnoin ja Farforowoin Suomalaiset”. Järnverken och porslinsfabriken hade sammanlagt tusentals arbetare och bland dessa sedan gammalt ett antal finländare. Kyrkoherde Ehrström uppgav att det på 1820-talet fanns ”en mängd” av svenska församlingens medlemmar vid ”Alexandrofska Fabrikerne”.²

Bairds gjuteri anlade med franskt kapital i slutet av 1870-talet ett nytt smält- och valsverk med sex Siemens-Martin-ugnar för tillverkning av järnvägsskenor samt en avdelning för bombtillverkning. Verket uppfördes och leddes av den finländske ingenjören J.A. Lundgren och stod färdigt 1879. Då utgjorde fabriken 280 finländska arbetare närmare hälften av arbetarstyrkan om 600 man.³ Folkräkningen 1910 registrerade 348 finländska undersåtar i distriktet Alexandrovsk, där de utgjorde en knapp procent av 36 105 invånare.

Finländarna i Alexandrovsk var nästan uteslutande arbetare, vilket också indirekt framgår av ingenjörsparet Lundgrens centrala roll. I början av 1882

¹ Erik Amburger, *Ingermanland. Eine junge Provinz Russlands im Wirkungsbereich der Residenz und Weltstadt St. Petersburg-Leningrad*, Beiträge zur Geschichte Osteuropas 13/1 (Köln 1980), s. 337–339, 361, 378–379, 392, 399, 475. Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130 (Helsingfors 1983), s. 362–363. Uppgifterna i det följande om petersburgsfinländarnas sammanslutningar och sociala liv bygger på ett t.v. opublicerat manuskript av författaren.

² Eric Gustaf Ehrström, *Historisk Beskrifning öfver S:t Catharina och S:t Maria Församlingar* (Åbo 1829), s. 164–165.

³ *Pietarin Wiikosanomat* 10.5.1879, 15.1.1882.

invigdes ortens nya finska skola, som upprätthölls med insamlingar och med finska kyrkans medel; snart utverkades även understöd ur HKM:s finska handkassa. En stor del av förtjänsten för skolans grundande tillkom ingenjör Lundgren. Grundkapitalet för en läsesal med tidningar insamlades av hans hustru. Läsåret 1890–1891 hade skolan 37 elever, av vilka 29 var barn till arbetare och 4 till hantverkare. Av eleverna var 33 födda i Petersburg. Skolan var länge centrum i finnarnas gemenskap:

Koska koulu täällä meillä ei ole ainoastaan lapsia varten, vaan on myöskin pyhäpäivinä rukoushuoneenamme, sekä muulloinkin kaikenlaisen henkisen elämän keskuspite aikahimmentenkin, köyhien kansalaistemme kesken ...⁴

Fattiga arbetare samlade kring sin ingenjörschef och sin kyrkoskola som även verkade som bönehus – en vacker miniatyr av ett paternalistiskt fabrikssamhälle. Under de följande två decennierna byggdes emellertid en annorlunda offentlighet upp kring nykterhetsrörelse, självhjälp till bildning, Kooperation och arbetarrörelse. "Antti Setä" spelade en central roll i dessa strävanden och rapporterade om dem i offentligheten.

Farbror Antti

Warsinainen raskaan työnsä ohella oli hän innokas osanottaja siwistyspyrinnöissä ja raittiusrienoissa.

Neva 26.2.1916

Anders Pettersson eller Antti Pietarinpoika Laakkonen skrevs in i S:t Maria finska församling i Petersburg 1876, men han hade vistats i staden åtminstone sedan 1871. Hans prästbetyg från Valkjärvi uppgav att han var f.d. rotesoldat, ungarl, född 1843 och att han varit frånvarande från hemförsamlingen sedan 1868. I källorna kallas han vanligen arbetare, men åtminstone en gång filare. I ett brev gav han så detaljerade uppgifter om de goda konjunkturerna på Nobel 1868–1878 att man kunde anta att han talade av egen erfarenhet. Från början av 1880-talet arbetade han vid Obuhov, som kring sekelskiftet främst tillverkade minor, kanoner och lavetter; där var han en av 36 finländare bland totalt tre tusen arbetare.⁵

⁴ StS 210/1890, RA. PWS 15.1.1882. Skolan verkade 1889 med 450 rbl av HKM och 214 av församlingen, medan 404 rbl insamlats som understöd och skolavgifter av ortens finska arbetare. *Inkeri* 7.6.1891.

⁵ StM kommunionböcker 1877–1915, inflyttningsbetyg 236/1876, I Jb 1:46, RA. FPE

Antti Laakkonen.

Nykterhetsaktivisten avporträtterad i Suomalainen raittiuskansa Pietarissa (1911), s. 28.

Orsaken till att Laakkonen skrev in sig i församlingen var att han avsåg att gifta sig. Bruden, inhysingsdottern Sara Valborg Erikdotter eller Saara Valpuri Erikintytär Hagel, skrevs in i församlingen vid samma tid på ett betyg från Valkeasaari. Hon var tio år äldre, född 1833 i S:t André och medförde två utom äktenskapet födda barn. Dottern Hilda Maria Hagel var född i S:t André 1861, sonen Ilja 1872 i Petersburg och döpt till ortodox tro.⁶

Familjen Laakkonen uppvisar flera för sin tid och sociala bakgrund typiska drag. Man och hustru flyttade till Petersburg från landsbygden i östra Finland under inflyttningstoppen i samband med nödåren och anslöt sig till finska församlingen då de behövde präst för vigseln.⁷ De levde i Petersburg utan några särskilda anteckningar i handlingarna och begick nattvarden med oregebundna mellanrum, långtifrån varje år. Antti förklarades arbetsoförmögen

grunddokument 16679/1874, RA. *Tjömies* 6.6.1896, 21.7.1900, 26.2.1902, 13.8.1903, korrespondenser signerade "Antti Setä", i det följande angivna med "AS".

⁶ StM kommunionböcker 1877–1917, inflyttningsbetyg 275/1876, I Jb 1:46, RA. FPE grunddokument 23254/1872, RA.

⁷ Engman, *S:t Petersburg och Finland*, s. 59–60, 216–226, 232–233.

och befriades från passavgifter 1912. Han avled 1915 och hustrun 1917. En blyertsanteckning i passkartoteket 1916 uppger att dottern Hilda hade dött tolv år tidigare och begravts av rysk präst.

"Farbror Antti" skrev under långa perioder ett par brev i månaden, sammanlagt ett hundratal signerade 1896–1902, och därtill andra notiser. I det följande får han komma till tals på originalspråket i sina inlägg från dessa år. De ger en rätt unik inblick både i hur finländska industriarbetare levde i en av Petersburgs fabriksförstäder och hur en av dem upplevde sitt liv och samhällsförändringarna kring sekelskiftet. Breven utgör ett stort, men delvis problematiskt material. De är till en del rätt stereotypa (med uppgifter om vädret och arbetstillgången) och det är omöjligt att veta i vilken utsträckning de redigerats före publiceringen. Det fanns givetvis också gränser för vad som kunde skrivas i en tidning. Språkbruket är t.ex. vanligen något "radikalare" i breven i *Työmies* än i den kyrkligt-gammalfinska *Inkeri*. Genom att korrespondenserna ändå är relativt lika i två olika tidningar kan man icke desto mindre anta att man hör en personlig röst i breven; trots att Antti skriver mycket litet om sig själv får man en klar bild av hans miljö och världsbild, t.o.m. av hans personlighet. Farbror Anttis brev speglar ett mikrokosmos i en värld i förändring.

Arbete i Alexandrovsk

En stor del av "Antti Setäs" korrespondenser rörde arbetsförhållandena, tillgången på arbete och arbetsvillkoren. Generellt sett var tiderna dåliga och blev ständigt sämre. På Obuhov var förhållandena länge bättre och Laakkonen var nöjd med sin arbetsplats, som han 1903 beskrev som den bästa i Petersburg; trots den långa lågkonjunkturen hade Obuhov inte sagt upp arbetare utan de fick stanna kvar på dagpeng. Fabriken hade närmare 7000 arbetare, av vilka några hundra var daglönare, d.v.s. inte fabriksarbetare i egentlig mening. En stor del var "svartarbetare", oskolade som förtjänade 70–80 kopek per dag. Fackarbetarna, maskinister och andra skolade arbetare kom upp till 1 rbl 30 kopek per dag, men normalt gjorde de styckearbete och kom upp till 2,60 rbl.⁸ I början av seklet arbetade stålgiuteriet endast för halv kapacitet – detsamma gällde kanontillverkarna Obuhov och Putilov, men arbetstillgången vid Obuhov var förhållandevis god, t.o.m. så att man arbetade över-tid.⁹

⁸ *Työmies* 13.8.1903 AS.

⁹ *Työmies* 11.9.1901 AS, *Inkeri* 7.4.1900 AS, även *Työmies* 28.2.1901 AS.

Under våren 1902 blev konjunkturerna bara sämre; Alexandrovskas stålgiuteriets valsavdelning övergick till ett skift och det andra skiftets arbetare fick gå. På ett och ett halvt år hade fabriken arbetarstyrka sjunkit från minst 2000 till knappt 500.¹⁰ Laakkonen menade att detta var värre än något han tidigare upplevt:

Minä olen ollut täällä Pietarissa yli 33 vuotta ja on ollut huonoja työaikoja etenkin viimeisen Turkin sodan loputtua. Silloin oli niin huono aika, ettei ollut työtä paljon missään, waan kuin oikeen etsit, ja joka nurkan nuohoit, niin jotain sitä löysi, että leipäpalan ja vähän muiksikin tarpeiksi ansaitsit, waan ei nyt löydy työtä mistään, waikka kuin hakisit ...¹¹

Uppsägningarna fortsatte och de arbetslösa räknades i tusental, inte bara i Alexandrovsk utan i hela Petersburg och Ryssland, bl.a. sade Putilov upp tusentals arbetare. Laakkonen förargade sig över påståenden att arbetarna borde ha sparat under goda tider, särskilt de välbeställda klandrade arbetare för att slösa. Han påpekade hur litet som blev över för besparingar; var inte arbetarna också människor som ville unna sig något? Varför skulle man kräva större visdom av dem än av herremän som borde ha bättre förutsättningar.¹²

Laakkonen arbetade inom rustningsindustrin, men det förefaller som om han hyste motvilja mot fabriken produkter. Obuhov tillverkade enorma kanoner som vägde 3200 pud. I ett brev kommenterade han de pågående krigerna i Kina och Sydafrika. Han kunde inte låta bli att tänka på sådana saker då han dagligen såg ”dessa stora, hemska mordvapen”, d.v.s. 10, 11 och 12 tums kanoner: ”Håren reser sig riktigt på huvudet då man tänker på vilken enorm förstörelse ett sådant mordvapen kommer att få till stånd.”¹³ Ett år senare rapporterade Laakkonen hur han sett en av Obuhovs 12 tums långskjutande kanoner: ”Människokärleken står nog inte högt i kurs i världen eftersom den tillåter att dylika förstörelsevapen fortfarande tillverkas”.¹⁴ ”Antti Setä” var dock inte så pacifistiskt sinnad att han skulle ha godkänt en ”motbjudande” artikel som kritiserat *Fänrik Ståls sägner* och att boken användes i skolan:

¹⁰ *Inkeri* 17.5.1902 AS. *Työmies* 26.3., 2.6., 10.7., 2.9. o. 29.12.1902 AS.

¹¹ *Työmies* 26.2.1902 AS o. 3.7.1902 AS, där han hävdade att endast 4–5 av Petersburgs verkstäder hade arbete.

¹² *Inkeri* 2.8.1902 AS o. 27.9.1902 AS, 6.12.1902 AS.

¹³ *Inkeri* 4.8.1900 AS. *Työmies* 6.6.1896 AS. Jfr Peter Gatrell, *Government, industry and rearmament in Russia, 1900–1914. The last argument of tsarism* (Cambridge 1994), s. 29, 44.

¹⁴ *Inkeri* 27.4.1901 AS.

KUTAHLE HA CHYBANK.

"Antti Setä" skrev i allmänhet främst om Alexandrovsk och finländarna, även om han 1902 kommenterade trafiken och de påfallande sociala skillnaderna på Nevskij prospekt (Työmies 10.1.1902 AS). En av de återkommande händelser där Ingermanlands och Viborgs läns finnar syntes i Petersburgs stadsbild var fastlagen då mängder av bönder infann sig i staden med häst och släde. Det hörde till att petersburgarna skulle åka med dessa "tjuhnor" eller "weikat", ovan framställda i Zjivopisnaja Rossija 1:2 (S.-Peterburg–Moskva 1881), s. 621. Laakkonen var upprörd över att finnar behandlade sina hästar illa och skämdes över att erkänna sådana som landsmän och över hela åkandet: "Laskiaisajo ja hevosräökkäys – niin kyllä ne ovat aiwan kuin luodut toisiansa warten" (Inkeri 18.2.1900 AS). Livet under fastlagen, som han 1901 kallade "herrarnas helg, hästplägerifest", tilltalade inte skribenten överhuvudtaget: "Kyllä sitä elettiin silloin kuin Sotomassa: wiinaa juotiin, pliniä syötiin, tohjossa oltiin kuin Heikkilän kylän ukot, hevosia räökkättiin. – Kerrassaan oli sen näköistä tuo loppu puoli laskiais-ajo viikosta, kuin olisi enemmistö wanhemman sedän lapsista ollut hurjatautisia, ja tuo sama tauti näkyy tarttuneen eräisiin meikaläisiinkin." (Inkeri 23.2.1901 AS, Työmies 28.2.1901 AS, 28.2.1901 AS o. 26.3.1902 AS).

Minä en ole koulua tosin käynyt. Waan Wänrikki Stoolin olen lukenut ja omistankin sen kirjan wäessä kotikirjastossani, ja se on mielestäni kallisarwoinen eikä ole sen lukeminen wäähäkään wihan tunteita minussa herättänyt sitä kansaa kohtaan jota kirjassa esitetään wihollisena meille waikka olen ollut jo vuosikymmeniä sen kanssa keskuudessa. Päinwas-

toin olen sen kirjan lukemisesta innostunut pysymään oikeana rehellenä suomalaisena sekä samalla puoltamaan kansani ja maani mainetta ja kunniaa niin paljon kuin olen voinut täällä wieraalla maalla, en tosin ampumalla ja miekan lyönnillä, waan heikoilla henkisillä aseilla, mitä koulua käymättömällä woi olla.¹⁵

Patriarkalism

Farbror Anttis rapportering ägde alltså rum mot en bakgrund av försämrade konjunkturen och uppsägningar. Den bild han tecknar av fabriksförhållandena är trots det i mycket präglad av patriarkalism. När man 1900 förtecknade alla äldre arbetare väckte detta fruktan för att de skulle bli avskedade såsom i Kronstadt och Kolpino. Ett år tidigare hade marinministeriet gett order om att avskeda alla arbetsförmögna, men fabrikschefen, ”som älskade arbetarna”, hade utverkat att de fick vara kvar.¹⁶ Samma tilltro till chefen framkom då ”Antti Setä” rapporterade om reformer; nattskiftet förkortades med en halvtimme till 5 3/4 timmar, arbetstiden sjönk till 9 timmar, och betald sjukledighet infördes: ”Detta är en verkligt faderlig omsorg om arbetarna, sådant förekommer inte i andra fabriker. Må den barmhärtige Guden skänka honom framgång, hälsa och hög ålder för att länge verka som arbetarnas välgörare”.¹⁷ Han såg också kronan som en god arbetsgivare, vilket kom till synes då den efter en förödande brand på Moskva-järnvägens verkstad omlacerade 800 man: ”Nog tar kronan ändå hand om de sina”.¹⁸

Vid sekelskiftet kunde Laakkonen blicka tillbaka på en lång period under vilken arbetsförhållandena förbättrats, men han ansåg ändå att arbetarnas ställning var dålig.¹⁹ Stålgjuteriets hylsavdelning utmärkte sig för att ha experimenterat med 8-timmars arbetsdag och tillät även i övrigt friare förhållanden; arbetarna fick t.o.m. röka, vilket var förbjudet i andra fabriker. Avdelningen anställde också kvinnor, främst arbetarnas hustrur.²⁰ Laakkonen kommenterade sällan annat än fabriksarbete, men tog en gång upp kvinnors arbetssituation, om också som en aspekt av gifta arbetares utkomstmöjligheter:

¹⁵ *Työmies* 16.9.1899 AS. Sign. ”F.J. S-ä.” opponerade sig i *Työmies* 5.9.1899 mot att militaristiska blodsdåd lyftes fram som ideal.

¹⁶ *Inkeri* 9.6.1900 AS.

¹⁷ *Inkeri* 12.4.1902 AS. *Työmies* 15.4.1902 AS.

¹⁸ *Inkeri* 27.4.1901 AS.

¹⁹ *Työmies* 25.7.1899 AS.

²⁰ *Inkeri* 27.4.1901 AS.

Täällä Pietarissa eiwät naiset tawallisesti joudu niin pahaan pulaan kuin miehet, ne aina paremmin jotain työtä saawat, waatteiden pesua, ompelua y.m. ja sentähden eiwät nainneet ole niin kireillä kuin naimattomat, jos ei ole waimolla pieniä ja kipeitä lapsia hoidettawana eikä ole hunttio waimo.²¹

Laakkonen jämförde flera gånger förhållandena i Ryssland med Finland och ofta utföll jämförelsen till Rysslands fördel: ”Jag är säker på att om mina arbetarkamrater [työweikoillani] i Finland skulle ha en sådan anställning som t.ex. vid vår fabrik, skulle de vara tacksamma och nöjda över sin ställning”.²² En annan gång drog Laakkonen en liknande parallell:

Waikka on kyllä kireät ajat, niin ei täällä kuitenkaan työmies ole niin koiran asemassa kuin siellä Suomessa, että aiwan nälkäpalkoilla työtä teetätetään, annetaan ehke kohtuullinen päiväpalkka. ... Kyllä on oikein kummallista, kun siellä Suomessa kapitalistit, joilla olisi woimaa ja tilaisuutta lieventää köyhän työkansan puutetta antamalla työtä kohtuullisella palkalla, kun he niin armottomia näkyvät olewan, etteiwät wähääkään sääli köyhän työkansan kohtaloa.²³

I samband med strejkerna i Finland 1896 berömde Laakkonen de ryska arbetsförhållandena: fabriksinspektionen bevakade arbetarnas intressen, en arbetsledare som bar hand på en arbetare blev avskedad, skadade arbetare fick sjukdagpeng eller pension. I Finland insåg man inte att förhållandena kunde vara bättre på andra håll:

Kaikin puolin on nykyään täällä Pietarissa hallitus koertanut työkansan oloja parantaa. Siellä Suomessa ollaan niin tyytywäisiä oloihinsa, niitä alinomaa kehutaan mutta ei huomata, että siwistymätön Wenäjä saattaa mennä edelle. Mutta siellähän ollaan kansanwaltaisia ja kun siitä löpöretään niin muuta ei tarwita.²⁴

När tiderna blev sämre satte Laakkonen sin tillit till Försynen, dygd och självhjälp:

Wähässä arwossa on silloin työmies, kun työajat owat huonot; ei ole hänellä puolta paljo missään. Sitä suurempi syy oppia luottamaan yksin omaan itseensä ja Jumalaan. Raittius, säästäwäisyys ja ahkeruus ne aina ennenkin owat hywäksi hyödyksi olleet eiwätkä wastakan harhaan wie.²⁵

²¹ *Työmies* 13.2.1902 AS.

²² *Työmies* 26.2.1902 AS.

²³ *Työmies* 26.2.1902 AS o. 3.7.1902 AS.

²⁴ *Työmies* 6.6.1896, sign. ”Antti”.

²⁵ *Inkeri* 1.2.1902 AS.

Laakkonen hävdade att påståendena att arbetarna var otacksamma var helt grundlösa och anförde som exempel hur stålgljuteriets arbetare avtackat två omtyckta arbetsledare med gåvor; enligt rysk sed bekostade arbetarna dessutom en gudstjänst med förböner för arbetsledarens framgång:

Tehtaan ylijohtaja piti myöskin tilaisuudessa kauniin puheen ja loppujen lopuksi pois muuttawa työnjohtaja liikituksen waltaamana suuteli jokaista työmiestä kuin rakas isä lapsiaan, joista täytyy erota. Todella olikin tämä työnjohtaja työmiehillen erittäin hyvä, jommoisia harwoin tapaa täällä Pietarissakin, ja ansaitsi täydellä syyllä työmiesten kiittolisuuden, rakkauden ja luottamuksen. – Kerroin tämän huomautuksena myöskin meikäläisille työnantajille ja työn johtajille, ett'ei todellinen ihmisarwon antaminen ja hyvä kohdeltu suinkaan pahenna työnjohtajan ja työwäen wäliä ...²⁶

Laakkonen uttryckte vid första maj 1902 heller ingen förståelse för strejker:

Tehtaan ylipäällikkö on näinä päiwinä taas isällisillä julistuksilla warottanut työwäkeä ottamasta osaa mihinkään laitomiin mielenosoituksiin ja mellakoihin. Eikä olisikaan meidän tehtaan työmiehillä syytä mihinkään semmoiseen sillä ei niillä keinoin asioita paranneta, ei meillä eikä muualla.²⁷

Orättvisor

Tilliten till Gud, chefer och dygder skymde inte ”Antti Setäs” blick för orättvisor i arbetslivet. I flera brev klagade han över att arbetarna hade det ännu värre på sommaren även om luften var något bättre i Alexandrovsk än inne i staden. Sommarledighet var inget för arbetare att tänka på:

Suomalaisetkin parempiosaiset, niinkuin papit, opettajat y.m. owat itseään wirwottamassa ja woimistuttamassa talwen waraksi maaseudun puhtaassa ilmassa. Työmiehilläkin on kyllä kesä, waan hywin wähän on aikaa kesän ihanuutta nauttia.²⁸

Laakkonen förargade sig över att ”herrar arbetsledare, också mindre knappherrar” hade så mycket bättre trygghet och avlöning, som de fick för att pina arbetarna. De senare fick sjukersättning endast om de skadade sig i arbetet – och även den var svår att få ut – och inte ens på marinministeriets fabriker fick arbetare som tjänat ett kvartssekel annat än en låg avskedspeng då de konstaterades vara arbetsoförmögn: ”Toiset työssä häärii, toiset toisten työ-

²⁶ *Inkeri* 8.2.1902 AS.

²⁷ *Inkeri* 3.5.1902 AS. Även *Työmies* 2.6.1902 AS.

²⁸ *Työmies* 15.7.1903 AS. Även *Inkeri* 7.7.1900 AS o. 27.4.1901 AS.

²⁹ *Työmies* 25.7.1899 AS o. 28.2.1901 AS.

stä ja hiestä kunnian ja rikkauden käärii. Merkillistä waan on, kun kaikki ollaan yksiä luojan kuwia ja yhtä arwosia Luojamme silmissä, elämässä owat asiat mullin mallin.”²⁹

Den övertid som trots dyrtiden krävdes i vissa fabriker hösten 1899 kunde omfatta fyra nattskift i veckan och var alltför betungande, ”ett obarmhärtigt slöseri med arbetarens enda kapital, hans arbetskraft och hälsa”.³⁰ Laakkonen påpekade att nattskiftena visserligen inte var särskilt långa, endast 6 1/2 timme, men att det blev tungt i längden och lönen räckte ändå inte till besparingar trots att man på Obuhov gjorde elva tunga skift i veckan:

Mutta waikka työtä näin kowasti tehdään, niin että miehet seisallaan nukkuwat, niin ei työpalkat silti kowin kehuttawia ole. Niinpä e.m. parain wastuunalainen työmies saa 40 työpäiwästä 130 ruplaa, apulaiset 80–60 ruplaa. Tämmöiset palkat kuuluwat kyllä kaulniilta työ-miehen palkoiksi. Mutta täytyy muistaa että ne eiwät tulekaan 4–5 tunitisista herrasmiehen työpäiwistä, waan saa siitä hikoilla 13–17 tuntia päiwässä. Tietysti owat palkat wähän runsaammat päiwistä ylitöitten kanssa, waan sittekin on se samanlaista kuin möisi ainoan hywän tawaran polkuhinnasta.³¹

Laakkonen betonade osäkerheten i arbetarnas ställning och konstaterade att man i Alexandrovsk och på andra håll inte med säkerhet kunde se fram emot arbete vid samma fabrik följande dag eftersom oförutsedda uppsägningar var möjliga.³² År 1902 sades arbetarna på valsavdelningen vid stålgljuteriet, ”Uusi Bertta” upp, vilket särskilt drabbade de gamla finländska arbetare som arbetat där sedan Lundgrens tid. I början av 1903 gick fabriken i konkurs. Laakkonen upprördes särskilt av uppsägningarna av gamla trojänare. Det innebar en knapp jul i många arbetarfamiljer. Inför sådana perspektiv tvivlade t.o.m. ”Antti Setä” på att allt ordnade sig till det bästa med personlig duglighet och dygd:

Surkia on tällainen huono työaika työkansalle, sillä kun ei ole työtä niin ei ole leipää. Ja vielä surkeampaa tässä surkeudessa on se, että annetaan eropassit yli 20 vuotta tehtaassa olleille työmiehille, jotka owat miehuuswoimansa ja terweytensä, werensä ja hikensä ras-kaassa, kuumassa työssä kuluttaneet. Monta kertaa täytyy yöt päiwät, wieläpä pyhätkin miesten työssä häiriä, että hädin tuskin jaksawat enään päästä kotiinsa, kun owat niin wä-

³⁰ *Työmies* 16.9.1899 AS.

³¹ *Inkeri* 3.11.1900 AS o. *Työmies* 28.2.1901 AS.

³² *Inkeri* 9.6.1900 AS, som emellertid framhävde de finländska arbetarna som undantag, många av dem hade arbetat i decennierna på samma arbetsplats.

syneitä. Ja nyt, kun on työt lopussa, niin ei mitään korwausta, ei palkkiota, – warsinaisesta eläkkeestä ei puhettakaan; – ei muuta kuin marssi maantielle, elä tahi kuole. Oikein tahtoo wäkisenkin saattaa nureksimaan. Näyttää siltä kuin ei työmiehelle olisi apua mistään, ei uskollisuudesta, ei ahkeruudesta, ei rehellisyydestä, ei paiksaan pysymisestä – ei mistään hywistä puolista. Tulet wanhaksi, woimattomaksi, ettet enään kykene rikasta rikastuttamaan, – tahi tulee huono työliike – niin heitetään ulos kuin joku joutokalu konsanaan. Työmies-parka! Jos on hywä työnliike, niin hän saa raskaimman kuorman kannettawakseen, jos huono, niin – wielä raskaamman.³³

Sådant skakade grunderna för Laakkonens världsbild:

Näitä ajatellessa pyrki wasten tahtoakin heräämään sydämessä tuollainen synnillinen epäily, että – tapahtuukohan tämä kaikki Luojan sallimuksesta ensinkään, Luojan, joka on itse rakkaus ja yhtäläisesti, ilman erotusta rakastaa työmiestä kuin työn antajaakin? Hänkö olisi asettanut niin että rehellinen työmies waiwansa palkkioksi saa puutetta kärsiä? – Pikemmin aiheuttaa sen nurinpuolinen johto työnliikkeessä, sekä se seikka, ettei ole wielä opittu pitämään työmiestä oikeassa arwossa.³⁴

I *Työmies* frågade Laakkonen inte efter Skaparens mening, utan ställde klasser mot varandra:

Niin, tehdas seisattuu waan kapitalistit eiwät sittenkään joudu tie eteen keppi käteen, mutta työmies raukat, joista monta on suomalaisia, perheellisiä miehiä, yli 20 vuoden palvelleita – mihinkä nämä raukat joutuu? Nuo woimansa, miehuutensa, terweytensä menettäneet ei muuta kuin kärsi ja koita tyytyä kohtaloosi, ja neuwotella sekä etsiä jos jostain onnistuisi työtä saamaan, waan sitä ei täällä Pietarissakaan saa waikka kuinka tarkkaan etsisit, ja erittäin onnellisena saa se työmies itsensä pitää joka työpaikan saa.³⁵

Frågan om de gamla arbetarnas och trotjänarnas ställning – en fråga som berörde Laakkonen personligen – aktualiserades också i en bitter kommentar om orättvisor vid kronans fabriker, där man kunde tvingas till övertid eller sänkt lön och åldras i förtid samt bli utsatt för förnedrande prov:

³³ *Inkeri* 19.7.1902 AS. Även *Työmies* 16.10.1902 AS o. 12.1.1903 AS, 15.7.1903 AS. *Inkeri* 28.2.1903, sign. ”Salajoki”. Skribenten klagade över hur arbetare som i 20–25 år tjänar till 50–60 års ålder råkade helt på drift; under den rådande arbetsbristen kunde man inte räkna med att någon skulle anställa arbetare i den åldern. Bolaget hade 1902 1773 arbetare, men likviderades följande år, *A m b u r g e r*, s. 392.

³⁴ *Inkeri* 19.7.1902 AS.

³⁵ *Työmies* 10.7.1902 AS.

Ja sitten kun tulee vanhaksi ja raihnaiseksi, niin ettei ole päälliköitten mielestä oikein täysiwoimainen, niin jo vähennetään päiwäpalkaa. Niinpä uudestawuodesta alkaen vähennettiin Obuhowan tehtaassa joilta kuiltä vanhemmilta työmiehiltä palkkoja, keltä 50, keltä 30, keltä 25 kopekkaa päiwältä. Kaunis uudenwuoden lahja wanhoille uskollisille 25–30–35 vuotta palwelleille työmiehille. Tämä kuuluu kyllä oudolta, että ahkeruus ja uskollisuus näin palkitaan, etenkin siltä taholta josta woisi odottaa kyllä päinwastoin hywää palkintoa ... Murta ei tämä sentään mitään ole sen rinnalla kuin mitä tehtiin saman isännän tehtaassa Kolpinassa toissa wuonna wanhoille työmiehille, jotka oliwat 50–60 vuotta palwelleet; ajettiin kadulle kuolemaan. Ja tämmöisiä kauwan palwelleita uskollisia työwanhuksia, joille annettiin ero tehtaasta, oli yli 30 michen. 55–wuotiset miehet pantiin woiman koetukselle: annettiin käsiin teräslangasta tehty kiertowieteri. Kun sen jaksoi wetää suoraksi, niin silloin sait olla työssä 60:nteen ikäwuoteen, waan sitten sai tinkimättä cron. Mutta nyt kuitenkin on tämä häpeällinen, raaka menettely korkeimmasta paikasta tulleen kiellon kautta toki poistettu ja on otettu monta ennen häädettyä wanhusta uudelleen työhön. Waan paljo oli jo wanhuksia tuollaisen kohtelun tähden katkeraan murheeseen kuollut, niin ettei heistä montakaan ole enään clossa.³⁶

Sommaren 1900 beklagade Laakkonen sig över tiderna och lät också arbetskonflikter skymta fram:

Ei mikään tahdo pysyä entisellä kohdallansa; oikeata rauhaa, oikeata tasapainoa ei missään. Suurwarallisuus on keinottelualoilla synnyttänyt sellaiset olot, joissa sen käytettäväksi joutuneen työväestön täytyy – joko tyytyä kaikkeen ja kitua loppuun yhä huononewissa työansioissa, tahi kieltäytyä kerrassaan kaikesta ja – kärsiä taas seuraukset siitä. Ympäri maailman on tätä jälkimmäistäkin keinoa koetettu, kieltäytyä työstä, jollei ehdot parane. Myöskin Suomessa owat nämä työlakot päässeet päiwäjärjestykseen, eiwätkä ne ole täälläkään niin olemattomia kuin owat kuulumattomia.³⁷

I Petersburgs centrala delar utbröt den 1 maj 1901 strejker med 8-timmarsarbetsdag som målsättning och en vecka senare spreds oroligheterna till Obuhov, som dittills varit ett av de lugnaste företagen med hög lönenivå. Oroligheterna utlöstes av missnöje med avlöningen för den omfattande övertiden och rykten om massuppsägningar. Omkring 200 arbetare avbröt arbetet och framförde krav till fabrikschefsadjointen överste Ivanov. Denne försökte få arbetarna att återgå till arbetet, men de trängde sig in i fabriken och stoppade maskinerna. Ivanov kallade på förstärkningar av polis och beridna gendarmar. Under tiden marscherade 3600 arbetare ”skrikande och visslande” ut ur

³⁶ *Inkeri* 2.2.1901 AS.

³⁷ *Inkeri* 4.8.1900 AS.

fabriken. Arbetarna drev den beridna polisen tillbaka med ett stenregn. Slutligen gav polismästaren order att skjuta på folkmassan; efter tre salvor, en död och åtta sårade, flydde arbetarna. Elva polismän sårades och 120 arbetare arresterades, 106 förvisades från staden.³⁸

På sommaren skrev Laakkonen att slagordet "ljus åt folket" spärat ut i vad som skulle vara bildningens tidsålder. I en sådan tid borde arbetsgivaren älska arbetaren som sig själv och denne åter sin husbonde och sin mästare. Då skulle frid råda och man skulle slippa dessa ständiga oroligheter och strejker:

Huonolla kannalla owat asiat m.m. tehdas-työkansan keskuudessa täällä suuressa miljoona kylässäkin. Meilläkin täällä hiljaisessa Aleksandrowskissa käwi lewottomuuden tuuliaispää wiime kuun alkupuolella Obuhowan tehtaan työmiesten mieliä ryöppyttämässä ja samalla kosketteli Aleksandrowskinkin tehdasta. Obuhowan tehtaalla on jälki seuraukset ainakin alusta hywälle suunnalle menemässä, josta kiitos ja kunnia tehtaan ylipäällikölle, joka on yksi niitä harvoja, joka on ruwennut tositoiminnalla tehtaassa olewia epäkohtia poistamaan yhdessä työmiesten kanssa, niin että sopisi toistenkin samassa asemassa olewien seurata tätä hywää esimerkkiä. Silloin wähitellen kaikki epäkohdat poistuisi, ja niin hywällä olisi paha woitettu.³⁹

Senare kommenterade Laakkonen att frid rädde, men att inga tecken på "god vilja" syntes. Stämningen i fabriken var dålig och sinnena upprörda, trots att chefen avskaffat vissa missförhållanden. Sommaren 1901 var exceptionellt het, men den politiska hettan fortsatte oberoende av vädret.⁴⁰ En följd var att gallringen av dem som anställdes i stället för de arresterade och förvisade blev hård; det krävdes många arbetsprov och intyg över "uppförande, flit, noggrannhet, karaktär, nykterhet m.m."⁴¹ Med tiden infördes ett aspirantsystem. Laakkonen hade hos mästare försökt utverka arbete åt bekanta, men den enda utvägen var att skriva in sig som aspirant. Fabriken hade ett tusental sådana och endast få lyckades få arbete; deras pass kontrollerades i upp till två månader innan vederbörande fick fast anställning.⁴²

³⁸ *Inkeri* 11.5.1901. *Amburger*, s. 406-407.

³⁹ *Inkeri* 8.6.1901 AS.

⁴⁰ *Inkeri* 3.8.1901 AS o. 29.6.1901 AS.

⁴¹ *Inkeri* 2.11.1901 AS, 7.9.1901 AS o. 12.10.1901 AS. *Työmies* 26.9.1901 AS.

⁴² *Työmies* 30.9.1904 AS.

Nykterhet

Niinä aikoina kuin raittiusaate alkoi tulla tunnetuksi Pietarissa ja Inkerinmaalla tuli – ”Antti sedästä” kuten häntä tawallisesti kutsuttiin – innokkaimpia raittiusmiehiä. Hywin monessa iltamassa ja sopiwassa juhlatilaisuudessa esiintyi hän raittiuspuhujana, poikkesipa joskus ulommaksikin Pietaria maaseudullekin raittiusesitelmii pitämään. Menneinä vuosina kun Aleksandrowskissa oli lukuisampi suomalainen wäestö ja henkiset riennot oliwat wilkkaammat ”Antti-Setä” olikin kaikkien hommien etunenässä, itse innostumassa ja muita innostamassa.

Neva 26.2.1916.

Nykterhetsrörelsen slog igenom på bred bas bland petersburgsfinländarna i mitten av 1880-talet då man grundade två nykterhetsföreningar, Alku och den frikyrkliga och tvåspråkiga Finska Nykterhetsföreningen. Det var tydligt inom och genom nykterhetsrörelsen som Laakkonen blev samhällsengagerad. Själv beskrev han 1899 hur nykterhetsrörelsen öppnat arbetarnas ögon:

Mutta kuten jo sanoin ollaan alulla, niin ollaankin ja mikä tämän alun on meissä työkan-sassa wireille saanut on raittiusyhdistys, sen on työkan-sa alkuun pannut ja kannattanut, se on meidän silmämme saattanut näkemään sen, ettei oltaisi ainoastaan työjuhtia ja kapitaal-in kartuttajia, waan ollaan yhtä kallisarwoisia Luojan kuwia kuin työnantajat ja työntee-täjätkin.⁴³

När han såg tillbaka på nykterhetsrörelsen i Petersburg såg han den som en inkörsport till andra värdefulla insikter och intressen. Han betonade att stadens båda finländska nykterhetsföreningar gjort mycket för arbetarnas bildning, särskilt Alku hade väckt nationalanda och en riktig uppfattning av medborgarplikt (”kansalliswelvollisuuden tuntoa”).⁴⁴

Det första finländska nykterhetsföredraget i Alexandrovsk hölls påsken 1886. Nio personer skrev in sig som medlemmar och från detta räknade Alkus filial sin grundläggning. Fram till 1911 hade totalt 153 personer anslutit sig. Verksamheten bars nästan helt upp av fabriksarbetare. Vid filialens elva-årsjubileum 1897 konstaterades att den ordnat 75 soaréer med föredrag, musik och sång samt ett tjugotal föredrag. År 1897 var medlemsantalet 20. Som avdelningens ordförande i nästan två decennier verkade Antti Laakkonen. Vid Alkus 25-årsjubileum 1910 hyllades han tillsammans med skoma-

⁴³ *Työmies* 22.6.1899 AS.

⁴⁴ *Työmies* 24.8.1899 AS, 21.7.1900 AS o. 26.9.1901 AS.

karen och fru Suominen, kantorn M. Putro och svarvaren Lindgren som en av föreningens veteraner.⁴⁵

Laakkonen var den ledande nykterhetsmannen i Alexandrovsk och en flitig talare. I september 1887 ordnade filialen en teafton på skolan i Alexandrovsk. Salen var full, programmet bestod av ”recitation, föredrag, tal och sånger”:

Erittäinkin näyttiwät suuret ja pienet tarkasti seuranneen herra Laakkosen esitelmää, jossa hän lämpimästi kehoitti jokaista suomalaista pyrkimään todelliseksi kansalaiseksi, ja himmentymättömässä puhtaudessa säilyttämään esi-isiemme kunniallista nimeä.⁴⁶

På 1890-talet talade Laakkonen också en eller flera gånger i året vid huvudföreningen i stadens centrum. Vid Alkus årsfest 1888 talade han till föreningens nygrundade hornorkester och kör. Vid föreningens sommarutflykt till Sarvela i Keltos 1889 talade han till församlingens ungdom om ”hur människan borde tillbringa sina lediga stunder”.⁴⁷ Hösten 1889 skickades han av Alku till Slavanka i Ingermanland för att hålla föredrag i en serie som tog sikte på att grunda en nykterhetsförening. Föredraget på skolan i Suonsaari inleddes med bön och psalmsång. Ett relativt utförligt referat ger en bild av hur hans ”nykterhetspredikningar” utformade sig, men också av det nedslående resultatet i en by med en krog och några lönnkrögare:

Luentonsa oli herra Laakkonen jakanut kolmeen osaan: perheen isille, äideille ja kaswawalle nuorisolle. Liikuttawin sanoin koetti hän kuwata perheen-isille nuo hirmuisuuden kuwat, josta juomarin elämä on niin rikas ja mitä tuhoa se tuopi myötänsä perheisiin, joitten waltiaina owat juoppo-isännät. Äitejä kehoitti hän kaikin puolin nöyryyteen ja säwyisyyteen juoppojakin miehiänsä kohtaan ja koettamaan hiljaisella kärsiwällisyydellä woittamaan miehiänsä kapakassa ärtyneet kiukut.

Kaswawalle nuorisolle puhuja teroitti mieleen warowaisuutta niitä wiekkaita pauloja vastaan, joita sille usein wiritetään eteen ja joihin jo usea nuorukainen on ihan auttamattomasti kietoutunut, menettäen kunniansa, kaikki tulewaisuutensa toiweet, sekä wahwan terweytensäkin. Puhujan sanat näkyiwät panneen usean wanhankin juopottelijan pään kumarruksiin, ajattelamaan asemaansa. Mutta eiwätkö liene wielä tulleet huomaamaan kurjuuteen kuljettawaa tilaansa, wai muut esteet liekö olleet tehokkaammat, kun ei yksikään suostunut kirjoittamaan itseänsä raittius-listaan, waiikka puhuja koitti mitä selwimmin esittää raittius-yhdistyksen hywää tarkoitusta.⁴⁸

⁴⁵ *Inkeri* 19.4.1891, sign. ”Eräs wesipoika”, 18.4.1897 o. 8.4.1910. *Suomalainen Raittiuskansa Pietarissa. Pietarin suomalaisen ”Alku” raittiusyhdistyksen 25-vuorisjulkaisu 1885–1910* (Pietari 1911), s. 27–29.

⁴⁶ *Inkeri* 2.10.1887, sign. ”-nen.-”.

⁴⁷ *Inkeri* 18.3.1888, sign. ”-on.”, 22.7.1888, sign. ”M. u-i.”, 14.7.1889, sign. ”Jussi”.

⁴⁸ *Inkeri* 20.10.1889, sign. ”Jäinen.”.

Man kan ana sig till att "Antti Setä" genom åren levererade en serie moralpredikningar i nykterhetsfrågan. Inför julen 1899 manade han landsmännen att inte köpa julbrännvin eftersom det var opassande i bildningens tidevarv, som inte accepterade rusdrycker vid festligheter eller i det dagliga livet.⁴⁹ Laakkonen gav ibland en släng åt ryssars, "farbrorspojknarnas" dryckesvanor:

Sedänpojat ne eiwät tietysti kuiwin suin ole kesällä enemmän kuin talwellakaan. Ne juowat ja laulawat pitkät illat ja puolet öitä lisäksi, niin että pitkällisten poutailmainkin on täytynyt kostua aina sateeksi asti.⁵⁰

Två år senare skrev "Antti Setä" om julen; han visste inte mycket om överklassens överdådiga julfirande, men kunde iaktta vanliga ryssars och finnars jul på nära håll:

Setäläisten wietoilla on tosin suuri ero; ne kuin oikein yltywät asunnoissaan telmämään, niin silloin kuuluu kumu kylähän, tora toiseen talohon. Tosin on paljon poikkeuksia, heisäkin paljon wallan raittiita ja muutenkin elämässään siiwoja. Mitä taas kuuluu meikäläisten pyhien wiettoon, niin ne owat paljon entisestään muuttuneet. Tosin on vielä paljo raa-kamaista, meikäläistenkin pyhien wietossa, waan mitäs tehdä, Roomaa ei päiwässä rakeneta, waan raittiusseurat owat jo yli 15 wuoden oloajallaan paljo hywää waikuttaneet ja yhä waikuttawat, jos waan hywän asian harrastajat eiwät wäsy.⁵¹

Även om Laakkonen betonade nykterheten som en samhällsfråga var den också en etisk förpliktelse. Det gick inte an att vara medlem i nykterhetsföreningen och bjuda alkohol åt sina gäster eller att ansluta sig på bestämd tid och därefter hänvisa till att "kuin rupes, niin repes". Han menade att sådant karakteriserade ryssarnas nykterhetsverksamhet.⁵² De dåliga tiderna i början av seklet frammanade tydligen en viss desperation över att tiderna blev sämre på alla sätt under "bildningens tidevarv":

Merkillinen on tämä siwistyksen aika, kun on tunnussana waloa kansalle! Waan onkos käytännössä siwistyksen periaate, onko waloa kansassa jo niin paljon, että se joka päiwäisessä elämässä kansaa kaunistaisi. Ei! Kaikki on päinwastoin. Kaikki on menossa päin pimeyteen ja raakuuteen. Tämmöisiä tulet ajattelemaan alla päin pahoilla mielin, kun luet sanomalehtiä m. m. tätä Työmiestä, kun ei näy Suomessakaan hywää – ei muuta kuin sortoa, wäkiwaltaa köyhän työkansan kiduttamista y. m. Täälläkään ei näytä työaika ensinkään paranewan, waan yhä huononee. Työmiehetkin näytrawät yhä enemmän raaistuwan. Owat ruwenneet

⁴⁹ *Inkeri* 17.12.1899 AS.

⁵⁰ *Inkeri* 7.7.1900 AS.

⁵¹ *Työmies* 21.1.1902, sign. "A. Setä".

⁵² *Työmies* 10.1.1902 AS.

entistäkin enemmän wiinaa juomaan. Sinne päin owat meikäläisten olot, useat meikäläisistä, mitkä ennen owat olleet useita vuosia raittiusyhdistyksessä ja eräät olleetkin innokkaita raittiuden edistäjiä, owat nyt miltei rapajuoppoja ja meikäläisiä nuoria näkee pyhäpäivinä siellä täällä juowuksissa kaduilla hoipertelewan. Kauniita kansan wesoja!⁵³

Kooperation

Aleksandrowskiin saawuttua menimme ensin sikäläiseen Suomalaisen Kauppa-yhtiön puotiin, Siellä oli ”meidän” innokas Laakkonen täydessä työn touhussa, ja oli hän jo edellisenkin päivän työskennellyt puodissa. Kylläpä se mies jaksaa, arwelimme – sääli waan ettei woi hänen ikäänsä nuorentaa!

Inkeri 21.2.1892, sign. ”M.K.”.

Inrikesministeriet stadfäste hösten 1890 stadgar för en ”konsumtionsförening för finska arbetare i Petersburg”, ”Pietarin Suomalaisten työläisten helpohintainen kauppayhtiö”.⁵⁴ Bolaget accepterade manliga och kvinnliga medlemmar i Petersburg och Petersburgska kretsen. Teckningslistor fördelades bland en mängd kända personer, bland dem också Laakkonen. I Alexandrovsk kunde man skriva in sig som medlem vid ett nykterhetsföredrag som hölls med anledning av ”Vårt land” och där man bl.a. diskuterade prenumerationer av tidningar till läsesalen. *Inkeri* stödde företaget och drog en parallell till Kansallis-osakepankki och livförsäkringsbolaget Suomi, som båda i exceptionell grad vunnit folkets förtroende. Tidningen ansåg att lokala förhållanden och folkkaraktär talade för företaget. Finländarna kunde sällan ryska, hade inte sinne för köpslagan och inte tid eller fallenhet för att pruta.⁵⁵

Trots vissa konflikter kunde bolaget i april 1891 öppna en bod på Kazanskaja 2 bakom Kazanska katedralen. En kommentator konstaterade att bolaget hade över två hundra medlemmar, men att detta inte var mycket jämfört med antalet finländare. Bolagets betydelse låg emellertid på ett annat plan. Det hade grundats och upprätthölls av enkla hantverkare och fabriksarbetare, vilket var till heder för finländarna.⁵⁶

I september 1891 öppnades en filialbod och bolagets bakugn i Alexandrovsk. Bolaget hade i januari 1892 490 aktier fördelade på 278 medlemmar, av vilka 191 i staden, 70 bakom Nevskij tull, tydligen främst i Alexandrovsk, samt 4 i Gatschina och 2 på landsbygden. Bokslutet uppvisade en förlust,

⁵³ *Tjömies* 15.4.1902 AS.

⁵⁴ *Inkeri* 2.11. o. 9.11.1890. *Päivälehti* 4.10.1890. *Aamulehti* 7.10.1890. *NPr* 8.12.1890.

⁵⁵ *Inkeri* 9.11.1890, 2.11.1890 o. 25.1.1891, sign. ”X”.

⁵⁶ *Inkeri* 17.5.1891, sign. ”Eräs yhtiön jäsen”, 19.4.1891.

som främst förorsakats av boden på Kazanskaja, medan boden i Alexandrovsk uppvisade god lönsamhet. Mötet accepterade styrelsens förslag att boden på Kazanskaja skulle stängas och att man skulle uppbära en tilläggsavgift av medlemmarna. I den nya styrelsen invaldes bl.a. Laakkonen. I slutet av decenniet var han revisor.⁵⁷

I praktiken flyttade bolaget till Alexandrovsk. Bodan drabbades emellertid av en mängd svårigheter beroende på dåliga tider, svårigheter att engagera kompetenta butiksföreståndare och interna motsättningar. Styrelsen tröstade sig med att pengar inte var allt:

On woittoja muitakin, kuin waan rahallinen woitto. On kuultu muutamien siwistyneiden wieraskansalaisten kunnioituksella mainitsewan Suomalaisten työläisten eutoikeuksista tälläkin alalla, liikkeemme on luettu hywäntekewäisyys laitosten joukkoon. Senkaltaiset arwostelut owat myös woittoja, woittoja kansamme maineen hywäksi, eikä semmoiset woitor ole aineellisia woittoja wähemmiksi arwattawat.⁵⁸

År 1897 anförde "Antti Setä" arbetarnas handelsbolag och Alku som tecken på arbetarnas uppvaknande, som fick ytterligare kraft av planerna på fackföreningar.⁵⁹

Åren 1898–1900 skakades bolaget av konflikter bl.a. rörande revisionen av räkenskaperna, även om man hävdade att det gick bättre, t.o.m. så bra att de gamla delägarna, som hållit ut under de dåliga tiderna, vid årsmötet 1898 beslöt att inte acceptera nya medlemmar för att inte behöva dela vinsten. Under krisen 1900 betonade Laakkonen vikten av enighet: "Eftersom bolaget en gång grundats i endräkt, borde det också upprätthållas med endräkt".⁶⁰

Slutet kom emellertid vid dyrtiden kring sekelskiftet. De båda kooperativa arbetarbolagen i Alexandrovsk, det finska och ett ryskt som var gemensamt för tre fabriker och hade långt över tusen aktieägare, gjorde förluster trots att de höll högre priser än enskilda. Det finska bolaget upplöstes i närapå farsartade former; räkenskaperna stals och upphittades följande dag i Nevan. Ett kreditorsmöte resulterade i att boden stängdes och bolaget dog bort utan slutlikvid, något som en bitter insändare krävde ännu 1906 av flera namngivna, bl.a. Laakkonen.⁶¹

⁵⁷ *Inkeri* 24.5., 4.10.1891, 17.1., 11.9.1892.

⁵⁸ *Inkeri* 23.4.1893.

⁵⁹ *Työmies* 18.6.1898 AS o. 24.12.1897 AS.

⁶⁰ *Inkeri* 19.5.1900 AS. *Inkeri* 14.5.1899, sign. "Asiantuntewa".

⁶¹ *Työmies* 27.2.1900 AS. *Uusi Inkeri* 21.3.1906, sign. "M.K.". Johan Tolkki svarade att räkenskapsperioden inte avslutats innan bolaget juridiskt upphörde att existera, *UI* 30.3.1906, lisälehti.

Samlingslokal

Pienet ja vähäpätöiset nämä pyrintömme tosin owat suurempien pyrintöjen rinnalla: Waan paremmat pienemmätkin kuin ei mitään. Sillä eiwäthän ole meillä woimatkaan suuret. Mutta teemme kumminkin minkä woimme.

Inkeri 14.1.1900 AS.

År 1899 hävdades att det fanns två centrala nationella institutioner i Alexandrovsk, den ena var den kooperativa boden och den andra föreningslokalen, "suomalainen seurahuone". Samlingslokalen tillkom då Laakkonen i juli 1897 sammankallade ett möte på finska skolan; efter föredraget skulle man diskutera anskaffningen av en samlingslokal där man kunde hålla soaréer och föredrag samt ha en läsesal. Förslaget förverkligades och i oktober kunde man hålla en teafton "i nykterhetsföreningen Alkus filials egen lokal i Alexandrovsk vid Schlüsselburgska prospektet nr 19, kvarter 5 – i samma gård som bolagets bod och finska skolan – men inne på gården". Det dröjde dock nästan ett helt år innan alla tillstånd var i ordning.⁶²

Samlingslokalen var i mycket hög grad Laakkonens verk, men de komplicerade förhållandena skapade en komplicerad organisation. Formellt hade Alku inte rätt att grunda filialer, varför verksamheten ägde rum i huvudföreningens namn, medan tillstånd för enskilda evenemang utverkades genom huvudföreningen eller direkt av den lokala polisen. Samlingslokalen upprätthölls åter av arbetarna i Alexandrovsk genom frivilliga stödavgifter. Detta krävde beslut vid allmänt möte varje halvår, vilket innebar att lokalens framtid stod på spel var sjätte månad och att konflikter om verksamheten hotade lokalens fortbestånd. Konflikterna gällde bl.a. ifall dans skulle tillåtas och överraskande även vilken grad av berusning som kunde accepteras hos gäster:

M.m. oli pitkät pakinat nuorison huweista, etupäässä tanssikysymyksestä, joka oli hyvin kireellä. Asiaa pohdittiin monipuolisesti ja lopulta päätti kokous melkein yksimielisesti, että joskus pidetään nuorison perhe-iltamia, joissa muun ohjelman loputtua annetaan tanssia, waan ei myöhempään kuin kello 10:neen. Toinen kinkkamainen kysymys oli: lasketaanko juopuneita sisään iltamaan? Tästä asiasta oli pitkiä ja monipuolisia pakinoita, eikä siitä oikein lopulliseen päätökseen päästy muussa kuin siinä, että kuka on enemmän päihtynyt sitä ei lasketa sisään.⁶³

⁶² *Inkeri* 9.7.1899, sign. "K.I.", 25.7.1897 o. 3.10.1897, båda sign. "A.L." samt 25.9.1898.

⁶³ *Inkeri* 27.8.1899 AS. *Inkeri* 9.4.1899, sign. "–t–k–o". Redan i början av följande år prövades beslutsamheten då några berusade, som Laakkonen skämdes att medge att var landsmän,

Hänen Yhdyksyydellensä

Suomen Ministerivaltiosihteeri

Kennaaliluutnantti H. H. von Paschni:lle

Alexandrovskin Suomalaisien

Nöyryä anomus.

Tiedän Yhdyksyydenne tunnuttuun hervintakitoisuuteen luottaen uskaltavat Alexandrovskissa rassistilla asuvat Suomen Suuriruhtinaan maan alamaiset, kiitollisina tähänastisesta osanottavaisuudestanne kouluamonne kohtaan, lähettää Teitä nöyrällä hursnollisella, ette tulevanakin 1893 vuonna toimittaisille kouluillemmu sen hyvän rahan osuu, jota se tähän asti on saanut nauttia.

Ette koulu käällä jodellakivon laskeen vaatima, sitä osoittaa nykyinen ophilas määrä, joka on: koirkia 24, tyttöjä 18, yhteensä 42 lasta.

Alexandrovskissa 4. lokakuuta v. 1892.

Syvimmillä kiunioituksella ja nöyryydellä

Alexandrovskin Suomalaisien puolesta

Antti Laakkonen.

Petter Turanen

Edolby Pavelin

P. H. v. L. v. L.

Främst bland likar. Laakkonen som förste undertecknare av Alexandrovskarbetarnas ansökning om understöd för skolan (SiS 170/1893, f. 24, RA). Skolan, vars elevantal varierade mellan 42 och 59, uppbar på 1890-talet understöd (450 rubl) ur kejsarens dispositionsmedel; av nio ansökningar 1888-1898 undertecknade Laakkonen sju. I diskussionerna om grundandet av en finsk samskola i Petersburg spelade Laakkonen ingen större roll, men det förroende han åtnjöt framgår av att han utsågs till suppleant i en av de delegationer som sändes till Helsingfors för att försöka utverka statsstöd ur finländska medel för skolan (Työmies 23.3.1906).

Förklaringen måste vara att samlingslokalen hade ett så smalt underlag att man inte kunde vara alltför nogräknad. Kring lokalen utvecklades en mångsidig verksamhet. Utöver en tidvis livlig och ambitiös soaréverksamhet med teater, musik och sång, grundades en talarförening, teckningsundervisning, som växte ut till tekniska kvällskurser, och en syförening. Hösten 1901 ordnades en konsert till lokalens förmån i finska församlingens kyrkoskola, Laakkonen menade att lokalen visat att den hade fyllt många behov, men att den hotades av sjunkande inkomster på grund av dyrtiden.⁶⁴

Centralfiguren i samlingslokalens verksamhet var uppenbart Laakkonen, som vid nyåret 1900 fick motta ett väggur som gåva av ortens ”för goda ändamål ivrande finnar”. Den rörde mottagaren utbringade ett trefaldigt leve för samlingslokalen. Man önskade varandra gott nytt år och sjöng ”Vår Gud är oss en väldig borg”. Läraren Malm talade för försoning och endräkt. Under våren 1901 hölls åter föredrag om enighet och ödmjukhet. Temat låg nära Laakkonens hjärta och samma sommar hölls på föreningslokalen ett föredrag om ”oenighet”.⁶⁵

Konflikter

Talen om endräkt ter sig som en besvärjelse, ty aktiviteterna på samlingslokalen väckte också kritik. I november 1900 vägrade *Inkeri* publicera en anonym insändare som kritiserade ”bönehuset” i Alexandrovsk där man höll både djävulstjänst (”perkeleen palwelus”) och gudstjänst.⁶⁶ Laakkonen svarade att föreningslokalen under sin verksamhet varit utsatt för ständig kritik, många hinder och angivelser:

Waan tuskin lienee ketään enemmän painettu ja sorrettu kuin sitä. M.m. on lähetetty nimettömiä kaipauskirjeitä kaupunginpäälliköllekin, ja paikallispoliisille kymmeniä kertoja kaiwattu, sekä muutenkin jos jonkinlaista aiwan walheellisia parjauksia koetettu meistä lewittä. Waan kaikki nämä owat olleet kerrassaan tehottomia, kun owat olleet walheellisia.⁶⁷

försökte ta sig in på en soaré i föreningslokalen, *Inkeri* 18.2.1900 AS. Ert år senare konstaterade han att under de femton år man hållit soaréer i Alexandrovsk hade inga särskilda störningar inträffat, åtminstone inte sådana att man skulle ha blivit tvungen att kalla på polis, *Inkeri* 23.2.1901 AS; missförhållanden diskuterades vid flera möten, t.ex. *Inkeri* 3.5.1902 AS o. 4.1.1902 AS, dansfrågan likaså, *Inkeri* 11.1.1902 AS.

⁶⁴ *Inkeri* 28.9.1901 AS, 23.11.1901 AS, 17.5.1902 AS.

⁶⁵ *Inkeri* 14.1.1900 AS, 2.2.1901 AS, 29.6.1901 AS.

⁶⁶ *Inkeri* 17.11.1900.

⁶⁷ *Inkeri* 24.11.1900 AS.

Hösten 1901 var föreningslokalen åter hotad på grund av de dåliga konjunkturen, men klandrades dessutom på vissa håll som om den vore den mest vanryktade platsen i staden. Även om många av de egna motarbetat lokalen hade den fått beröm av ryska folkbildare och polisen. Kritiken hade enligt Laakkonen bara ökat ivern och endräkten.⁶⁸

Samlingslokalen hade i slutet av 1902 förbrukat det som fanns kvar av endräktskapitalet. I samma nummer som Laakkonen efterlyste enighet skrev *Inkeris* redaktion att den fått ta emot två tråkiga skrivelser om föreningslokalen, en av någon helt utomstående, den andra av en som var väl insatt. Redaktionen avsåg inte att publicera dem eftersom "de var mycket långa och rikt kryddade med mystiska insinuationer, som en utomstående inte kan få reda i", men granskade frågan enligt principen "ingen rök utan eld". Anklagelserna gick ut på att man ofta i lokalen såg berusade och att gäster förtärde medhavda starka drycker. Ifall detta var sant, skrev *Inkeri* stod det i den grävsta motsats till verksamhetsprincipen, ty allt skedde ju i Alkus namn. Även om föreningen själv inte gett anledning till sådana anklagelser, led den ohjälpligt. Tidningen upprördes vidare över påståenden om bristande nationellt sinnelag:

... että seura on, muka, alkanut muuttua yleisöönsä nähden aiwan muukalaiseksi. Jopa, muka, saawat suomalaiset seurassa käwijät siellä halweksimistakin osakseen. "Muukalainen saa siellä olla, kuin waan lystää", sanotaan siinä, "mutta jos oma kansalainen totuuden puolesta suunsa aukaisee, niin oitis wastataan: "suu kiinni tahi ulos!" – "Omien kansalaisten halweksiminen ja yleinen loukaaminen on tullut aiwan kuin wirmaksi. Sieltä on annettu lähtöpässi monelle semmoiselle utteralle työskentelijälle, joka on nähnyt suurta waiwaan sen ylläpitämiseksi".⁶⁹

Den okände skribenten efterlyste likaså endräkt, att bilda "en riktig – nykter och sedlig medborgarförening". *Inkeri* tog inte ställning till sanningshalten i påståendena och medgav att "tekijälle jotain sattuu, tekemättömälle ei mitään". Den uppmanade dock de berörda att utreda anklagelserna inbördes och rätta till eventuella missförhållanden. "Antti Setä" svarade i följande nummer såsom "den främste av dem som klandret galler". Under hela föreningslokalens existens hade den svartmålats; det var klart att små missförhållanden förekommit i fråga om soarégästerna och detta hade gett vatten på

⁶⁸ *Inkeri* 14.9.1901 AS, 6.9.1902 AS o. 20.9.1902 AS.

⁶⁹ *Inkeri* 20.12.1902.

kritikernas kvarn. Det var omöjligt att uppfylla redaktionens förhoppning om att parterna skulle tala ut så länge de anonyma anklagarna inte var redo att träda fram och diskutera missförhållandena öppet. Något tillfälle till försoning gavs inte, utan Alkus styrelse hörde de berörda och kom fram till att lokalen borde stängas eftersom den utgjorde en fara för de finska nykterhetsaktiviteterna.⁷⁰

Laakkonen gav emellertid inte upp utan fortsatte verksamheten på egen hand. Han annonserade tre veckor senare om en ”ungdomssoaré, inte i nykterhetsföreningen Alkus namn, utan med särskilt tillstånd av den lokala polisförvaltningen” på föreningslokalen. Åtminstone tre motsvarande soaréer hölls under de följande månaderna.⁷¹

Motsättningen ledde också till en brytning mellan *Inkeri* och ”Antti Setä”, ty redan i januari 1903 uppträdde en ny korrespondent i Alexandrovsk, som berättade att finländarnas intresse koncentrerat sig på lärarens bortflyttning, stängningen av Alexandrovskas stålgljuteriet och bråken kring Laakkonen, ”miltei kuuluisiksi tulleet ’Antti Sedän’ jupakat”.⁷² På den ena sidan i konflikten stod de i sig beundransvärda personer som ordnade andaktsstunder ett par gånger i månaden i skolan:

he owar käyttäneet sopiwiä ja sopimattomia tilaisuuksia saadaksensa takäläinen ”Alku”-raittiusseuran haaraosaston eli niinkutsutun ”Antti sedän” seurahuoneen epäillyttäväksi jo silloin, kun olet seurahuoneella kestiwät kohtuullisen arwostelun. Tuo kaikki osoittaa suurta ahdasmielisyyttä ja puuttuwaa kykyä käsittämään elämän moninaisia muotoja; jopa se wiwahtaa wähän epäkristillisyyteenkin. Semmoisesta sietämättömyydestä on sitten seurannut epäsopu, joka on wahingoittanut kumpaakin puolta.⁷³

Skribenten berömde Laakkonens outtröttliga kamp för nykterhetssträvandena under femton år, men kom också med kritik:

⁷⁰ *Inkeri* 25.12.1902 AS, 3.1.1903. En korrespondent menade att styrelsens åtgärd var motiverad och mycket förstälilig eftersom huvudnumret på soaréerna varit dans, *Työmies* 4.3.1903, sign. ”Prisse”, som samtidigt kritiserade ”Antti Setäs” korrespondenser ”joissa melkein kaikissa poikkeuksetta on ollut yksi ja sama säwel”.

⁷¹ *Inkeri* 24.1.1903, sign. ”A.L.”, 7.2.1903, 14.2.1903 AS, 28.2.1903. Konflikten gav rydiligen upphov till juridiska utredningar eftersom stadschefsämbetet riktade en förfrågan till Alkus styrelse om föreningslokalen, *Inkeri* 14.2.1903.

⁷² *Inkeri* 31.1.1903, sign. ”Salajoki”. I *Inkeri* 28.2.1903 skrev signaturen att parterna fortfarande försökte reda ut relationerna mellan filialen och huvudföreningen.

⁷³ *Inkeri* 28.2.1903, sign. ”Salajoki”.

Mutta totuuden nimessä on kumminkin tunnustettava, että voimat owat joskus pettäneet, joten on sattunut, että osa illan ohjelmasta on ollut mitä kurjin ja yhtä kurjissa käsissä. Myöskin on suvaitsemattomuus ja ylenkatse toisin ajattelewia kohtaan tälläkin taholla ollut huomattawissa. Onpa esim. kuultu hengellisten johtajista semmoisia sanoja, että he waan "akkoja nenästä wetäwät". Tuommoinen puhetapa on alhaista, ja sitä moitittawampaa kun lausuja on itse – johtomichii.⁷⁴

Stridigheterna hade uppstått på grund av brist på ödmjukhet på båda hållen. Det dröjde ett år innan "Antti Setä" åter dök upp i *Inkeris* spalter. Då hade "bråken" av allt att döma klarats upp, ty han uppmanade allmänheten att sluta upp vid den soaré som "nykterhetsmännen i Alexandrovsk" ordnade i kyrkoskolans festsal. Det är svårt att tänka sig att den nationellt sinnade nykterhetsmannen Laakkonen uppmuntrat till dryckenskap och rysk dominans, utan det var uppenbart fråga om en lokal maktkamp mellan två grupperingar. Laakkonen försökte hålla liv i "sin" samlingslokal till nästan vilket pris som helst, inklusive att acceptera berusade gäster utanför den egna kretsen. Laakkonens motståndare var tydligen strikt religiösa och motsatte sig alla slags världsliga förlustelser. En insändare, som beskrev sig själv som neutral, betecknade dem som fanatiska sekterister, "lahkolais-kiihkoilijat".⁷⁵

Ståndsskillnader

Såsom framgått anklagade "Antti Setä" – liksom andra före honom – "de bildade" i Petersburg för att svika folket. I förstäderna kände man särskilt av de bildades likgiltighet för majoritetens strävanden. Alku var arbetsfolkets "enda förening och en väckare av nationalanda":

Mutta seuran nykyinenkin menestys on luettawa työwäen ansioksi, sillä ei meidän suomalaiset siwistyneet ole etupäässä olleet hywänä esimerkkinä seurassa toimintaan. Haaraosastoissa ei ole koskaan heitä nähty, muita kuin rouwa Forsten laulunjohtajana toimimassa. Meillä räällä on wielä säätyeroitus suuresti rehoittamassa ja sentähden saapi työwäki omin nokkinensa pitää elossa seura.⁷⁶

En annan skribent menade att många petersburgsfinländare följde med händelserna i Finland 1896, men att förutsättningar för föreningsverksamhet saknades. De högre stånden brydde sig heller inte "just om våra förhållanden,

⁷⁴ *Inkeri* 28.2.1903, sign. "Salajoki".

⁷⁵ *Inkeri* 1.11.1902, sign. "Eräs syrjästä katsoja".

⁷⁶ *Työmies* 26.9.1901 AS. Motsvarande kritik 31.1.1903, sign. "Joku".

trots att de är finnar, vi är ju bara simpla arbetare [halpaa työkansaa], som inte behöver annat än arbete".⁷⁷

Laakkonen menade att också under de svåra åren i början av 1900-talet höll arbetarna fast vid sina nykterhetsföreningar i Lesnoj och Alexandrovsk, även om de fick göra det på egen hand:

Niin ei meikäläiset työläisetkään ole aiwan moukkia, vaikka tosin eiwät ole walon liedellä walmistuneet toiwon aikoja ohjaamaan, niin kuitenkin omin nokkinensa walistustöitä wi-reillä pitäwät tyhmässä yksinkertaisuudessaan. On kyllä meidän työläisten joukossa sellai-siakini työmiehiä, jotka owat walonliedellä olleet ja nokkansakin polttaneet, waan ne pitä-wät kynttilänsä wakan alla.⁷⁸

Dyrtiden i början av seklet fick Laakkonen att kräva jämlikhet:

Koskahan tulisi ihmiskunta niin walistuneeksi että annettaisiin yhtäläinen arwo kaikille, alaisille työmiehillekin, niin ettei ensinkään pitäisi olla säätyeroitusta eikä suurempia etuoi-keuksia yhdeltä toisen toiseltakaan, waan että kaikki olisi yhtä arwokasta, ettei yksi olisi toi-sen sortajana, toisen hikeä ja werta imisi ja sillä itseään lihottaisi ja rikastuttaisi.

Tosiaankin täytyy ihmetellä kuinka yläluokkalaiset ja etenkin papit pitäwät niin hywässä woimassa tuon säätörajoituksen, vaikka owat warsinaisesti meidän palwelijoitamme wir-katoimissaan. Tosin kyllä eräät papit ja opettajat koettawat wähin erin tehdä työtä yli wir-kawellollisuuksien – meidän walistukseksemme, mutta niitä sellaisia on harwakseen.⁷⁹

När Laakkonen beklagade sig över nykterhetsrörelsens begränsade framgång-
ar riktade han åter en anklagelse mot "de bildade":

Eikä ihme ole, jos niin takapajulla ollaan, kun nekin wähät woimat, mitkä koittawat tehdä työtä raittiuden edistämiseksi, owat työmiehiä, sillä eiwät täällä meikäläiset siwistyneet esi-inny raittiustyön edistämisessä, eiwät papit ja opettajat. Sillä iltamissa aina työmiehet owat ohjelman laittajina. Oikeen on merkillistä kuin ei tänne satu koskaan tulemaan ja täällä olemaan sellaista kykenewää innokasta siwistynyttä suomalaista, joka saattasi meidän työ-kansan siwistysriennot parempaan wauhtiin.⁸⁰

Arbetsfrågan

Efter mitten av 1890-talet började arbetsfrågan aktualiseras bland peters-burgsfinländarna att döma av att den kommenterades såväl i *Inkeri* som i

⁷⁷ *Työmies* 20.6.1896, sign. "J.K."

⁷⁸ *Työmies* 13.2.1902 AS.

⁷⁹ *Työmies* 3.7.1902 AS. Som en wärdig brödpräst utpekade Laakkonen M. i T. församling [E.T. Modeen i Tyräs]; i hans kyrka och församling sov man gott.

⁸⁰ *Työmies* 12.1.1903 AS.

korrespondenser till *Työmies*. Till de bildades förskräckelse började arbetarna stöda *Työmies* och i slutet av 1897 talade Laakkonen om tidningen som "den kära 'Työmies', vårt eget organ".⁸¹ Vid de stora strejkerna i Helsingfors 1896 tog Laakkonen ställning:

Suureksi mielipahaksemme olemme me suomalaiset työmiehet lukeneet sanomalehdistä helsinkiläisten työmiesten työläkoista, ja olemme jo neuwotelleet että emmekö woisi kek-siä jotain lakkolaisten hyödyksi auttaaksemme saawuttamaan oikeutettua vaatimusta. Joku lienee ehdottanut että mentäisi armonanomuskirjan kanssa keisariin! Ja siitä olemme me täällä Pietarissa ihmeissämme, että kuinka Suomen hallitus on niin wälinpitämätön työmiesten toimeentulosta, kuin se näyttää olewan. Ei niin täällä Pietarissa ole. Täällä jos olisi tuollainen työlakko tehty, kuten Helsingissä, niin cipä räällä wiranomaiset olisi asettuneet sille kannalle kuin Helsingissä kuuluu waikuttawa wirkamies asettuneen. Tehtaan tarkastaja olisi lukenut lakia.⁸²

Laakkonen tyckte synbarligen att tanken att gå till kejsaren var förfelad. Följande år klagade han över att arbetarna inte kunde göra sin röst hörd:

Miksi meitä yläilmoissa pelätään, miksi meitä työmiehiä pidetään niin waarallisina eikä anneta meille sitä ihmisarwoa ja oikeuksia, mikä olisi meille oikeastaan kuuluwa? Niin, miksi ei meille anneta sitä wapautta, mikä olisi meille tuiki tarpeellista, sillä muutoinhan me emme woi itsiämme siwistää, itsiämme kohottaa rappua ylemmäksi siwistyspyrinnöissä. Niin, hywät työmiehet siellä rakkaassa isänmaassa, olkaa kärsiwälliset, maltawaiset, waan samalla urhoolliset ja yksimieliset taistelemaan. Silloin wähitellen woitatte kaikki esteet. Pysykää toruudessa, olkoon rakkaus teissä wilpitön, wihatkaa pahaa, riippukaa kiinni hywässä, niin silloin pääsette tarkotuksenne perille. Sillä kun totuus ja wilpitön rakkaus on teidän pyrintönne perusteena, niin silloin olette yksimieliset. Jos jokainen yksityinen työmies kohdastaan panee wähän woimansa yhteen toisten wähäwoimaisten lisäksi, niin siitä sikiintyy oikein woittamaton woima kun sillä on waan totuus ja rakkaus perusteena.⁸³

Uppmaningen har mera drag av predikan än agitation och avslutades med en förhoppning om frid på jorden inför julen och välsignelse för det nya året.

År 1897 försökte Petersburgs finländska skomakare och skräddare grunda fackföreningar. Laakkonen menade att åtminstone en del av arbetarna och hantverkarna i Petersburg började vakna, arbetarna hade själv grundat Alku och handelsboden, nu stod fackföreningar i turen. Försöken gick slutligen

⁸¹ *Työmies* 30.1.1897, sign. "Antti", 24.12.1897, även 31.12.1900, AS, där han uppgav att en del arbetare i Petersburg var missnöjda med tidningen.

⁸² *Työmies* 6.6.1896, sign. "Antti".

⁸³ *Työmies* 24.12.1897 AS.

Joh. Palmgren'in
Suomalaisessa Kirjallisuusseurassa
(ent. **A. Lindberg**)
Suuri Kaikkatien N:o 8, Suomen kirjallisuusseuran kirjasto.

Työväen valtuustun kirjasia I.
Mihin pyritään?
Silmäpöytä Suomen työväenliikkeeseen. — Hinta 16 fop.

Työn Kunnia.
Mielteitä työväen työsmyydestä Työntekijöille ja Työnantajille omistanut puolueeton.
Hinta 16 fop.

Arbetarfrågan aktualiserades bland finländarna i Petersburg genom grundandet av fackföreningar 1897 och rusdrycksstrejken 1898. Stadens finsk-svenska bokhandel passade på att erbjuda litteratur i arbetarfrågan (Inkeri 10.7.1898). Småskriftiernas titlar ger också några symboliska nycklar till Laakkonens idévärld, de frågor han ställde och de nyckelbegrepp han använde: Arbetardelegationens första skrift bar titeln "Vart strävar vi? Blickar på arbetarrörelsen i Finland", medan en "opartisk" i den andra brochyren under titeln "Arbetets heder" riktade några tankar till både arbetare och arbetsgivare.

om intet eftersom myndigheterna vägrade stadfästa stadgarna. Laakkonen ville i det längsta tro att finländarna var ett undantag. Såsom kejsarens lojala undersåtar skulle de behandlas på ett annat sätt än arbetarrörelsen i allmänhet:

Meitä suomalaisia työmiehiä ja käsityöläisiä on vähänen joukko wenäläiseen työkansaan werraten, waan sittenkin on meidän suomalainen uskollisuutemme y.m. meissä olewat hyweet tulleet wiranomaisten huomioon, niin että sallitaan omassa nimessäamme perustaa yhdistyksiä, jota ei wenäläiselle työkansalle ole tähän asti wielä sallittu.⁸⁴

Laakkonens besvikelse var stor då försöket misslyckades. Arbetarnas anspråkslösa bildningsaktiviteter avstannade, bara handelsboden fanns kvar som ett uttryck för gemensamma strävanden.⁸⁵

Den rusdrycksstrejk som inleddes i Kymmenedalen 1898 blev snabbt riksfattande och har gått till historien som "den stora rusdrycksstrejken". Totalt omkring 70 000 personer skrev på strejklistor där de förband sig att un-

⁸⁴ *Työmies* 24.12.1897 AS.

⁸⁵ *Työmies* 19.3.1898 AS.

der ett år inte njuta rusdrycker eller besöka krogar. Rörelsen organiserade sig och höll i november 1898 ett representantmöte i Tammerfors där man krävde förbudslag. Rörelsen fungerade samtidigt som en mobiliseringsaktion för arbetarrörelsen i opposition mot nykterhetsrörelsens borgerliga ledning.⁸⁶ I Petersburg startade strejken genom att Alkus filial i Alexandrovsk lade fram listor på föreningslokalen.⁸⁷ Huvudföreningen blev centralorgan, till en del i brist på andra alternativ:

Työväestö sen täälläkin alkoi, mutta kun mitään kokouksia ei saada pitää, ellei ole tarkkoja sääntöjä yhdistykselle wahvistettu asiasta, eikä ammattiyhdistystenkaan sääntöjä vielä ole wahvistettu, otti "Alku" r.y. johtokunta asian ajaakseen.⁸⁸

Strejken utformades i Petersburg till en manifestation både för arbetarrörelsen och den nationella rörelsen. Över 125 listor spreds i staden och i maj hölls ett stort strejkmöte med 700 personer. Som särskilt glädjande nämndes att de flesta var unga och att det också fanns representanter för "tjänstemannakåren"; enligt en kommentar deltog dock endast 6–7 "bildade finnar". Alkus ordförande K. Suominen konstaterade att nykterhetsrörelsen fått en mäktig bundsförvant i arbetarrörelsen och den av rörelsen initierade rusdrycksstrejken.⁸⁹

Vid mötet valdes en strejkkommitté, bestående av 16 personer, bland dem Laakkonen som en av fyra arbetare (i kommittén ingick därtill sex hantverkare och en arbetsledare). Laakkonen ville inte att arbetarna skulle följa de bildades och "måttligas" exempel:

Toiwon kuitenkin, ettei työkansa seuraa siwistyneitten esimerkkiä, waan päinwastoin todenteolla ryhtyy yksimielisesti taisteluun tuota turmiollista wäkijuomaa vastaan. Tämä taistelu on suureksi siunaukseksi meille jokaiselle ja samalla suureksi kunniaksi rakkaalle synnyinmaallemme Suomelle.⁹⁰

⁸⁶ Emil Leino, 'Muistelmia juomalakkoliikkeen ajoilta', *Alkutaipaleelta. Muistelmia työväenliikkeen ensivaiheista* (Helsinki 1929), s. 78–79. Väinö Voionmaa, 'Juomalakosta kieltolakiin. Puolueemme suhde alkoholikysymykseen', *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Muistojulkaisu* (Helsinki 1924), s. 252. Jfr Irma Sulkuinen, 'Dryckesstrejkrörelsen', *HTF* 1980, s. 18–39.

⁸⁷ *Inkeri* 3.4.1898, *Wiipurin Sanomat* 18.4.1898.

⁸⁸ *Wiipurin Sanomat* 19.5.1898.

⁸⁹ *Wiipurin Sanomat* 19.5.1898. *Inkeri* 8.5.1898. *Työmies* 11.6.1898; AS uppgav (*Työmies* 18.6.1898) att över 600 personer var närvarande och att 1400 tecknat på listorna.

⁹⁰ *Työmies* 18.6.1898 AS. *Inkeri* 8.5.1898. *Wiipurin Sanomat* 19.5.1898.

Rusdrycksstrejken ledde till en omfattande polemik där flera präster och lärare ansåg att nykterhetssaken missbrukades för att driva arbetarfrågan; man opponerade sig mot den kollektivism och maktdemonstration som rörelsen stod för och framhöll att man kunde vara måttlig eller nykter utan att skriva på listor och ansluta sig till strejker. I Alexandrovsk genomfördes strejken synbarligen utan motsättningar. De strejkande ordnade i december en familjesoaré, självklart på föreningslokalen.⁹¹

Eftersom arbetarorganisationer inte kunde grundas spelade *Työmies* en viktig roll för arbetarna i Petersburg, även om stadens "bildade finnar" fruktade tidningen och en lärare betecknade det som synd att läsa den. Laakkonen avundades bröderna i Finland deras organisationer och friheter:

Ollaan kuitenkin wähän alulla ja oltaisiin jo paljonkin, jos oltaisiin mekin omassa maassa, waan kun on wieras maa, niin on wieraat lait ja ahtaat asetukset, jotka meitä ympäröiwät kowilla pykälillä ja ankarilla asetuksilla, siten ei pitkälle potkita eikä monipuolisesti eteenpäin päästä. Hywin kyllä tiedämme, että nykyajan tunnussana on waloa kansalle ilman eroitusta ja tiedämme senkin, että kuinka kipeään tarpeeseen olisi meillekin järjestetyt työwäenyhdistykset y.m.s. waan ole aloillasi, katsele päältä miten te siellä synnyinmaassa puuhaatte.⁹²

Laakkonen beklagade sig 1902 över att så få av stadens tiotusentals finska arbetare läste *Työmies* – kanske 300 prenumeranter eller det dubbla antalet läsare. Utan tidningen skulle arbetarna vara som i en säck. Laakkonen stod liksom arbetarrörelsen i dess helhet i korsningen mellan kristendom och socialism, men han hade tydligen inte helt anammat de kyrkofientliga uppfattningar som trängt in i rörelsens ledning, även om han kritiserade präster och inskränkt religiositet. Antti menade att många troende ansåg att *Työmies* hånade religionen, men han, som själv flitigt studerade Skriften, avvisade kritiken som obefogad. Orsaken till att överklassen och många arbetare "särskilt de som var bättre anskrivna" inte ville ha att göra med tidningen var en annan:

Sentähden kuin *Työmies* puhuu suoraa totuutta ja selittää monipuolisesti nykyisten olojen epäkohtia, sillä selwää totuutta monipuolisesti walaistuna ei wielä, meikaläisetkään yläluokkaiset ja uskowaiset työläiset siedä kuulla. *Työmies*-lehteä sanoo moni – etenkin uskowaiset – uskonnon pilkkaajaksi y.m. Minä olen myös ahkera jumalan sanan lukija ja peri-

⁹¹ *Inkeri* 4.12.1898 AS.

⁹² *Työmies* 22.6.1899 AS. År 1902 uppgav han att många arbetare prenumererade på tidningen, men att den hade få korrespondenter i Petersburg, *Työmies* 29.12.1902 AS.

aatteessani kannatan sitä sekä on wakaumukseni uskonnollinen – waan kuitenkin olen koertanut harkita asioita monipuolisesti, hywäin kirjain awulla – ja olen tullut siihen warmaan tietoon, että Työmies-lehti ei ensinkään wastusta uskontoa eikä pilkkaa jumalan sanaa, waan päinwastoin walaisee ja wahwistaa jumalan sanan totuuksia, waikka tosin ei kirjoittele hengellisiä siirpissaarvoja, waan suoran rotuuden.⁹³

Tidningen ersatte föreningar, tjänade upplysningen och hjälpte arbetarna att vandra på sanningens mark:

Silloin olisi meissä tosi keskinäinen rakkaus, ja silloin olisi meissä suurena woimana yhtenä kansana ruweta työhön rehelliseen ja arwoisaan, nimittäin kannattamaan kaikkia hyviä pyrintöjä mitä meillä on täällä, m.m. raittiusseuroja ja työwäenaatetta, ja niin olisimme kohottaneet itsemme siwistyneitten työmiesten luokkaan.⁹⁴

Själv hade ”Antti Setä” inget i princip emot präster, vilket framgår av hans skildring av hur finnarna i Alexandrovsk firade komministern Snellman med en avskedssoaré där Antti själv talade och framhävde hur komministern förverkligat Frälsarens bud.⁹⁵ Laakkonen uppgav 1902 att han varit tveksam i arbetarfrågan, men imponerats av kuplettsångaren Holpainen från Viborg:

Minä, joka olen heikon woimani ja ymmärrykseni sekä pienen tietoni mukaan koittanut saada perinpohjaista selwää työwäenaarteesta, waan olen tähän asti ollut siitä – milloin sillä – milloin tällä mielpiteellä. Hra Holpainen täällä ollessaan wiikon ajan näytti että millainen on oikia punasen lipun mies sillä on periaatteensa pohjalla weljeys, rakkaus, tasa-arwoisuus, eikä wiha ja kiukku.⁹⁶

Det förefaller som om dyrtiden och uppsägningarna i Alexandrovsk samt förlamningen inom föreningsverksamheten och nykterhetssträvandena i början av seklet skulle ha drivit Laakkonen till mera dedicerade eller åtminstone explicita ställningstaganden i fråga om arbetarrörelsen såsom inför julen 1902:

⁹³ *Työmies* 13.6.1902 AS. Jfr Hannu Soikkanen, *Socialismin tulo Suomeen* (Porvoo 1961), s. 140–158.

⁹⁴ *Työmies* 13.6.1902 AS. Litet senare uppgav signaturen ”Anni tälti” att kvinnor i allmänhet inte läste *Työmies* och därför var helt ovetande om arbetarnas strävanden, men att hennes ögon öppnats sedan hon under ett par år läst tidningen. Nu förstod hon att tjänarinnorna inte skapats endast för att städa de rikas boningar. Skribentens bekymmer tycktes dock till stor del gälla hur flickor genom kunskaper kunde bli goda hustrur, *Työmies* 18.7.1902.

⁹⁵ *Inkeri* 7.4.1900 AS.

⁹⁶ *Työmies* 26.3.1902 AS. *Inkeris* recensent förargade sig åter över Holpainens smaklösa kupletter, 22.2. 1902.

Täälläkin on huonot työajat nykyisin. Työttömiä on paljon. Heidän joulunsa ei niin ollen tule olemaan hauskaa. Mutta sen pitäisi antaa aihetta juuri pontewampaan työväenaatteen ajamiseen. Sillä suurimpana syynä moiseen seikkaan on kumminkin kierot yhteiskunnalliset olot, ja ne ainoastaan työväenliikkeen kautta saadaan korjatuksi.⁹⁷

Inför det nya året 1903 hälsade ”Antti Setä” sina bröder i hemlandet med en retorik som bar klara spår av hans läsning av *Työmies*:

Uusi vuosi on Suomessa alkanut, waan synkältä näyttää vuoden alku Suomen köyhälistölle. Armoton köyhyys on sadoissa työmiesperheissä – waan koittakaa kuitenkin liittyä järjestyneiden työmiesten joukkoon, taistelemaan sorron alta itseänne nostamaan, muistaen aina että yksimielisyys on voimaa.⁹⁸

Ryska och finska arbetare

”Antti Setä” begrundade 1901 följderna av livegenskapen och berättade en historia som på ett dramatiskt sätt belyste finländarnas försteg på arbetsmarknaden:

Mainitsen esimerkkinä silloisesta kansan siwistryskannasta erään kuwaawan tapauksen, jonka eräs suomalainen nikkari minulle kertoi. Kun wapautusjulistukset oliwat nauulatut katu-
jen kulmiin, ällisteli kansanjoukko niitä kuin lehmä uutta konttia: ei ollut ketään joka olisi kyennyt lukemaan mitä niissä seiso. Mutta kertojani, silloin wielä nikkarin opinpoika, osasi kumminkin jo lukea wenäläistäkin kirjaa. Hän kurottihe lukemaan julistusta. Kuin kansa sen näki, kerääntyi se hänen ympärillensä, kuulemaan kun hän ääneen luki. Ja sen hän sai tehdä useammassakin kadun kulmassa. Ja jos missä julistus plakaatti oli liian korkealla, nostettiin poika kansanjoukon hartioille ja niin sai hän, poika ressiikka, lukea sadoille kuulijoille mitä plakaateissa seiso.⁹⁹

Det behöfdes alltså en finsk snickarlärling för att för en gatumenighet som till stor del bestod av livegna läsa upp manifestet om deras frigivning! Men som Antti konstaterade hade förhållandena ändrat sig på ett avgörande sätt genom ryssarnas framsteg. Nästan alla yngre arbetare kunde läsa. Medan det tidigare funnits ytterst få ryska fackarbetare höll de nu på att bli en majoritet bland både arbetsledare och fackarbetare som svarvare och filare.¹⁰⁰ ”Antti

⁹⁷ *Työmies* 29.12.1902 AS.

⁹⁸ *Työmies* 12.1.1903 AS.

⁹⁹ *Inkeri* 9.3.1901 AS. Vid fyrtioårsminnet av bondeemancipationen förundrade ”Antti Setä” sig över att denna avgörande händelse inte uppmärksammades i högre grad i huvudstaden, trots att livegenskapens spår fortfarande var synliga, *Inkeri* 23.2.1901 AS.

¹⁰⁰ *Inkeri* 9.3.1901 AS. För en diskussion av Petersburgs arbetskraftsrekrytering och finländarnas ställning på arbetsmarknaden, se Engman, *St Petersburg och Finland*, s. 315–337 och där anförd litteratur.

Setä” såg detta som ett uttryck för frihetens välsignelsebringande verkan och gladdes sig över hur de tidigare finska livegna i Keltos hade en kör och nykterhetsförening. Samtidigt beskrev han också det spänningsfält där finländarna befann sig på arbetsmarknaden.

”Antti Setä” rapporterade emellanåt om de ryska arbetarna i Alexandrovsk. Våren 1900 berättade han att det inte egentligen var arbetarna själva utan fabriksledningen som upprätthöll bildningssträvanden i form av föreläsningar och sång i fabriks salen samt en skola på helgdagarna. Obuhovska fabriken hade iordningställt ett bibliotek för arbetarna.¹⁰¹ År 1901 rapporterade Laakkonen om de bildande aftnar som i sexton år ordnats på somrarna i Alexandrovsk av ett sällskap bestående av ryska ståndspersoner. Han menade att där fanns mycket roande och intressant för den som kunde ryska, men beklagade att inga föredrag hölls: ”Programmen har nog varit omväxlande och roande, men ibland också litet barbariska, vilket inte roar mig”.¹⁰²

Petersburgs finländska arbetare såg sig som mera utvecklade än ryska arbetare, eller med Laakkonens ord:

Kyllä on Suomen työ kansa täällä wieraalla maalla paljo kehittyneempi kuin esim Wenäjän työ kansa. Työwäenyhdistyksiä tosin ei suomalaisellakaan työ kansalla ole täällä, eikä niitä annetakaaan perustaa – sekin on jo koetettu – waan sittenkin me toimitaan. ”Alku”-niminen suomalainen raittiusyhdistys on paljon hywää waikutannut monipuolisesti työ kansan henkisen ja aineellisen tilan parantamiseksi. Yhdistys on kaikkineen työ kansan perustama ja clossa pitämä.

Wielä on meillä ”Suomalaisten työläisten kauppayhtiö”, jolle jo taitaa tulla 10 vuotta ikää. Se on tällä kertaa kokonaan työmiesten hallittawana, sillä yhdistyksen wikkailloissa ei nyt ole yhrään herrasmiestä, eikä näytä tarwis olewankaan. Mutta antoipas sen Wenäjän työmiesten haltuun, niin kohta olisi loppu toimista. Kauppayhtiötä olisi wenäläisellä työ kansalla kyllä lupa perustaa, siihen on laissa lupa kun on vähintään 30 jäsentä ja 3,000 ruplaa alkuomaisuutta sekä yhtiölle wirastojen wahwistamat erityiset ohjesäännöt. Silloin ala toimia. Waan Wenäjän työ kansa ei tätä nykyä kykene niin paljon omin nokkineen toimimaan.¹⁰³

Laakkonen menade att finnarna hade bara ett fel, den evinnerliga dryckenskapen:

Emme me suomalaiset työkywyn, taidon, siwistyksen y.m. hywien ominaisuuksien puolesta ole järeillä toisista kansalaisista, waan owatpa wielä wähän edelläkin wenäläisistä ja ruot-

¹⁰¹ *Inkeri* 7.4.1900 AS.

¹⁰² *Inkeri* 14.9.1901 AS.

¹⁰³ *Työmies* 26.1.1900 AS. Sign. ”J.K.” menade i *Työmies* 20.6.1896 att finska arbetare alltid fick högre lön än ryska, helt enkelt för att de var ”skickligare i sitt arbete”.

salaisista, warsinkin siwistyksessä. Mutta yksi paha mätähaawa meissä suomalaisissa on, ja se on juoppous, joka paljon alentaa meidän arwoamme ja mainettamme, niin että useasti kuulet sanottawan ulkomaalaisten keskuudessa, että kylläpä suomalaiset olisivat hyviä ja taitawia työssään, waan usea on parajuoppo. Ja totta se onkin.¹⁰⁴

Sommaren 1899 jämförde Laakkonen åter ryska och finska arbetare. Man hade vaknat på båda hållen, men ryssarna besatt en urkraft:

Sen alkawat jo wenäläisetkin työmichet huomata tarkoin, ne tietää jo nekin, joilla on wielä paita housujen päällä mitä asema waatii. Ja olisipa wenäläisellä työkansalla wapautta edes sen werran kun teillä siellä Suomessa, niin kummia kuuluisi. Silloin ei olisi monessa tehtaassa kiweä kiwen päällä kuin nytkin. Waikka mitä ankarammin pidetään työkansaa ahtaalla, syntyy aina tuon tuostakin mylläköitä täällä Pietarissa ja muuallakin ympäri Wenäjän maata. Wenäläinen työkansa on wielä niin wähän kehittynyt siwistuksen walossa, että ei näe eikä luule muuta olewan kuin wäkiwallan ensimmäisenä alkuna ja awustajana tilansa parantamiseksi ja kasakan pamppu taas on se, jonka pelottawalla mahdollilla m.m. työkansa wallassa olijain ja kapitalistien mieliwallan alaisena pidetään. Kuitenkin, waikka Wenäjän työkansa on näin kowan painon alla, on työwäenaate itämässä ja kaswamassa, että wielä jonkun ajan takaa kuorestaan puhkeaa ja pääsee julkisuuteen oikeus ja ihmisyys tawalla sellaisella jota ei woi mikään mahti tukahuttaa, ei masentaa.¹⁰⁵

Finländarna höll emellertid distans och verkade i andra former:

Me suomalaiset pysymme heidän toimistaan erillään, siinä hywässä toiwossa, että kyllä se meidänkin edistyksen kukkamme kerran wielä kukkii, waikka eri tawalla kuin wenäläisten.¹⁰⁶

Laakkonen var inte ensam i fråga om sina omdömen om de, tillsvidare visserligen primitiva och våldsbenägna, ryska arbetarnas potential. De organiserade finländska arbetarna ansåg sig dock stå på ett högre utvecklingsstadium än sina ryska kolleger:

Wiime kirjeessäni mainitsin, että wenäläinen työmies ei muusta wälitä, kun hän saa sorokoskan wiinaa ja leipää, mutta nyt olen mielestäni tullut siihen luuloon wenäläisistä weljistämme, että jos heillä olisi työwäen sanomalehtiä luettawana ja sitä kirjallisuutta, jolla meitä neuwotaan kohtaloamme parantamaan, ja jos he saisiwat kuulla meille tarjottuja esitelmiä, niin ehkäpä he paljon enemmän ajattelisiwat, mikä heidän rauhaansa sopii, kuin me hitaat suomalaiset.¹⁰⁷

¹⁰⁴ *Työmies* 6.6.1896, sign. "Antti".

¹⁰⁵ *Työmies* 22.6.1899 AS.

¹⁰⁶ *Työmies* 22.6.1899 AS.

¹⁰⁷ *Työmies* 28.6.1901, sign. "E.K.".

Det hade redan synts tecken på att ryssarna var snabbare och eldigare i fråga om att kräva vad de ville ha:

Täällä on Wenäjän wapusta ollut milloin yhdessä, milloin toisessa tehtaassa pieniä lakkoja, ja kun kokouswapaus on poissa, niin työmiehet tahtowat turwautua wäkiwaltaan, särkewät mitä käsiinsä saawat. Wapunpäiwän jälkeisinä päiwinä oliwat poliisiwartiot täynnä. Sääli tulee ihmisraukkoja, kun eiwät tiedä paremmasta taistelutawasta, ei ole mitään oppia eikä tietoja heille annettu, mutta raskaalle tuntuwat heistäkin ne kahleet, joilla rahawalta on köyhän ja puutetta kärsiwän työwäen itseensä sitoneet.¹⁰⁸

I slutet av år 1904 tyckte Laakkonen sig se tecken på en ny tid i och med att ryska arbetare, särskilt maskinarbetarna börjat läsa tidningar som behandlade arbetarfrågan.¹⁰⁹

Goda strävanden och förmaningar

I polemiken kring samlingslokalen framgick att det fanns personer som var trötta på Laakkonens nykterhetspredikningar. När han vid årsskiftet 1903 förundrade sig över att brännvinsbuteljen åter skulle finna sin väg också till fattiga familjers julbord skrev en insändare att Antti blivit efter sin tid och att också de nyktra ville ha andra nöjen än nykterhetspredikningar.¹¹⁰ En del av den sextioårige skribentens inlägg har karaktären av en gammal mans klagomål över att allt blir sämre. I hans korrespondenser finns också ett patriarkaliskt, föreskrivande element; farbror Antti visste helt enkelt bäst. Efter påsken 1902 förargade han sig över dryckenskapen under större helger. Skulden fick ungdomen och dålig hemuppfostran:

Juopotteleminen tahtoo olla sen parasta pyhänpitoa ja sen mukaista on sitte muukin elämän meno. Siwistystä on koitettu saada noin waan päällisin puolin, mutta oikeata sydämen siwistystä, hengen walistusta puuttuu. Pukujen muodit ja kaikenlaiset kommerwenkit käytöstawoissa – ne owat olewinaan siwistystä, mutta raakuus, kewytmielisyyss, itsekkäisyyss rehottaa tuon kurjan, mädännäisen siwistyxsen alla.¹¹¹

Signaturen "Wilho Eno" påtalade "Antti Setäs" benägenhet att se allt i svart,

¹⁰⁸ *Työmies* 28.6.1901, sign. "E.K."

¹⁰⁹ *Työmies* 30.12.1904 AS. Han kritiserade samtidigt *Inkeri* för att den sällan innehöll "sakliga" artiklar.

¹¹⁰ *Työmies* 12.1.1903 AS o. 20.1.1903, sign. "–in."

¹¹¹ *Inkeri* 3.5.1902 AS. Han uppmanade ungdomen att i större utsträckning delta i de äldres allvarligare soaréer, "sillä alituinen huwi wiepi wiimeiseltä turmioon", *Inkeri* 27.9.1902 AS.

instängd som han var inom fabriken dystra väggar.¹¹² Man kan spåra en viss envis förvisning om att ha rätt, som kan ha väckt motstånd. Inför uppgörelsen om föreningslokalen bränmärkte "Antti Setä" sina motståndare:

Waan kun näissäkin vähissä on osa uskonnollissuuntaisia ahdasmielisiä, mitkä eiwät hywäksy mitään muuta kuin omaa yksipuolista wakaumustaan, niin on jarrutusta. Jos edes antaisiwat olla toisten rauhassa – waan niitä panetellaan, parjataan ja ilkeillä walheilla wärjätään mustaa mustemmaksi, että oikein täytyy kummeksia tuommoista kristillisyydellä werhottua ilkeyttä. Ja taas on niissäkin vähissä vähissä, mitkä owat olleet osallisina yhteistoiminnoissa, niin arkoja omasta arwostaan, etteiwät paljoo tarwitse kuin suuttuwat ja lyöwät rukkanensa pöytään ja rupeawat sitä painamaan ja sortamaan ja häwittämään, mitä ennen owat rakentaneet ja ylläpitäneet. ... Pois kaikki meille kuulumattomat esteet ja työhön, työhön yhtenä meidän kanssamme raistohon, se on teidän welwollisuutenne.¹¹³

Inlägget väckte irritation hos en skribent som menade att Laakkonen mest skrev om sina egna aktiviteter, men också hävdade att han svartmålade och förföljde sina meningsmotståndare, t.o.m. på arbetsplatsen.¹¹⁴

Trots att "Farbror Antti" i sina korrespondenser skev mycket litet om sig själv ger han en mångfasetterad bild av den arbets- och andliga miljö han delade med de andra finska arbetarna i Alexandrovsk. Man kan urskilja en världsbild som blandade gamla och nya element på ett ibland motsägelsefullt sätt. Han var präglad av ett patriarkaliskt samhälle och betonade behovet av sammanhållning, men krävde också solidaritet av dem som hade den av honom så högt skattade bildningen. Han var radikal i generella termer, men inte i allmänhet i fråga om sin egen arbetsplats. Han krävde, ibland i starka ord, enighet i fråga om och uppslutning kring finskhet, arbetarnas sak, nykterhetsrörelsen, samlingslokalen och Kooperationen, men inte om fackliga aktioner. Hans radikalism kläddes vanligen i moraliska, sällan i öppet politiska former och står ofta minst lika nära Bibeln som Marx.

Antti stod för "goda strävanden", som han själv beskrev dem, i "bildningens tidevarv", framåtskridande genom nationell kultur, reformer och självhjälp. Intressant är att han förefaller oberörd av språkstriden mellan finskt och svenskt i Finland – för en östfinländare som vistats tre decennier i Petersburg var jämförelser med ryssar både intressantare och relevantare.

I fråga om arbetet såg Laakkonen som en av de fåtaliga fackarbetarna för-

¹¹² *Työmies* 23.1.1901, sign. "Wilho Eno".

¹¹³ *Työmies* 16.10.1902 AS.

¹¹⁴ *Inkeri* 25.10.1902, sign. "E.I".

hållandena i de ryska fabrikena som allmänt taget acceptabla och inte nödvändigtvis värre än i Finland, om också orättvisa för arbetarna. Finländarna i Ryssland representerade för honom genom bildning, organisation och verksamhetsformer en högre nivå än hans ryska kamrater på fabriksgolvet.

Medarbetare i detta nummer:

Hanna Elomaa, fil.lic., Åbo; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Anette Johansson*, fil.mag., Tölby; *Henrik Meinander*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Matti Peltonen*, pol.dr, professor, Helsingfors universitet; *Jukka Rantala*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Ann-Catrin Östman*, fil.lic., forskare, Institutet för kvinnovetenskap och historiska institutionen, Åbo Akademi.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningarna av uppsatserna av Hanna Elomaa och Jukka Rantala (övers. Max Engman).

Innehåll

Mikrohistoria och livshistoria	249
Matti Peltonen: Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen	251
Anette Johansson: För den stora fosterländska sakens skull. Lärarinnefall och förlovning i Minna Forss' memoarer	265
Jukka Rantala: Läraren Frans Nummi och inbördeskriget. Förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen	285
Hanna Elo maa: På jakt efter en idyll. Oskar Hultman och byggandet av finlandssvenskheten .	309
Henrik Meinander: Den ungfinska hembygden. Om revitaliseringen av Helkafesten i början av 1900-talet	332
Ann-Catrin Östman: By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900. En läsning av Matts Nygårds minnesteckning	355
Max Engman: Farbror Antti och finnarna i Alexandrovsk	371

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet

Prenumerationspris 2000: 160 mk, Postgiro 800014-952637.

För beställningar till utlandet tillkommer 25 mk.

Lösnummerpris: 50 mk. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.